

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

На правах рукопису

ШИЦЬ АНДРІЙ АНАТОЛІЙОВИЧ

УДК 811.161.2'366.5

**НЕЧЛЕНОВАНІ РЕЧЕННЯ В ГРАМАТИЧНІЙ СИСТЕМІ
СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

Спеціальність 10.02.01 – українська мова

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук

Науковий керівник –
Костусяк Наталія Миколаївна,
доктор філологічних наук,
професор

Луцьк – 2015

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЧЕНЬ У СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ	13
1.1 Класифікаційні схеми дослідження простих речень у сучасній граматичній теорії.....	13
1.2 Проблема розмежування простих речень за ступенем їхнього синтаксичного членування	23
1.3 Принципи класифікації нечленованих речень у сучасній українській літературній мові	38
Висновки до розділу 1	50
РОЗДІЛ 2. СЕМАНТИЧНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ТА МОРФОЛОГІЧНІ ЗАСОБИ ЕКСПЛІКАЦІЇ НЕЧЛЕНОВАНИХ РЕЧЕНЬ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ	52
2.1 Нечленовані речення як специфічні засоби вираження позамовних ситуацій	52
2.2 Семантичні різновиди нечленованих конструкцій	56
2.3 Структурні ознаки синтаксичних одиниць нечленованого різновиду	76
2.4 Морфологічне маркування нечленованих речень	82
Висновки до розділу 2	108
РОЗДІЛ 3. СИНТАКСИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ НЕЧЛЕНОВАНИХ КОНСТРУКЦІЙ	111
3.1 Нечленовані речення як засоби моделювання діалогічних ситуацій	111

3.2 Еквівалентні відношення між нечленовними та членованими синтаксичними одиницями.....	114
3.3 Особливості реалізації модально-часових ознак у нечленованих реченнях	118
3.4 Висловлення нечленованого різновиду як засоби експлікації категорії синтаксичної модальності	124
3.4.1 Нечленовані висловлення розповідної модальності	125
3.4.2 Нечленовані висловлення питальної модальності	148
3.4.3 Нечленовані висловлення наказово-спонукальної модальності ...	156
3.4.4 Нечленовані висловлення з модальним значенням вірогідності	164
3.4.5 Нечленовані висловлення емоційно-оцінної модальності	166
Висновки до розділу 3	177
ВИСНОВКИ	179
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	186
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	215

ВСТУП

У новітній лінгвістичній науці все більше уваги зосереджують на комплексному й багатоаспектному дослідженні різнорангових синтаксичних одиниць, акцентуючи на їхніх комунікативно-прагматичних можливостях, здатності відбивати реалії навколишнього світу, а також на внутрішньомовній спеціалізації, зокрема парадигматичних параметрах, особливостях формально-синтаксичних зв'язків та семантико-синтаксичних відношень. Обстоюючи таку позицію, Н. В. Гуйванюк слушно наголошує: “Сучасні синтаксичні теорії спрямовані на системний характер дослідження, типологію синтаксичних одиниць, їх структурну різноманітність, семантичну наповненість та функціональну значущість” [71, с. 199]. У найновіших теоретичних студіях автори неодноразово вказували на багатогранність мовних явищ, що знаходять реалізацію в реченні. Останнім часом особливою актуальністю позначені праці, присвячені комплексному опису речення, з одного боку, як певної граматичної моделі, а з іншого – у руслі реалізації його комунікативного завдання та потенційних можливостей. У такому разі провідним виступає мовленнєвий аспект, що, за спостереженнями Н. О. Слюсарєвої, “дає змогу розглядати речення не тільки у формально-структурній площині, але й у плані розгортання комунікативної перспективи” [216, с. 66]. Зорієнтованість на вказані теоретичні постулати уможливила розвиток ще одного лінгвістичного напрямку – прагматичного, який, на переконання Ф. С. Бацевича, “ґрунтується на виявленні та описі функціонування суб'єктивного чинника в Мові, Мовленні та Комунікації як модусах існування живої природної мови” [24, с. 12]. Дотримання зазначених параметричних вимірів дає змогу з'ясувати специфіку вербалізації різноманітних позамовних фактів, зосередити увагу передусім на тому виражальному інструментарії, що виступає носієм вторинності та транспозиційності.

Застосування технології прагматики передбачає повний і докладний аналіз особливостей мови насамперед як діалогічного феномену. У такому разі домінантними виступають не ізольовано взяті формальні аспекти реченнєвих побудов, що за своєю сутністю не можуть повною мірою віддзеркалити природи та функцій мови, а їхнє семантичне навантаження, мета спілкування, особливості мовленнєвої взаємодії та впливу на адресата, здатність реагувати на певні ситуації та ін. Усе це засвідчує продуктивність новітніх лінгвістичних концепцій, які, відбиваючи тісний зв'язок із людиною, мають своїм опертям антропоцентричну наукову парадигму. Цікаву думку з приводу порушеної проблеми висловила Г. О. Золотова: “Не можна пізнати саму собою мову, не вийшовши за її межі, не апелюючи до її творця – до людини, до конкретної мовної особистості. Людина створила мову для спілкування з подібними до себе. Мовець <…> – головна дійова особа у світі й у мові. Його осмислення світу, його ставлення до інших людей виражені обраними ним мовними та мовленнєвими засобами” [101, с. 107]. Адресант з усього арсеналу мовних одиниць послуговується саме тими конструкціями, що, на його переконання, дадуть змогу найточніше експлікувати думку, інформувати про довкілля, реалізувати певні інтенції. Теоретично переконливе твердження висловив М. О. Вінтонів: “Кожна мова має у своєму розпорядженні засоби інтерпретувати ту саму ситуацію безліччю способів, тобто формувати різні сигніфікати щодо тієї самої предметної ситуації” [57, с. 43].

Синтаксичні одиниці, що моделюють комунікативні обставини, прийнято об'єднувати в певні типи. У сучасній лінгвістиці речення зазвичай класифікують за кількістю граматичних основ, типами синтаксичного зв'язку між частинами складної конструкції, кількістю головних членів у межах простих реченнєвих побудов, наявністю / відсутністю другорядних членів речення тощо. У цій сітці найменш досліджені прості структури, позбавлені членування. Крім притаманних реченням різної будови ознак, зокрема реалізації певних комунікативно-регулювальних завдань, змістової цілісності, прагматичного впливу на адресата, нечленовані синтаксичні одиниці

вирізняються передусім своєю формальною організацією, обіпертою на принцип мовної економії. Розглядані конструкції мають перспективу опису в модально-часовому аспекті й виявляють широкий спектр емоційно-оцінних відтінків. Дослідження аналізованих структур на тлі всіх зазначених параметричних характеристик сприятиме розширенню й удокладенню наукової дефініції цих синтаксичних одиниць.

У лінгвістичній літературі по-різному витлумачують статус самостійно вживаних компонентів, експлікованих переважно службовими частинами мови та вигуками. У розв'язанні порушеного питання сформувалося дві протилежні тенденції. З одного боку, зазначені елементи вважають специфічним лексико-граматичним класом слів, “категорійна сукупність ознак яких відмежовує їх від усіх інших лексико-граматичних класів слів (ЧМ [частин мови. – А. III.] і водночас ставить їх в один ряд із ними в межах єдиної системи ЧМ” [111, с. 92]. Із поданою інтерпретацією певною мірою перегукується тлумачення Г. В. Воліна, згідно з яким розглядані компоненти виступають своєрідними інформативними одиницями, що через відсутність синтаксичного членування не відповідають формулі речення, а отже, не є реченнями [58, с. 44]. З іншого боку, зорієнтованість на функційний потенціал та виражальні можливості вказаних одиниць послугувала основою для надання їм статусу речень, позбавлених членування на головні та другорядні компоненти. Водночас варто наголосити, що сповідування такого кваліфікаційного принципу не означає цілковитої тотожності в теоретичних концепціях лінгвістів. Зокрема, Ш. Баллі синтаксичним одиницям нечленованого зразка не відводить окремого місця й розглядає їх у межах монорем, тобто речень “з одним артикульованим членом” [19, с. 62]. А. М. Ломов побудови на зразок *Так; Ні* зараховує до неповних синтаксичних одиниць, у яких відбулося згортання інформаційно надлишкових компонентів, що реалізують рему [144, с. 52]. Проте міркування А. М. Ломова не набули поширення в сучасній лінгвістиці. Аналізуючи принципово різні за структурно-семантичною природою типи синтаксичних конструкцій – неповні членовані та нечленовані, науковці розглядають їх у зв'язку з поняттям

структурної схеми речення. За словами В. Ю. Мелікяна, “визначення неповного речення <…> виявляє стосунок до кваліфікації тільки тих речень, для яких характерна наявність вільної синтаксичної схеми. К [комунікемам. – А. Ш.; за нашою термінологією, нечленованим реченням] синтаксична схема не притаманна загалом. Тому, якщо К умовно й можна назвати неповним реченням, то цього явно недостатньо для відмежування її від членних неповних побудов” [160, с. 72–73].

Принципово інакше витлумачують аналізовані синтаксичні одиниці ті лінгвісти, які вважають нечленовані структури простими й наполягають на відмежуванні їх від традиційно виділюваних двоскладних й односкладних речень. Задекларована інтерпретація превалує в студіях І. Р. Вихованця [53, с. 100–101], П. С. Дудика [85, с. 231–232], К. Ф. Шульжука [291, с. 138], О. О. Кузьмич [127], П. О. Леканта [136, с. 164] та ін.

До низки спірних мовознавчих проблем, що потрапили у фокус уваги дослідників, варто зарахувати термінування конструкцій, позбавлених ознак членування. У розв’язанні порушеного питання сформувалося кілька напрямів. Наявністю певних суперечностей позначені теорії, прибічники яких послуговуються кількома поняттями, що функціонують як синоніми чи як кореляти із широким та вузьким значеннями. До найпоширеніших належить термін *нечленовані речення*, яким оперують І. Р. Вихованець [53, с. 100], П. С. Дудик [85, с. 231–232], А. П. Загнітко [94, с. 120–121, 197], О. П. Куш [132; 133; 134], М. О. Вінтонів [56], О. В. Гурко [73], В. В. Бабайцева [14, с. 139–140], В. Ю. Мелікян [152; 153; 155; 156; 158; 159; 160], О. С. Скобликова [212, с. 145], Т. М. Свиридова [207], Л. І. Бурак [41, с. 118] та ін. Крім зазначеного, у науковій літературі трапляються й інші поняття, зокрема *слова-речення* (послуговуються І. Р. Вихованець [53, с. 100], П. С. Дудик [85, с. 231–232], К. Ф. Шульжук [291, с. 138], О. О. Кузьмич [127], Н. С. Валгіна [43, с. 203], М. С. Явневич, П. У. Сцяцко [296, с. 150] та ін.), *еквіваленти речення* (використовують П. С. Дудик [235, с. 289–303], К. Ф. Шульжук [291, с. 138], А. П. Загнітко [94, с. 197; 95], О. О. Кузьмич [127], О. С. Шатілова [275] та ін.).

Сферу рідковживаних структурують терміни *комунікеми* [151; 154; 160, с. 72–73; 161; 162], *комунікати* [213, с. 292], *квазі-речення* [94, с. 108] та ін.

Комплексне дослідження нечленованих речень закономірно підводить до питань їхньої частиномовної інтерпретації та семантичної диференціації, у потрактуванні яких також наявні різнотлумачення. Зазначені аспекти почасти розглянуто в працях І. Р. Вихованця [53, с. 101], П. С. Дудика [85, с. 231–232, 272], К. Г. Городенської [55, с. 374–390], К. Ф. Шульжука [291, с. 139–144], А. П. Загнітка [95], О. О. Кузьмич [127], Л. Теньєра [242, с. 111–114], В. В. Бабайцевої [14, с. 139–140], О. А. Земської [205, с. 92–93], В. Г. Дагурова [75, с. 51–52, 78–79], І. О. Шаронова [267; 274] та ін. Запропоновані лінгвістами класифікаційні схеми нараховують різну кількість значенневих груп конструкцій аналізованого зразка.

Подані вище аргументи засвідчують, що попри активне студіювання нечленованих речень, доказом чого слугує вагомий доробок сучасних вітчизняних і зарубіжних дослідників та наявність значної кількості наукових парадигм, проблема вивчення аналізованих синтаксичних одиниць залишається відкритою й дискусійною в сучасній лінгвістиці.

Актуальність теми дисертації зумовлена потребою комплексного опису нечленованих побудов з огляду не тільки на їхній значенневий діапазон, структуру, формальні засоби вербалізації інтенційних потреб мовця, а й у площині антропозорієнтованості, зокрема функційних можливостей, прагматичних параметрів, модальних модифікацій, спроектованих комунікативними намірами адресанта. Зорієнтованість на мовленнєвий аспект відкриває перспективи для певної видозміни наукової інтерпретації розглянутих конструкцій й уможлиблює їхню кваліфікацію з нових методологічних позицій. У цьому плані важливим є опис модальних параметрів нечленованих висловлень, які в сучасному мовознавстві схарактеризовані найменшою мірою. Ідеї різноаспектного дослідження нечленованих речень, що мають своїм опертям континуум пріоритетного в новітній лінгвістиці функційно-категорійного підходу та комунікативно-прагматичного

спрямування, сприятимуть створенню цілісної класифікаційної схеми вказаних структур, яка точніше відбиватиме їхню природу, організацію, категорійний статус, інтегруватиме комплекс притаманних їм формальних засобів вираження, а отже, дасть змогу проаналізувати нечленовані синтаксичні одиниці на якісно новому рівні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація – один із напрямів дослідження планової наукової теми кафедри української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки “Граматичні одиниці і категорії сучасної української мови”. Тему роботи затвердила вчена рада Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (протокол № 6 від 27 грудня 2013 р.).

Мета дисертаційної роботи – комплексно проаналізувати нечленовані речення сучасної української мови, запропонувати їхню уточнену типологію, зорієнтовану на семантичний, граматичний, комунікативно-прагматичний потенціал та модальну спеціалізацію зазначених побудов.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

1) схарактеризувати класифікаційні схеми дослідження простих речень у сучасній граматичній теорії, визначити особливості диференціації цих одиниць за ступенем їхнього синтаксичного членування, з'ясувати місце та роль побудов нечленованого різновиду в синтаксичній системі сучасної української мови;

2) окреслити ситуативно-прагматичне навантаження нечленованих речень, указати на їхню здатність експлікувати позамовну дійсність;

3) описати діапазон семантичної спеціалізації нечленованих речень, що має своїм опертям комунікативні стратегії та інтенції мовця;

4) ранжувати синтаксичні одиниці розгляданого зразка відповідно до їхньої структури та морфологічних засобів експлікації, визначити систему ядерної спеціалізації та периферійні вияви;

5) дослідити нечленовані речення як засоби моделювання діалогічних ситуацій, обґрунтувати наявність еквівалентних відношень між нечленованими та членованими синтаксичними одиницями;

б) з'ясувати модально-часову своєрідність нечленованих висловлень.

Об'єкт наукового аналізу – нечленовані речення сучасної української мови.

Предмет дослідження – структурно-семантичні, граматичні, комунікативно-прагматичні, модально-темпоральні параметри нечленованих побудов, засвідчених у діалогічному та монологічному мовленні.

Методи дослідження. Для досягнення сформульованої мети та розв'язання поставлених завдань використано такі методи: *описовий* із характерними для нього прийомами зовнішньої та внутрішньої інтерпретації – для докладної, побудованої на комунікативно-прагматичних параметрах інвентаризації фактичного матеріалу та лінгвістичної кваліфікації аналізованих мовних одиниць; метод *комплексного аналізу* – для дослідження різноаспектної (семантичної, морфологічної, синтаксичної тощо) спеціалізації нечленованих побудов; метод *контекстуально-семантичного аналізу* – для вияву комунікативно-прагматичних ознак розгляданих конструкцій, їхнього функційного потенціалу, а також для визначення первинних та вторинних засобів реалізації певних інтенцій мовця; метод *кількісного аналізу* – для з'ясування центру та периферії різних за морфологічним оформленням, семантикою й модальністю нечленованих синтаксичних одиниць; методики *компонентного аналізу* – для вирізнення значеннєвих груп нечленованих речень; *трансформаційного аналізу* – для розкриття специфіки еквівалентних відношень між нечленованими та членованими синтаксичними одиницями; *транспозиційного аналізу* – для визначення сукупності вторинних компонентів із виразно виявленою емоційною маркованістю, утворених унаслідок десемантизації самостійних класів слів.

Джерела фактичного матеріалу. Корпусом дослідницького матеріалу слугує близько 6 000 нечленованих речень, дібраних із творів сучасних

українських письменників, публіцистичних текстів шляхом суцільної вибірки. Картотеку фактажу доповнюють дані Словника української мови в одинадцяти томах.

Наукова новизна дисертаційної праці полягає в тому, що в ній уперше в сучасному українському мовознавстві комплексно проаналізовано нечленовані речення на засадах функційної лінгвістики та з домінуванням комунікативно-прагматичної спеціалізації. Переглянуто й удокладнено поширені в лінгвістиці класифікаційні схеми дослідження зазначених синтаксичних одиниць, зокрема за семантичним розгалуженням та способом мовного втілення. Типологію нечленованих конструкцій доповнено описом їхніх модально-часових параметрів. З огляду на кількісні параметри окреслено центр і периферію різновидів нечленованих структур.

Теоретичне значення виконаного дослідження полягає в поглибленні відомостей про функційну та комунікативно-прагматичну спеціалізацію простих речень загалом та нечленованих зокрема, розширенні уявлення про змістовий потенціал нечленованих конструкцій, їхню структуру, засоби мовного втілення. Отримані результати дослідження сприятимуть глибшому пізнанню природи вказаних побудов, відкриють перспективи для студіювання інших речень з огляду на реальні ситуації спілкування.

Практичне значення роботи пов'язане з можливістю скористатися отриманими результатами у викладанні курсу “Сучасна українська літературна мова” (передусім розділів “Морфологія” та “Синтаксис”), написанні підручників, навчальних і навчально-методичних посібників, довідників, а також у науковій роботі студентів та аспірантів.

Особистий внесок здобувача полягає у створенні оновленої типології нечленованих речень сучасної української мови, докладному витлумаченні їхніх модально-часових параметрів. Усі праці написано одноосібно.

Апробація результатів дослідження. Найвагоміші теоретичні результати дослідження й дисертацію загалом обговорено на засіданні кафедри української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі

Українки (протокол № 12 від 27 травня 2015 року). Наукові доповіді з теми дисертації виголошено на Міжнародній науковій конференції “Функціональна природа тексту як лінгвoseміотичного, комунікативного і мовно-мисленневого утворення” (Київ, 2014), III Міжнародній науково-практичній конференції “Лінгвокогнітивні та соціокультурні аспекти комунікації” (Острог, 2014), а також на секційних засіданнях щорічної підсумкової наукової конференції професорсько-викладацького складу, аспірантів і студентів Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки “Фестиваль науки” (Луцьк, 2014, 2015).

Публікації. Основні положення дисертації викладено у 8 одноосібних наукових статтях, серед яких 5 – у фахових виданнях України, 3 – у виданнях, зареєстрованих у наукометричних базах, із них 1 стаття – у закордонному періодичному журналі.

Структура та зміст роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури (309 позицій) та списку використаних джерел (122 позиції). Обсяг роботи без списку літератури – 185 с.

Повний	обсяг	–	224 с.
--------	-------	---	--------

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЧЕНЬ У СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ

1.1 Класифікаційні схеми дослідження простих речень у сучасній граматичній теорії

До низки актуальних завдань сучасної лінгвістики належить комплексне дослідження речення – центральної багатоаспектної синтаксичної одиниці, яка “має передусім формальну організованість елементів, особливі, відмінні від інших одиниць, граматичні зв’язки, що вказують на певний тип семантичних відношень, спроектованих на відображення явищ позамовного світу – дійсних, реальних, ірреальних, гіпотетичних” [168, с. 9]. Детермінуючи формальні та змістові виміри, реченнєва побудова відповідно до умов певної комунікативної ситуації, прагматичних завдань, функційної перспективи слугує засобом вербалізації дій, процесів, станів тощо, які відбуваються в об’єктивній дійсності. Переконливу думку з цього приводу висловив І. Р. Вихованець: “Речення можна визначити як основну синтаксичну одиницю, що є мовним знаком ситуації (або взаємопов’язаних ситуацій) і вказує на стосунок до дійсності й до повідомлюваного, характеризується неперервністю синтаксичних зв’язків й семантико-синтаксичних відношень, а також виступає мінімальною, відносно завершеною одиницею спілкування та вираження думки” [53, с. 53]. Зважаючи на сукупність указаних параметрів, реченнєві побудови доцільно описувати у двох аспектах: з огляду на особливості конструктивного підходу та з опертям на основи комунікативного синтаксису. Зорієнтованість на перший аспект дає змогу схарактеризувати речення насамперед як одиницю мови, побудовану за певними граматичними зразками, структурними схемами, моделями. На переконання Е. Сепіра, основу кожного завершеного речення становить формальний зразок, речення-тип, що має

відповідні формальні ознаки. Такі зразки є традиційно усталеними, узвичаєними у своєму абстрагованому вигляді, вони становлять фундаменти речень, виконуючи роль основи для будь-яких побудов, потрібних мовцеві [209, с. 53]. За спостереженнями Н. В. Гуйванюк, “модель речення є своєрідною абстракцією, поєднанням взаємопов’язаних синтаксичних форм” [71, с. 386–387]. Уважаємо за потрібне наголосити, що розгалуженішим виступає структурування за моделями, притаманне членованим конструкціям. За цією ознакою вони виразно відрізняються від нечленованих речень, для яких характерна мінімальна кількість структурних схем.

Виразний акцент на ознаках комунікативного плану уможливорює дослідження центральних синтаксичних одиниць як відповідних мовленнєвих утворень, функційно пов’язаних із конкретною ситуацією спілкування. Зазначений кваліфікаційний принцип певною мірою споріднює членовані та нечленовані побудови. У світовій лінгвістиці речення як одиницю мови й мовлення описує В. Матезіус [148]. Така бінарна сутність речення спричинила появу низки різноманітних термінів. Зокрема, О. І. Москальська речення називає одиницею мовлення, а модель речення – абстрактною одиницею мови [176, с. 229]. Висловлення, на її думку, – також мовленнєва одиниця, але структурована обов’язково кількома реченнями, об’єднаними за змістом [176, с. 214]. Б. О. Абрамов оперує терміном *речення* для позначення конкретної одиниці мовлення, а поняття *модель речення* використовує, маркуючи абстрактну одиницю мови [1, с. 98]. А. А. Леонт’єв комунікативну одиницю, що експлікує фрагмент мовленнєвої діяльності, результат системи операцій, пов’язаних із динамічними ознаками мовних одиниць, а також може бути схарактеризована водночас у мовному (граматичному, структурному) і в мовленнєвому (синтагматичному, комунікативному) аспектах, називає висловленням [140, с. 29–30]. У низці новітніх українських лінгвістичних студій речення зазвичай розглядають у межах мовної системи, а висловлення вважають одиницею, що, корелюючи з реченням, співвідноситься з конкретною мовленнєвою ситуацією [53, с. 155; 119, с. 35–36]. Цілком умотивовані

міркування з приводу порушеної проблеми запропонувала Н. В. Гуйванюк: “Висловлення як одиниця спілкування відображає не лише змістовий (інформативний бік), не лише граматичну семантику (схеми і словоформ), але й низку прагматичних смислів, породжених метою і ситуацією спілкування” [71, с. 369].

Не викликає сумніву твердження про те, що вагому роль у дослідженні реченнєвих побудов, подібно до інших одиниць мови, відіграє чітко визначений комплекс найсуттєвіших кваліфікаційних ознак, які програмують відповідні класифікації. “Для визначення оптимальності відповідної класифікації, – стверджує А. П. Загнітко, – варто керуватися тим, наскільки вона відображає специфіку досліджуваних об’єктів, якою мірою створюється цілісне уявлення про інвентар класифікованих одиниць, наскільки зберігається система виділених типів, підтипів при застосуванні інших критеріїв класифікації, якою мірою враховані всі властивості досліджуваного предмета в класифікації (ідеальною виступає така класифікація, у якій враховано всі властивості об’єкта)” [94, с. 100–101]. У лінгвістиці відомо чимало спроб різноаспектного наукового витлумачення речення й відповідно значна кількість його класифікаційних схем.

Посилені акценти на структурі членованого простого речення, відсутність чіткого розмежування формально-синтаксичних та семантико-синтаксичних функцій, формально-синтаксичних зв’язків і семантико-синтаксичних відношень помітні в низці українських граматичних студій, виконаних у традиційному вимірі. Традиційну концепцію простого речення повною мірою відбиває академічне видання за редакцією І. К. Білодіда, де розмежовано дві сфери структури речення: 1) зовнішньо-синтаксичну, створену “в основному двома синтаксичними категоріями – модальністю і часу; в дієсловах односкладних речень до цих двох категорій приєднується ще категорія особи, яка в двоскладних реченнях належить до сфери внутрішньо-синтаксичної” [235, с. 17–18]; 2) внутрішньо-синтаксичну, що “становить сукупність різноманітних розрізнявальних формальними засобами смислових відношень між знаковими

компонентами неоднослівного речення. В різних конструкціях речень конкретне співвідношення внутрішньо-синтаксичних відношень буває різним. В однослівних односкладних реченнях внутрішньо-синтаксична сфера відсутня” [235, с. 23]. Докладний аналіз внутрішньо-синтаксичної сфери дав змогу вирізнити прості одночленні (односкладні) та двочленні (двоскладні) реченнєві побудови, а також, на думку авторів, “до простих належать і всі однослівні речення, які не є неповними складнопідрядними” [235, с. 148–149]. Доречним, на нашу думку, було б доповнення поданої класифікації інформацією про нечленовані речення. Зазначені побудови виявляють стосунок до зовнішньо-синтаксичної структури, оскільки реалізують категорію модальності та опосередковано категорію часу, про що докладно йтиметься в розділі 3. Водночас за аналізу побудов, позбавлених внутрішньо-синтаксичної структури, крім однослівних односкладних речень, варто було б зацентувати увагу на нечленованих синтаксичних одиницях.

В аналізованій академічній праці об’єктом опису внутрішньо-синтаксичної сфери виступають члени речення, що залежно від місця, яке вони займають у загальній синтаксичній структурі конкретного речення, поділені на головні (підмет (простий і складений), присудок (дієслівний простий, дієслівний складений, іменний складений, подвійний) чи єдиний головний член) та другорядні (додаток (прямий і непрямий), означення (узгоджене та неузгоджене, а також прикладка як специфічний різновид цього другорядного члена речення, що “займає проміжне положення між узгоджуваним означенням типу прикметника та іменниковим неузгоджуваним означенням” [235, с. 205]) й обставина (способу дії, міри і ступеня, часу, місця, мети, причини, умови й уступки, у більшості праць – допустова, чи допусту [94, с. 181])) [235, с. 149–224]. Недосконалість традиційної класифікації особливо яскраво представлена в описі другорядних членів речення, де в одних випадках в основу їхньої внутрішньої диференціації покладено формальні показники, а в інших – семантичні критерії. Розгляданих п’ять членів речення вирізняють і в інших лінгвістичних студіях, написаних у традиційному руслі [42, с. 26–29].

За слушним спостереженням А. М. Мухіна, “традиційний аналіз членів речення – слабка опора для розуміння самої природи елементів, виділених у структурі речення. Про це свідчить той глухий кут, у якому опинилося вчення про так звані “другорядні члени речення” – означення, додаток, обставину, що не мають певної кількості відповідних і послідовних ознак як змістового, так і формального характеру” [178, с. 151].

Із другої половини ХХ століття синтаксичну науку поповнила низка студій, теоретичну вагу яких поглиблює застосування семантичного аналізу простих реченнєвих конструкцій. На думку Л. Теньєра, “структурний і семантичний плани не залежать один від одного. Але ця незалежність стосується лише теорії. На практиці ж ці два плани паралельні, оскільки в структурного плану немає іншого призначення, крім того, щоб зробити можливим вираження думок – об’єктів семантичного плану. Між цими планами немає тотожності, але є паралелізм. Цей паралелізм виявлений у зв’язках. Точніше, поряд зі структурними зв’язками є зв’язки семантичні, регулярно співвідносні з ними” [242, с. 53]. У зарубіжній лінгвістичній практиці основи семантичного підходу, зокрема логіко-граматичні засади, що відбивають глибинний рівень речень, спрямований на відображення реальних ситуацій, знаходимо в студіях Ч. Філлмора. Його праці присвячені докладному аналізу універсальної шестикомпонентної відмінкової системи, властивої синтаксисові кожної мови [251, с. 405]. Пріоритетність семантичного критерію простежуємо в теорії У. Чейфа, який розглядає семантичну структуру речення у зв’язку із структурою ситуації й указує на співвідношення відповідних семантичних ролей та глибинних відмінків [263, с. 113–123, 167–191]. На думку дослідника, мовець “породжує спочатку семантичну структуру, і саме семантична структура визначає те, що відбувається потім. <…> Я не бачив, та й тепер не бачу будь-яких підстав для ототожнення глибинної структури з чим-небудь, крім семантичної структури” [263, с. 21]. На переконання відомого представника трансформаційно-генеративної граматики Н. Хомського, речення становить складну взаємодію двох протиставлених структур – глибинної, яка

відбиває абстрактні змістові ознаки цих одиниць, слугує своєрідною універсальною базою їхнього формування, та поверхневої, що відповідно до правил трансформації передбачає формальне вираження реченневих побудов, представлене у вигляді певної послідовності слів. У такий спосіб люди відповідно до національних особливостей мови можуть утворювати необмежену кількість речень [261, с. 39–43].

Семантичний підхід у різних інтерпретаціях репрезентують й інші лінгвістичні студії. Зокрема Й. Ф. Андерш, аналізуючи змістові параметри реченневих структур, указує на їхній трьохаспектний вимір – денотативний, що відбиває реальні ситуації, предмети та відношення між ними; логіко-семантичний, який має стосунок до певних логічних структур; мовно-семантичний, пов'язаний із семантико-синтаксичними конструкціями [7, с. 8]. Зацікавлення семантичним синтаксисом простежуємо в працях Н. Д. Арутюнової [12], В. Г. Гака [61, с. 139–158] та ін. На особливу увагу заслуговує концепція А. М. Мухіна, який, застосувавши функційний підхід до опису реченневих побудов, характеризує їхню глибинну семантичну структуру, пропонує докладний опис елементарних синтаксичних одиниць – синтаксем. Розглядаючи зазначені компоненти на глибинному рівні, дослідник водночас акцентує на їхніх ядерних і неядерних синтаксичних позиціях, що репрезентують поверхневу структуру речень [179, с. 3–20, 134–190, 237–290].

В україністиці основні теоретичні засади семантико-синтаксичної організації речень, яка ґрунтується на семантико-синтаксичних відношеннях, міжрівневій категорії семантико-синтаксичної валентності, предикатних компонентах і зумовлених їхньою валентною перспективою субстанційних синтаксемах, викладені в працях І. Р. Вихованця [52; 53; 54], М. Я. Плющ [193], А. П. Загнітка [94; 96], М. В. Мірченка [168], Н. М. Костусяк [119; 122; 123], О. Г. Межова [150] та ін. Зазначений кваліфікаційний принцип застосовують лише для членованих побудов.

На нашу думку, велика пояснювальна сила властива концепціям, основу яких становить опис не тільки формальних і семантичних, а й комунікативно-

прагматичних ознак реченневих конструкцій, що дає змогу комплексно схарактеризувати розглядані величини й указати на закономірності функціонування головних синтаксичних одиниць у мовленнєвих актах. З огляду на такі напрями вивчення А. П. Загнітко вирізняє “три загальних принципи класифікації речень: 1) за особливостями структури речень; 2) за специфікою семантики; 3) за прагматичними і комунікативними настановами” [94, с. 107]. Учений зауважує: “Структурний аспект співвідноситься з формою речення, закономірностями його побудови, особливостями синтаксичних зв’язків реченневих компонентів. Семантичний аспект речення відображає глибину його змісту, можливості варіювання його елементів щодо уміщеного в них змісті. Прагматичний аспект співвідноситься з комунікативною настановою речення” [94, с. 107]. Три аспекти студіювання синтаксичних одиниць – структурний, семантичний і комунікативний вирізняє Ф. Данеш [299].

В україністиці останнім часом значного поширення набула концепція, відповідно до якої реченнєві побудови розглянуто на тлі трьох підрівнів синтаксичного рівня – формально-синтаксичному, семантико-синтаксичному та комунікативному [52; 53, с. 61, 66–157; 94, с. 125–318; 104; 167, с. 24–48]. У такий спосіб науковці зуміли переосмислити усталені дефініції та класифікаційні схеми реченневих структур і зуміли відмежуватися від традиційного опису цих одиниць. Зважаючи на трирівневу інтерпретацію речень, виділяють три типи синтаксичних категорій – формально-синтаксичні, семантико-синтаксичні та комунікативні, чи комунікативно орієнтовані [168, с. 90–348]. Сукупність усіх трьох різновидів категорійних одиниць притаманна тільки членованим конструкціям, нечленованим обмежено властиві тільки комунікативні категорії. На думку М. В. Мірченка, “визначальну ознаку формально-синтаксичної структури речення становлять синтаксичні зв’язки і вирізнявані на їхньому ґрунті компоненти речення” [168, с. 24]. На основі спрямованих у внутрішню структуру синтаксичних зв’язків розмежовують головні та другорядні члени речення, функціонування яких,

за спостереженнями Н. М. Костусяк, безпосередньо підпорядковане категорії формально-синтаксичної валентності. Дослідниця зауважує, що виділення цієї категорійної величини “ґрунтується на низці конститутивних ознак: кількості облігаторних і факультативних членів речення, засобах їхньої експлікації (морфологічних відмінках) та значеннєвих характеристиках, а також частиномовній належності опорних компонентів” [123, с. 238]. Формально-синтаксична валентність, побудована на принципах глибинної семантико-синтаксичної, відбиває поверхневу структуру реченнєвих побудов, регулює їхній кількісно-якісний склад. Зокрема вона передбачає наявність підмета й присудка, своєрідність яких визначає обов’язковий предикативний (двобічний) зв’язок між ними, а також певної кількості другорядних керованих членів речення, валентно мотивованих підрядним (однобічним) зв’язком.

Різнорівневий підхід до опису реченнєвих побудов увиразнює їхня семантико-синтаксична інтерпретація, сутність якої відбивають семантико-синтаксичні відношення, що “виявляють зовнішнє спрямування: виражають стосунки між предметами та явищами позамовного світу” [150, с. 31] і лежать в основі розмежування предикатних і непередикатних (субстанційних – суб’єктної, об’єктної, адресатної, інструментальної, локативної) синтаксем. Варто наголосити, що семантико-синтаксичний аналіз речень подібно до формально-синтаксичного також має своїм опертям міжрівневу категорію валентності, але її семантико-синтаксичний різновид. “Семантико-синтаксична валентність предиката (ознакового слова), – на думку І. Р. Вихованця, – означає здатність його сполучатися з іншими (як правило, неознаковими) словами, мати певне число відкритих позицій, які можуть або мають заповнюватися одиницями відповідної семантичної природи” [53, с. 123]. На валентності як семантично передбачуваній сполучуваності слів наголошує також К. Г. Городенська [55, с. 269]. Близькі міркування висловлює й Н. М. Костусяк: “Семантико-синтаксичній валентності більшою мірою притаманна зорієнтованість передовсім на семантичні параметри опорного предиката та залежних контекстних партнерів, представлених семантичними відмінковими

грамемами” [123, с. 236], яких, на думку дослідниці, є шістнадцять [122]. Акцентуючи на семантичній стратифікації передусім дієслівної лексики, лінгвісти зазвичай виокремлюють одновалентні – семивалентні (рідше шестивалентні [53, с. 127]) дієслова. Відповідно до таких параметрів класифікаційну сітку простих дієслівних речень структурують двокомпонентні – восьмикомпонентні прості реченнєві конструкції [55, с. 270–272; 94, с. 285–286; 150, с. 60].

Викінченість класифікаційної схеми опису простих речень забезпечує їхній розгляд на тлі комунікативного підрівня. Порівнюючи граматичне й актуальне членування синтаксичних одиниць, Г. О. Золотова вважає, що перше синтезує єдність речення, а друге розчленовує й ніби ділить рух думки на кроки [99, с. 33]. У сучасній українській мові простим синтаксичним конструкціям зазвичай притаманне бінарне актуальне членування, пов’язане з поділом їх на тему й рему. На переконання Н. О. Слюсарєвої, “рема має максимум семантико-контекстуального значення й максимум нової інформації. Тема, що має мінімум семантико-контекстуального значення, містить або тільки стару інформацію, або мінімум нової інформації” [216, с. 88–89]. В українському мовознавстві утвердилася думка, згідно з якою тема – вихідна частина висловлення, його основа, дане, відоме, зумовлене попереднім контекстом. Ремою зазвичай вважають головний зміст повідомлення, комунікативний центр висловлення, нове, тобто те, що повідомляють про тему [53, с. 148; 119, с. 158; 57, с. 63]. Наявність обох зазначених комунікативних компонентів характерна для більшої частини членованих простих побудов, натомість нечленовані конструкції містять тільки інформаційний центр висловлення – рему.

За темо-ремного членування дослідники акцентують увагу на його співвідношенні з формально-синтаксичною та семантико-синтаксичною структурою речень. За спостереженням І. І. Ковтунової, “в одних випадках актуальне членування відповідає синтаксичному, не порушуючи його ієрархії. В інших воно суперечить синтаксичному членуванню, порушуючи його ієрархію” [114, с. 72–73]. За наявності симетрії формально-синтаксичної,

семантико-синтаксичної та комунікативної організації членованих речень наголошують на кореляції підмета, суб'єкта й теми, з одного боку, та присудка, предиката (разом із залежними правобічними компонентами) і реми, з іншого боку. Крім зазначених, в українській мові функціонують конструкції, у яких звичний порядок розташування теми й реми порушений. Таке явище зумовлене певним завданням висловлення, конкретною комунікативною метою повідомлення, відповідними мовними засобами, зокрема частками, а також розділовими знаками. Як відомо, у непитальних конструкціях позицію теми увиразнює частка *ж* (*же*), рему – частки *тільки, лише* (*лиш*), *навіть, саме, і* (*й*), тире й частка *ж* (*же*) у питальних структурах. Пор.: *Грицькова мати* (тема) / *доживає віку* (рема) (Л. Костенко); *Сонце* (тема) / *червоною ниткою Гаптує зимовий світанок* (рема) (Н. Царук); *Вона ж* (тема) / *співала* (рема)... (Л. Костенко); *Хата* (тема) / – *пуста* (рема) (І. Пільгук) і *Лише димок* (рема) / *із довжика роками курить собі у небо...* (тема) (Л. Костенко); *А хто ж би ще* (рема) / *труїв Бобренка Гриця* (тема)? (Л. Костенко).

В українській мові функціонують речення, що “з комунікативного погляду становлять семантико-граматичну єдність, яку формують дієслова зі значенням буття, існування, наявності, констатації факту й мають незначну інформативну місію та іменники у формі номінатива. Разом вони утворюють один компонент актуального членування – комплексну рему” [119, с. 162]. До цього комунікативного різновиду належать також односкладні (переважно однослівні) речення та нечленовані синтаксичні одиниці. Наприклад: *Настала весна...* (О. Гончар); *Дощ...* (О. Гончар); *Птахи!* (О. Гончар); – *Гвалт! О-й-ой!* (В. А. Шевчук); *От тобі й на!* (В. А. Шевчук); *Тьху!* (Ю. Сорока); – *Ха!* (Ю. Сорока); *Так он воно що!* (В. Нестайко); – *Аякже!* (А. Кокотюха).

Отже, новітня лінгвістична класифікація речень, що ґрунтується на їхній трирівневій інтерпретації – формально-синтаксичній, семантико-синтаксичній та комунікативній, виразно відрізняється від традиційної, побудованої на домінуванні переважно формальних показників. Різномасштабний підхід до опису головної синтаксичної одиниці-конструкції дає змогу проаналізувати

її на тлі різних мовних ярусів, а також комплексно описати функційні ознаки та особливості вияву в різних комунікативно-прагматичних ситуаціях.

1.2 Проблема розмежування простих речень за ступенем їхнього синтаксичного членування

До низки актуальних питань, які активно опрацьовують у сучасній синтаксичній теорії, належить розмежування реченнєвих побудов за їхнім членуванням. Теоретичне осмислення формально-синтаксичної організації простого речення, передусім особливостей вияву його граматичного центру, реалізації певних видів синтаксичних зв'язків, зокрема предикативного, та визначення закономірностей формального вираження членів речення мотивує наявність у мовознавстві різних концепцій. Із приводу порушеної проблеми лінгвісти висловлюють два полярних погляди. Традиційне трактування структурної організації монопредикативних синтаксичних одиниць пов'язане з їхнім поділом на двоскладні та односкладні (за термінологією деяких лінгвістів, двоядерні та одноядерні [213, с. 98–285]) [276, с. 86; 66, с. 73–74; 80, с. 234, 149, 232–234; 85, с. 28–29; 291, с. 64]. Деякі прибічники семантичної теорії, обстоюючи протилежну думку, наполягають на запереченні існування опозиції двоскладність / односкладність. На їхнє переконання, односкладних речень немає, оскільки призначення будь-якої реченнєвої конструкції полягає в приписуванні предикативної ознаки її носієві, репрезентованому не тільки називним відмінком, а й іншими відмінковими та прийменниково-відмінковими формами [83; 99, с. 161; 194, с. 22]. Оперуючи поняттями *синтаксичний підмет*, *нульовий підмет*, *двоскладна неузгоджена модель*, М. Гіро-Вебер приходить до висновку, що всі реченнєві побудови двоскладні [62].

Водночас у мовознавстві існують й інші класифікації простих реченнєвих конструкцій. П. О. Лекант вирізняє двоскладні, односкладні та проміжні речення. За спостереженнями дослідника, до проміжних структур належать традиційно виділювані означено-особові побудови, що тяжіють до двоскладних

[136, с. 21]. Зосереджуючи увагу на нечленованих синтаксичних одиницях, лінгвіст наголошує на їхньому особливому структурному типі та неналежності ні до двоскладних, ні до односкладних [136, с. 164].

На класифікаційній тріаді простих реченнєвих конструкцій наполягають й інші відомі науковці, проте запропонована ними модель дещо відрізняється від схарактеризованої вище. Зокрема В. В. Бабайцева до структурно-семантичних типів простого речення зараховує двоскладні, односкладні та нечленовані. Крім того, дослідниця акцентує на синонімічних зв'язках односкладних означено-особових, неозначено-особових, узагальнено-особових, безособових і номінативних конструкцій із двоскладними [13, с. 40–44, 52, 86–106, 141–153; 17, с. 3–26, 119–126, 139–151, 158–160, 230, 338] та вирізняє й описує перехідні синтаксичні одиниці, що маркують означеність, неозначеність, узагальненість, а також функціонують у межах інфінітивних і вокативних структур [17, с. 160–167, 301, 448].

В українській лінгвістичній науці поділ простих речень на двоскладні, односкладні та нечленовані пропонує І. Р. Вихованець. Класифікація вченого ґрунтується на сформованих під впливом семантики формально-синтаксичних ознаках [53, с. 67]. Запропонована схема аналізу простих реченнєвих конструкцій перспективна й становить основу багатьох новітніх граматичних теорій. Водночас вважаємо за потрібне наголосити на деяких положеннях, що, на нашу думку, потребують певного доповнення. Оскільки розмежування простих речень має своїм опертям ступінь їхнього синтаксичного членування, то логічним видається вирізнення в межах розгляданих структур двох груп: 1) членованих речень із їхнім подальшим розподілом на двоскладні й односкладні; 2) нечленованих. Отже, у сучасній українській мові всі зазначені різновиди становлять певну вісь, на протилежних векторах якої розміщені двоскладні та нечленовані побудови. Аргументовані думки з цього приводу висловлює І. Р. Вихованець: “У системі типів простого речення полярними виступають двоскладні речення, з одного боку, і нечленовані – з другого. Перші допускають максимальну можливість синтаксичного членування, найбільшу

мобільність варіацій структурних схем, відносно незалежність від лексичного наповнення. І навпаки, другі не членуються, мають мінімальну кількість структурних схем і виявляють максимальну “орієнтацію” на певні граматичні угруповання слів. Односкладні речення посідають проміжне місце, зближуючись із двоскладними за можливістю синтаксичного членування, а з нечленованими реченнями – за обмеженням (хоча й набагато меншим!) у лексичному наповненні компонентів, за пов’язаністю з окремими лексико-граматичними групами слів” [53, с. 68].

До важливих аспектів дослідження всіх структурних типів простих речень належить створення їхньої класифікаційної моделі. Як слушно наголошує А. П. Загнітко, “класифікація сьогодні виступає методом пізнання, процесом наукового дослідження, напрямом наукового аналізу та засобом отримання знань, збереження фонду знань, інтенсифікації наукового пошуку, розвитку окремих напрямів синтаксису і зіставлення найсуттєвіших досягнень окремих галузей знань про синтаксис української мови” [94, с. 102]. Описуючи двоскладні, односкладні та нечленовані прості речення, варто зацентрувати на низці параметрів, з-поміж яких домінують: 1) структурні схеми вказаних типів синтаксичних одиниць та особливості вираження їхнього предикативного центру; 2) часткова чи повна реалізація всіх компонентів, прогнозованих семантико-синтаксичними відношеннями та формально-синтаксичними зв’язками інших мінімальних синтаксичних одиниць; 3) відсутність / наявність другорядних членів та засоби їхньої експлікації; 4) ускладненість / неускладненість (елементарність).

Відповідно до першої ознаки нечленовані речення, маркуючи певну ситуацію мовлення, позбавлені формально-синтаксичних зв’язків і семантико-синтаксичних відношень, а отже, їм не притаманне виділення головних (предикативного центру) і другорядних членів речення. З огляду на вказані параметри аналізовані конструкції протиставлені двоскладним та односкладним побудовам. Двоскладними вважають речення з двома головними членами – підметом і присудком, пов’язаними “реченневотвірним предикативним

синтаксичним зв'язком” [291, с. 64]. До диференційних ознак односкладних побудов переважно зараховують наявність лише одного головного компонента, що бере участь у структуруванні синтаксичної одиниці-конструкції. Проте дотримання таких принципів аналізу не означає тотожності в концепції вчених. У більшості лінгвістичних студій з огляду на спосіб вираження та семантику головного члена речення односкладні конструкції поділені на дієслівні (означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові та інфінітивні) та іменні (на думку П. С. Дудика, номінативні; за спостереженнями П. О. Леканта, номінативні та генітивні; згідно з теорією В. В. Бабайцевої, номінативні та вокативні) [136, с. 74–113; 235, с. 234–262; 85, с. 79–149; 13, с. 114–163]. Н. Ю. Шведова вирізняє чотири класи структурних схем односкладних речень: 1) іменний; 2) відмінювано-дієслівний; 3) прислівниковий; 4) інфінітивний [67, с. 560–570]. Пор. також дещо модифіковану класифікацію односкладних конструкцій, запропоновану дослідницею в “Русской грамматике”. На переконання Н. Ю. Шведової, односкладні речення формують дві групи: відмінювано-дієслівну (*Світає; Морозить; Кричать*) і невідмінювано-дієслівну, у межах якої розглянуто іменні (*Зима; Мороз; Квітів*), інфінітивні (*Цвісти садам*) та прислівникові (*Холодно*) конструкції [204, т. 2, с. 94–98].

Останнім часом у сучасній українській синтаксичній науці цілком заслуговує на визнання й набуває поширення чотирикомпонентна класифікація односкладних побудов І. Р. Вихованця. Відповідно до типів головного члена речення та його формального репрезентанта науковець вирізняє: 1) дієслівні речення: *Це гарний звір, без нього зле **живеться*** (Л. Костенко); *Селім-Гірся **морозило**...* (Ю. Мушкетик); ***Стрясало** йому [Ярославові. – А. Ш.] тіло* (П. Загребельний); *...**почало вечоріти*** (М. Олійник); *Там **зламано** границі* (Л. Костенко); *Універсал **прочитано** публічно...* (Л. Костенко); *...**надто багато** козаків **побито** та **покалічено** в першій сутичці* (Ю. Мушкетик); 2) інфінітивні речення: *...**такого хлопця вдержати** хіба?* (Л. Костенко); *...**вивести б** сюди князя Ярослава та **показати** йому!..* (П. Загребельний); ***Випити б** вина кольору*

твого рум'янцю – і сп'яніти... (П. Загребельний); *Чи ж варто було губити себе?* (Р. Іваничук); *Однаке до тієї кулеші теж спочатку потрібно було дійти* (Ю. Мушкетик); *...судити треба дівчину по правді* (Л. Костенко); 3) іменникові речення: *І день, і ніч, і мить, і вічність...* (Л. Костенко); *І дощ, і сніг, і віхола, і вітер* (Л. Костенко); *Гм, чотири тисячі уруських витязів...* (В. Малик); *Моя любове!* (Л. Костенко); 4) прислівникові речення [53, с. 98–100]: *Хай буде легко* (Л. Костенко); *Хай буде вічно* (Л. Костенко); – *Весело було у Кончака? – спитала Настя* (В. Малик). Виділені в традиційній граматиці означено-особові, неозначено-особові та узагальнено-особові речення І. Р. Вихованець зараховує до двоскладних із лексично не вираженим (нульовим) підметом [53, с. 95].

Моделюючи структурні схеми простих реченневих побудов, лінгвісти акцентують на наявності та вираженні в них категорії предикативності. Варто зазначити, що вона має подвійний вияв – семантико-синтаксичний, який ґрунтується на модально-часових ознаках і характерний для членованих та нечленованих конструкцій, та формально-синтаксичний, що репрезентує взаємозв'язок і взаємозалежність підмета та присудка [53, с. 61–62]. Отже, за ознакою формально-синтаксичної предикативності двоскладні речення, з одного боку, та односкладні й нечленовані конструкції, з іншого боку, перебувають на протилежних полюсах, оскільки синтаксичним одиницям другого різновиду ця категорійна величина у формальному вияві не властива.

До низки кваліфікаційних параметрів простих реченневих побудов зараховують здатність їхніх компонентів мати матеріально представлений чи нульовий вияви. Якщо всі складники структурної схеми простих конструкцій формально представлені, то традиційно такі речення вважають повними, наприклад: *...міський мурашник поточив планету* (В. Стус); *Тато молиться Богу...* (В. Стус); *Гойдається вечора зламана віть...* (В. Стус). Синтаксичні одиниці з морфологічно нівельованим зазвичай одним, рідше кількома членами, “необхідність яких зумовлюється семантико-синтаксичною валентністю окремих членів і зв'язком із наявними в реченні членами” [53,

с. 103], зараховують до неповних, наприклад: *На першому поверсі – двоє людей, на другому – їхні тіні* (В. Стус); *Посередині – стовбур літ, а обабіки – крона* (В. Стус); *...блаженство самоти й розкоші спокою – на всю планету* (В. Стус). Залежно від сукупності класифікаційних ознак, що лягли в основу диференціації неповних реченнєвих побудов, виділяють кілька різновидів розгляданих конструкцій. Зокрема, П. С. Дудик, аналізуючи вказані структури “у двох аспектах – конструктивному (формально-граматичному) і комунікативному” [85, с. 161], розмежовує, з одного боку, еліптичні речення, “які навіть поза контекстом автономні, самодостатні не меншою мірою, ніж звичайні повні структури” [85, с. 161], та, з іншого – неповні речення, що на відміну від еліптичних містять “такий елемент їхньої структурно-семантичної сутності, який не можна збагнути, залишаючись у межах самого неповного речення. Тим більше це важить з погляду комунікативної спроможності неповного речення, яка може реалізуватись лише за наявності тієї мовленнєвої ситуації, контексту, в якому функціонує неповне речення як певне повідомлення, запитання чи спонування” [85, с. 162]. На переконання дослідника, термін *неповні речення* з міркувань стислості варто використовувати на позначення власне-неповних конструкцій, тобто синтаксичних одиниць другого різновиду: *Німці розгублено дивляться... Незрозуміло тупцюють на місці* (О. Гончар); *В добрім житті кучері в’ються, в поганім – січуться* (Нар. тв.); *Він посідає греблі і поля, у Церкву ходить майже щосуботи. Хто – за Богдана, хто – за короля. А він – за тих, которії не проти* (Л. Костенко); *Хліб наснажує тіло, книга – розум* (Нар. тв.); *Золото добувають із землі, а знання – з книжок* (Нар. тв.). П. С. Дудик виділяє контекстуальні й ситуативні побудови зазначеного зразка та характеризує їх відповідно до найтипівіших граматичних ознак [235, с. 266–275; 85, с. 172–177]. Диференціацію неповних конструкцій на контекстуальні й ситуативні пропонує А. П. Загнітко [94, с. 120]. Контекстуальні, ситуативні та еліптичні неповні конструкції розмежовує К. Ф. Шульжук [291, с. 134–138]. Варто наголосити, що розподіл на повні й неповні характерний тільки для членованих

побудов, натомість нечленовані синтаксичні одиниці перебувають поза такою класифікацією, оскільки їхню структурну схему не реалізують ні головні, ні другорядні компоненти.

У сучасній лінгвістиці звичним вважають розгляд простих конструкцій відповідно до відсутності / наявності в них другорядних членів речення. З огляду на вказану кваліфікаційну ознаку вирізняють непоширені та поширені реченнєві побудови. До сфери перших зараховують синтаксичні одиниці, структуровані тільки предикативним мінімумом – головними членами речення. Натомість диференційним параметром поширених конструкцій виступає наявність принаймні одного другорядного компонента. Пор.: *Збігали дні* (І. Чернецький); *Хтось ішов...* (Н. Царук); *Сніг миготить. Сніг іде?* (Н. Горик); *Осінь!* (Н. Царук); *Блакить... Чорнота... Буришини... Фіолети...* (Н. Горик) і *А Галя трусить килими та рядна* (Л. Костенко); *Каміння клацало зубами в жорнах...* (В. Симоненко); *Україна копає городи* (І. Драч); *Важкувато сопє димар...* (В. Симоненко); *Дідові роки сіно косили...* (Н. Царук). Поділ на поширені / непоширені не має стосунку до нечленованих конструкцій, оскільки, як справедливо стверджує Т. М. Колокольцева, таким одиницям не притаманні валентні властивості в загальноприйнятому значенні цього терміна та здатність поширюватися [115, с. 64].

До низки концептуально-проблемних питань сучасної синтаксичної теорії належить розмежування ускладнених та неускладнених простих речень. Традиційно усталеним вважають витлумачення ускладнених конструкцій як таких, що поєднують ознаки простих і складних речень, а отже, належать до синтаксичних одиниць перехідного різновиду. Зазвичай до речень розгляданого зразка зараховують “синтаксичні конструкції, у яких наявні однорідні або відокремлені члени речення, а також вставні і вставлені компоненти, звертання” [291, с. 150]. Наприклад: *Кличе вечір, манить зорями в Карпати* (Н. Царук); *...стояла наша хата, Збудована ще дідусем Павлом* (Н. Царук); *Вповзає вовк і тягне мерзлий хвіст, в сузір'ї Риб вловивши кілька тюльок* (Л. Костенко); *На жаль, уже не жаль* (Н. Горик); *А між іншим,*

надворі весна настає (Н. Горик); *З хором терпких мелодій (аж у грудях пече) криюсь, ховаюсь, мов злодій, від практичних очей* (І. Чернецький); *Генерали завше дуже добрі (бо ж поганий – що за генерал?)* (В. Стус); *Моя муко рясна, я вже старша за тебе* (Н. Горик).

Новітні наукові пошуки в галузі граматики та зорієнтованість не тільки на формальні показники, а й на сукупність семантико-синтаксичних параметрів дали змогу розглянути ускладнення дещо в іншому аспекті, значно розширивши межі цього поняття. Зокрема, у теоретичній концепції І. Р. Вихованця статус ускладнених мають речення, “що містять у собі компоненти, не зумовлені валентністю предиката” [53, с. 112] і характеризуються монопредикативністю. До класу ускладнених, крім традиційно виділюваних, дослідник зараховує конструкції з прислівними другорядними членами, які не входять у валентну рамку ознакового слова: *Ти не любиш пишних слів* (Н. Царук); *Розводять дивні фарби Небесні малярі...* (Н. Горик); *Йому відповів старий, у прим'ятій сукняній шапці козак* (Ю. Мушкетик); із детермінантами: *Люди чекають на катер ізрання...* (І. Чернецький); *На балконі соняшник цвіте* (І. Чернецький); із компонентами, що перебувають у подвійному синтаксичному зв'язку: *Прийшла весна засніжено-печальна...* (Н. Горик); *Ти прийшла ясновида* (В. Стус); із звертаннями, які не виконують функції підмета: *О Батьківчино, мати ясноока, торкаюсь тихо імені твого!* (І. Чернецький); з опосередкованими компонентами [53, с. 112–113]: *Там, за перелазами, три верби схилилися...* (Т. Яковенко); *...ви зустрілись Там, під Берліном...* (Н. Царук). У сучасному функційно зорієнтованому мовознавстві лінгвісти акцентують й на інших засобах експлікації ускладнення. Зокрема, Н. М. Костусяк зазначає, що однією з ознак семантичної неелементарності виступає “наявність іменників предикатного значення в синтаксичних позиціях речення, типових для предметних компонентів. <...> Предикатні іменники виникають унаслідок згортання іншого елементарного речення й перетворення останнього на відпредикатний дериват – репрезентант цього речення в складній

із семантичного погляду конструкції” [119, с. 213]: ...*біль* ставав ще більшим (Р. Горак); *Вибух* був гучний... (Г. Тютюнник). Подане тлумачення засвідчує, що поняття ускладнення пов’язане не тільки із суто формальними показниками, а й із семантичними ознаками і має стосунок до внутрішніх і зовнішніх дериваційних зв’язків. У такому разі йдеться про ускладнення прихованого характеру, не формально-синтаксичне, а семантико-синтаксичне. На нашу думку, прихований семантичний вияв ускладнення притаманний нечленованим синтаксичним одиницям. На користь такого теоретичного положення слугує здатність аналізованих речень корелювати з двоскладними чи односкладними, унаслідок згортання яких відбувається ускладнення змісту конструкцій, позбавлених членування, певними компонентами.

В українській мові ускладнені (неелементарні) реченнєві побудови перебувають в опозитивних відношеннях з елементарними конструкціями. Як зазначає О. Г. Межов, “у зв’язку з різними підходами до статусу синтаксичних одиниць поняття синтаксичної елементарності виявляється неодномірним” [150, с. 34]. В україністиці докладну інтерпретацію двох різновидів елементарних простих речень – власне-формально-синтаксичного та розширеного (опосередкованого) – запропонував І. Р. Вихованець [53, с. 107–111]. Диференційними ознаками синтаксичних одиниць першого зразка дослідник вважає наявність лише двох компонентів, що перебувають у предикативному зв’язку і структурують двоскладне речення, або одного головного члена односкладної реченнєвої побудови: *Цвіте калина...* (Н. Царук); *Осінь. Пристань* (І. Чернецький). Такі конструкції відповідають непоширеному простому реченню. Елементарні прості речення розширеного зразка визначає, крім предикативного мінімуму, наявність зумовлених семантико-синтаксичною валентністю всіх субстанційних синтаксем. За слушними спостереженнями О. Г. Межова, “викликані семантико-синтаксичною валентністю предиката компоненти потрібно тут інтерпретувати не в семантико-синтаксичному, а у формально-синтаксичному плані. Отже, семантико-синтаксична валентність предиката визначає тільки кількість

необхідних для речення компонентів, якісний же склад цих компонентів спричинюється формально-синтаксичними чинниками” [150, с. 35–36]. Двоскладні конструкції опосередкованого різновиду мінімально можуть бути трикомпонентними, а максимально – восьмикомпонентними, пор.: *Любив я панну* (Л. Костенко); *Хюсам замахав руками* (Р. Іваничук) і *Аграрії везли зерно вантажівками замовникові з України в Польщу через Ягодин; Завод експортує поїздом автомобілі замовникові з Німеччини до Києва через Ягодин*. Елементарні односкладні структури розширеного зразка мінімально експлікують один другорядний член речення, максимально – два, пор.: *Страшно стало Марії* (Р. Іваничук) і *Ярославові стало шкода дівчини* (П. Загребельний). Розглядані побудови разом з ускладненими формують групу виділюваних у традиційному мовознавстві поширених речень.

Як засвідчує досліджуваний матеріал, зорієнтованість на вивчення форми й змісту синтаксичних одиниць, їхнього реального чи потенційного (схематичного) функціонування, виразний акцент на семантико-синтаксичних ознаках та реалізації ситуативно-прагматичних завдань уможливили введення до наукового обігу понять елементарності / неелементарності простих речень. У цьому розрізі важливо акцентувати, що з формально-синтаксичного боку зазначений поділ притаманний тільки структурам членованого різновиду й не має стосунку до нечленованих синтаксичних одиниць. Семантико-синтаксичний аспект студіювання зазначеної категорійної величини дає змогу зацентувати на семантичній неелементарності нечленованих речень і їхній відмінності від членованих, що із семантичного боку можуть бути елементарними (неускладненими) чи неелементарними (ускладненими).

Отже, докладний опис двоскладних, односкладних та нечленованих реченневих побудов дав змогу констатувати, що низка найважливіших ознак, які лежать в основі розмежування різних типів синтаксичних одиниць (повних / неповних, поширених / непоширених, формально ускладнених / неускладнених (згідно з традиційним розумінням), елементарних / неелементарних (із формально-синтаксичного боку)), характерна тільки для членованих

конструкцій і не властива нечленованим. Водночас наявні певні кваліфікаційні параметри, які лежать у точці перетину всіх простих конструкцій. Крім семантико-синтаксичної неелементарності, передусім йдеться про категорію предикативності у семантико-синтаксичному розумінні, що ґрунтується на модально-часових ознаках і “є фундаментом, на якому будується кожне речення” [53, с. 62]. На переконання І. Р. Вихованця, “ця категорія як спільна властивість усіх без винятку речень відрізняє їх від непередикативних одиниць – мінімальної синтаксичної одиниці і словосполучення” [53, с. 63]. Одним із складників семантико-синтаксичної категорії предикативності виступає категорія синтаксичної модальності, характерна для різних структурних типів речень, зокрема й нечленованих. Слушну думку з цього приводу висловлює Т. М. Колокольцева: “Зазначені комунікативні одиниці можуть бути ускладнені додатковими модусними елементами (на зразок *Я думаю, мені здається, можливо, напевно* тощо)” [115, с. 64]. За спостереженнями дослідниці, модальна модифікація притаманна тільки вжитим у діалогічному мовленні конструкціям *Так і Ні*. “Імовірно, можливість появи додаткового модального елемента впливає із семантики комунікативів, у яких відсутня вказівка на ступінь категоричності реакції” [115, с. 64–65].

Кваліфікуючи модальність як міжрівневу надкатегорію, структуровану категоріями синтаксичної, морфологічної та лексико-граматичної модальності, Н. М. Костусяк постулює: “Синтаксична модальність має стосунок до різних структурних схем речення, тоді як морфологічна модальність зорієнтована на дієслівні речення, оскільки її формальні показники перебувають у тісному зв’язку з категорією способу дієслова” [119, с. 48]. Спостереження над синтаксичною модальністю як специфічним мовним явищем розкриває величезні потенційні можливості української мови. Особлива заслуга в розв’язанні порушеної проблеми належить Ш. Баллі [19, с. 26–62]. Його теоретична концепція знайшла продовження в працях О. В. Бондарка [243], В. Г. Гака [61, с. 113–119], В. Б. Касевича [109, с. 67–72], Г. О. Золотової [98], Н. Ю. Шведової [204, т. 2, с. 89, 94], Г. П. Немця [181], В. О. Плунгяна [192,

с. 308–327], В. М. Бондаренка [33]. В українській лінгвістиці основні теоретичні засади модальності викладені в студіях І. Р. Вихованця [53, с. 61–63, 276–277], О. С. Мельничука [235, с. 17–21], Л. О. Кадомцевої [235, с. 119–137], А. П. Грищенка [68], Н. В. Гуйванюк [72], А. П. Загнітка [94, с. 109–117], М. В. Мірченка [167; 168, с. 302–334], В. М. Ткачука [244], В. Д. Шинкарука [281; 282], Н. М. Костусяк [119, с. 313–331; 120] та ін. Хоч і наявні різнотлумачення в концепціях дослідників, більшість із науковців схильні трактувати зазначену категорійну величину як таку, що виражає відношення змісту висловленого до дійсності з погляду мовця та його ставлення до сказаного. Визначаючи сукупність диференційних ознак синтаксичної модальності та наголошуючи на її реально-ірреальному значенні, суб'єктивній спеціалізації та комунікативно-прагматичному спрямуванні, Н. М. Костусяк слушно наголошує: “Аналізована синтаксична категорія належить до сфери тих головних категорій, які актуалізують ситуацію мовлення, репрезентують необхідний елемент висловлення й визначають головну одиницю синтаксичного рівня – речення” [120, с. 100].

У лінгвістичній літературі домінує думка, що модальність варто поділити на об'єктивну та суб'єктивну. Із цього приводу Н. Ю. Шведова зазначає: “Структурній схемі речення притаманні такі граматичні властивості, такі особливості свого мовного існування, які дають змогу окреслити те, про що повідомляють, або як реалізоване в часі (теперішньому, минулому чи майбутньому; це – план реальності, чи часової визначеності), або ж воно мислиться як можливе, бажане, необхідне (це – план ірреальності, чи часової невизначеності). Значення часу й реальності / ірреальності злиті; комплекс цих значень називається об'єктивно-модальними значеннями, або об'єктивною модальністю” [204, т. 2, с. 89]. І далі: “У кожному реченні й загалом у кожному висловленні, сказаному чи написаному, завжди наявна особа, що говорить (або пише; далі – “мовець”). Присутність мовця полягає в тому, що він виражає своє ставлення до повідомлюваного. Це ставлення може бути або нейтральним, або ненейтральним. У другому випадку мовець за посередництвом різних мовних

засобів оцінює своє повідомлення чи спосіб повідомлення, на чомусь акцентує, співвідносить з обставинами мовлення, із джерелом своєї інформації, висловлює впевненість або невпевненість у тому, про що він говорить. Усе це широке коло значень називається суб'єктивно-модальними значеннями. Суб'єктивно-модальні значення тісно пов'язані з експресивним забарвленням повідомлюваного, з його емоційною оцінкою” [204, т. 2, с. 94]. Запропонована Н. Ю. Шведовою концепція, безперечно, актуальна й знайшла продовження в багатьох працях сучасних дослідників, проте, на нашу думку, більш аргументованою виступає теорія, згідно з якою модальність належить до тих категорійних одиниць, що репрезентує тільки суб'єктивний зміст. Цілком слушні міркування про такий характер розгляданої категорійної одиниці висловила Н. М. Костусяк: “Оскільки конкретні речення подають інформацію про події, явища крізь призму свідомості та сприйняття мовця, відображаючи його ставлення до того, про що він повідомляє, то вважаємо за доцільне акцентувати увагу на суб'єктивному змісті модальності” [119, с. 295].

До низки спірних проблем сучасної лінгвістичної теорії належить вирішення граматичних значень синтаксичної модальності. В україністиці однією з найвідоміших вважають теорію О. С. Мельничука, у якій ідеться про “сім модальних значень речення: розповідність, питальність, спонукальність, бажальність, умовність, імовірність і переповідність. Відповідно до цього виділяється сім модальних різновидів речення, незалежно від внутрішньо-синтаксичної структури: речення розповідні, питальні, спонукальні, бажальні, умовні, гіпотетичні і переповідні” [235, с. 18]. Значно менший грамемний вияв категорії синтаксичної модальності (за термінологією дослідника, підкатегорії модальності) представлено в монографії М. В. Мірченка. На переконання лінгвіста, указана категорійна величина “охоплює три грамеми: грамему реальності, грамему потенційності і грамему ірреальності” [168, с. 310]. Триграмемний вияв синтаксичної модальності описано й у монографії Н. М. Костусяк “Структура міжрівневих категорій сучасної української мови”, проте дослідниця вирізняє інші граматичні значення аналізованої категорійної

одиниці – умовну модальність, спонукальну модальність та бажальну модальність [119, с. 316]. У пізніших лінгвістичних студіях Н. М. Костусяк поглибила ідеї щодо порушеної проблеми, сформулювавши свою позицію в такий спосіб: “Синтаксична модальність – комунікативно зорієнтована категорія речення, що, реалізуючи інтенцію мовця, має суб’єктивне спрямування, репрезентує витлумачене як реальне чи ірреальне, об’єднує вісім грамам (розповідну, питальну, спонукальну, бажальну, умовну, стверджувальну / заперечну, вірогідну й переповідну модальності), вияв яких пов’язаний із певним планом вираження” [120, с. 102]. На нашу думку, запропонована інтерпретація грамемного складу синтаксичної модальності цілком аргументована, перспективна та прийнятна для дослідження як членованих (двоскладних та односкладних), так і нечленованих конструкцій. Водночас варто наголосити, що грамемний вияв модальності нечленованих структур дещо інший порівняно з модальністю, притаманною членованим синтаксичним одиницям. Своєрідну думку з цього приводу висловив І. Р. Вихованець: “Нечленовані речення, виражені частками, можна поділити на стверджувальні (*Так; Еге; Еге ж; Та еге ж; Атож; Авжеж; Аякже* та ін.) і заперечні (*Ні*), розповідні (ті, що стверджувальні і заперечні, але вимовлені з розповідною інтонацією) і питальні (*Невже? Хіба? Та ну?*), а також стверджувальні й заперечні, вимовлені з питальною інтонацією (*Так? Еге? Ні?* та ін.), питально-спонукальні (*Ну?*)” [53, с. 101]. У межах стверджувальних і заперечних дослідник розглядає нечленовані модальні структури на зразок *Добре; Гаразд; Правильно; Звичайно* і *Навпаки; Ніскільки; Аніскільки; Неправильно; Неправда*. До нечленованих вигуків зараховує синтаксичні одиниці на позначення емоційно-оцінної реакції мовця на ситуацію, повідомлення (*А!; Ох!; Ех!; Ой!; Е!; Ого!; Ова!; Хм!; Тьху!; Пхе!* та ін.) та спонукування до дії (*Геть!; Годі!; Гей!; Ура!; Гайда!; Ша!; Тсс!* та ін.) [53, с. 101–102]. За нашими спостереження, певної аргументації потребує питання про вирізнення розповідних конструкцій, з одного боку, та стверджувальних і заперечних побудов – з іншого. Як відомо, речення розповідної модальності не

мають специфічних формальних показників, що відрізняли б їх від стверджувальних та заперечних нечленованих синтаксичних одиниць. Тому термін *речення розповідної модальності* вважаємо узагальненим щодо структур зі стверджувальною та заперечною модальністю. Аналогічне явище простежуємо й у межах деяких нечленованих побудов питальної модальності, зокрема на зразок *Так?*; *Ні?*. На підтвердження поданого тлумачення доречно навести міркування О. С. Мельничука. З'ясовуючи місце речень зі стверджувальною та заперечною семантикою в синтаксичній системі мови, лінгвіст зауважує: “Немає підстав відносити до зовнішньо-синтаксичної сфери протиставлення ствердного і заперечного значень у загальній семантиці речень. Обидва ці значення входять до основного змісту речень...” [235, с. 18].

Як відомо, складником семантико-синтаксичного різновиду предикативності, крім модальності, вважають категорію часу. Зазначена кваліфікаційна ознака притаманна й нечленованим реченням, проте опосередковано, оскільки виявлена в безпосередньому зв'язку з членованими синтаксичними одиницями, наприклад: *Та чи **приніс** цей шлюб мені й Ользі щастя? **Ні!*** (В. Малик) – минулий час; – *А **не вийде** того, що в японську? – **Ні!*** (Г. Тютюнник) – майбутній час.

Подібно до реченневих побудов членованого різновиду нечленовані синтаксичні одиниці можуть мати емоційно забарвлений чи емоційно нейтральний вияви, з огляду на що їх варто поділити на окличні та неокличні, пор.: – *Я знаю, що треба робити! – каже вона. – **Що?!*** (В. Слапчук) і ...*Лесько сказав: – Хіба це голод? **Ні!*** (Л. Костенко).

Отже, у сучасній українській мові прості реченневі побудови формують дві опозитивних групи – членовані, до яких належать двоскладні та односкладні речення, і нечленовані конструкції, що не містять ні головних (предикативного центру), ні другорядних членів речення. Членовані синтаксичні одиниці порівняно з нечленованими наділені більшою кількістю диференційних ознак. Водночас обом різновидам синтаксичних одиниць притаманна низка спільних кваліфікаційних параметрів, зокрема категорія предикативності в її семантико-

синтаксичному різновиді, категорія синтаксичної модальності, хоч і з неоднаковим грамемним наповненням, а також наявність різного ступеня емоційного забарвлення, що передбачає поділ на окличні і неокличні речення.

1.3 Принципи класифікації нечленованих речень у сучасній українській літературній мові

З-поміж простих реченнєвих побудов особливістю структури, умовами функціонування та своєрідністю комунікативно-прагматичного призначення вирізняються конструкції, позбавлені диференціації на члени речення. Попри те що синтаксичні одиниці зазначеного зразка неодноразово ставали предметом наукових зацікавлень, на сьогодні питання, пов'язані визначенням їхнього статусу, функційних особливостей, морфологічного маркування, будови, потребують докладнішої інтерпретації. Про складність порушеної проблеми свідчить відсутність у лінгвістиці не тільки єдиного загальноприйнятого трактування цих мовних величин, а й навіть єдиного терміна на їхнє позначення. Аналізуючи конструкції, які експлікують думку, що “не має чіткого формально-синтаксичного і семантико-синтаксичного членування, тобто не втілюється у формально-синтаксичних і семантико-синтаксичних компонентах” [53, с. 101], дослідники використовують терміни *нерозчленовані речення* [26, с. 236], *нечленовані речення* [217, с. 190; 14, с. 139; 212, с. 145; 41, с. 118; 53, с. 100; 94, с. 120–121; 133; 56; 160], *синтаксично неподільні речення* [219, с. 438–441; 27, с. 119], *синтаксично нечленовані конструкції* [85, с. 231], *слова-речення* [235, с. 289–303; 85, с. 232; 290, с. 138; 43, с. 203; 203, с. 420; 296, с. 150], *еквіваленти речення* [235, с. 289; 94, с. 197; 291, с. 138], *квазі-речення* [94, с. 108], *комунікати* [213, с. 292]. Деякі лінгвісти послуговуються кількома наведеними поняттями, використовуючи їх як синоніми чи у співвідношенні широкє – вузьке. Зокрема, І. Р. Вихованець надає перевагу сполуці *нечленовані речення*, хоч паралельно в дужках подає *слова-речення* [53, с. 100], терміни *нечленовані речення* та *еквіваленти речення* як синоніми вживає А. П. Загнітко

[94, с. 197]. У низці мовознавчих студій обсяг названих вище понять не завжди тотожний. Зокрема, на переконання П. С. Дудика [235, с. 289] та К. Ф. Шульжука [291, с. 138], побудови, які виконують функцію повноправних виражальних засобів мови, “що сприймаються на синтаксичному рівні речення як його своєрідні замітники” [235, с. 289], варто позначити узагальненим терміном *еквіваленти речення*. У праці “Із синтаксису простого речення” П. С. Дудик уточнює: “У власне структурному плані – це *синтаксично нечленовані конструкції*, а в плані комунікативному, функціональному – це *еквіваленти, або замітники речення*” [85, с. 232]. Зазначену групу синтаксичних одиниць, за спостереженнями лінгвістів, структурують слова-речення, незакінчені речення і звертання-речення [235, с. 289; 291, с. 138]. У широкому значенні використовує термін *квазі-речення* й А. П. Загнітко, стверджуючи, що “квазі-речення не містять інформації, в силу чого їм не притаманна суб’єктно-предикатна основа. До них належать речення-звертання (вокативи), вигуківі речення, які виступають засобом вираження емоцій, і також близькі до них формулоподібні речення метакомунікативної настанови, основним призначенням яких є налагодження або закінчення мовленнєвого контакту” [94, с. 108]. У ролі репрезентанта узагальненої групи своєрідних за будовою синтаксичних одиниць функціонує термін *комунікати*. До їхньої сфери зараховують: 1) форми уявлення та називання; 2) вказівні форми; 3) форми заміників речення [204, т. 2, с. 419]. Близькі міркування з цього приводу висловлюють І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська, які в межах комунікатів розглядають: 1) комунікати уявлення та називання; 2) вказівні комунікати; 3) звертальні комунікати [213, с. 286–296].

До менш поширених понять, які використовують дослідники на позначення аналізованих синтаксичних одиниць, належать терміни *речення-формули* [89, с. 16], *стійкі формули спілкування* [253], *нерозчленовані речення* [26, с. 236], *синтаксично неподільні речення* [219, с. 438–441; 27, с. 119], *комунікати* [213, с. 292], *комунікативи* [115, с. 59–119; 111], *елятивви* [44, с. 133].

На користь уживання того чи того терміна мовознавці неодноразово висловлювали різні аргументи. Навіть П. С. Дудик, у праці якого превалує поняття *слова-речення*, зазначає: “Термін *слова-речення* не зовсім точний, однозначний, бо словом-реченням подекуди називають однослівне речення, наприклад односкладне” [85, с. 232]. Зазначені теоретичні положення лягли в основу міркувань й інших учених. На недосконалої такої назви аналізованих синтаксичних одиниць наполягає А. П. Загнітко, оскільки, на його думку, основу вказаного поняття становить “суто кількісний показник” [95, с. 80]. Близькі ідеї висловлює також О. С. Шатілова: “По-перше, нечленовані конструкції не завжди складаються з одного лише слова (наприклад, *Та годі ж бо! Та ну його! Бувайте здорові!* та інші), а по-друге, однослівними можуть бути членовані речення (двоскладні та односкладні), а отже, використання поняття “слова-речення” на позначення лише нечленованих утворень є недоцільним” [275, с. 80].

Чимало аргументованих думок висловлено на користь уживання терміна *еквіваленти речення*. К. Ф. Шульжук вважає, що “структури, у яких представлені повнозначні компоненти, що вказують на двоскладність / односкладність конструкції, можна вважати реченнями, інші, які такої вказівки не мають, є еквівалентами речень” [291, с. 146]. Міркування дослідника певною мірою поділяє й А. П. Загнітко, наголошуючи на певній функційній (не формальній та змістовій) еквівалентності нечленованих і членованих конструкцій. “Тому, – пише мовознавець, – доцільно їх кваліфікувати як еквіваленти речень” [95, с. 80].

Дискусії викликає думка І. І. Слинька, Н. В. Гуйванюк та М. Ф. Кобилянської про те, що конструкції на зразок *Так!*; *Hi!*; *Хіба?* “точніше визначати <…> все-таки не реченнями, а висловлюваннями чи комунікатами” [213, с. 292]. Як відомо, у сучасному мовознавстві термін *висловлення* функціонує на позначення не тільки побудов нечленованого різновиду, а й членованих, котрі розглядають на тлі комунікативного підрівня мови. “Висловлення – це будь-який лінійний відрізок мовлення, що за певних

мовленнєвих обставин виконує комунікативну функцію й за цієї умови достатній для повідомлення про щось” [204, т. 2, с. 87].

Проаналізовані розбіжності в термінуванні пояснюємо передовсім тим, що лінгвісти брали за основу різні класифікаційні виміри, акцентуючи на структурно-граматичній, комунікативній, функційній, семантичній та ін. спеціалізації розгляданих синтаксичних одиниць. На нашу думку, беззаперечним є факт використання саме того терміна, який найповніше відбивав би спеціалізацію певного мовного явища. Керуючись указаним теоретичним положенням, надаємо перевагу поняттю *нечленовані речення*. Зарахування цих синтаксичних одиниць до складу речень пов’язане з виконанням ними низки важливих комунікативних завдань, притаманних і членованим конструкціям. Зокрема, нечленовані побудови слугують своєрідними засобами експлікації фактів свідомості; виступаючи мовленнєвим знаком, виконують роль закінченого висловлення; реалізують модальні значення; їм притаманна внутрішня цілісність, зовнішня формальна автономність, своєрідність інтонаційного оформлення, здатність структурувати складне речення, а також у певних випадках – емоційно впливати на співрозмовника. Водночас варто наголосити, що поза контекстом з-поміж усіх реченнєвих побудов розглядані структури найбільшою мірою втрачають свою конкретність і семантичну визначеність, набуваючи різних значень, отже, саме “підтекст завжди вмотивовує їхнє функційне навантаження” [95, с. 80]. Розглядаючи членовані та нечленовані речення на осі означеність / неозначеність предмета судження, А. П. Загнітко постулює: “Найчіткіше предмет судження окреслений у типових двоскладних реченнях; максимальною неозначеністю предмет судження характеризується у вигуківих реченнях, що утворюють ядро нечленованих речень” [94, с. 197]. Дефінуючи нечленовані конструкції, В. Ю. Мелікян зазначає, що це “синтаксичні одиниці, яким властива відтворюваність, цілісність, ідіоматичність, специфічний характер відношень між компонентами, а також виконання в мові комунікативної та естетичної функцій” [160, с. 52]. На думку дослідника, цей різновид

синтаксичних одиниць виступає одним із найяскравіших засобів емоційно-експресивної експлікації комунікативного змісту [160, с. 52].

Назва *нечленовані речення* віддзеркалює їхню специфічну ознаку, яка відрізняє ці синтаксичні одиниці від двоскладних та односкладних. Аналізовані конструкції хоч і можуть бути представлені не тільки одним словом, а й кількома, по-перше, позбавлені формально-синтаксичного членування на головні та другорядні члени речення, по-друге, їм не притаманне семантико-синтаксичне членування, що передбачає вирізнення предиката та підпорядкованих йому синтаксем. Доцільність уживання терміна *нечленовані речення* увиразнює й їхнє лексико-граматичне наповнення. Як слушно зазначає О. С. Мельничук, “кожне речення формується з властивих мовній системі знакових одиниць нижчого порядку – слів, словосполучень і нелексичних засобів синтаксису. Кожний такий мовний знак нижчого порядку має свою знакову субстанцію і свою знакову функцію, чи просто значення” [235, с. 12]. З огляду на вказаний критерій нечленовані конструкції відрізняються від членованих своєрідністю морфологічного вираження, оскільки засобами їхнього маркування виступають здебільшого службові частини мови та вигуки, які в синтаксичній структурі мови самостійно не виконують ролі членів речення.

До важливих і дискусійних проблем, пов’язаних із вивчення нечленованих речень, належить визначення кількості їхніх різновидів та вирізнення принципів класифікації цих одиниць. Усі чинні класифікаційні схеми умовно можна об’єднати у дві групи. Прибічники першої до нечленованих конструкцій зараховують надто різноманітні за функціями та мовним втіленням синтаксичні одиниці. Наприклад, Н. Ю. Шведова, вирізняючи вказані структури, які, на її думку, безпосередньо не мають своїм опертям жодного спеціально призначеного граматичного зразка простого речення, зазначає, що репрезентантом таких висловлень – не граматичних речень “в умовах конситуації може стати будь-яка словоформа повнозначного слова, частка, вигук, навіть ізольовано вжитий сполучник або прийменник.

Тому граматично описати такі висловлення не можна. Водночас деякі з них потребують спеціальних характеристик” [204, т. 2, с. 419]. На думку дослідниці, це, по-перше, висловлення, що позначають предмет мовлення, думки, розповіді, тобто різноманітні форми представлення (– *Ахмед-паша виказав... Рустем-паша вмовк і став витирати піт на обличчі. – Кого ж? Мене? – спокійно спитала Роксолана* (П. Загребельний); *Адже Київ нині не той, що був раніше, – не та сила в нього без Київської землі, яка належить Рюрику Ростиславовичу... Ох, цей Рюрик!* (В. Малик)) та форми називання (*Море – ось що йому найбільш нагадує безкрайї степ!..* (В. А. Шевчук); *Музика й квіти – що може бути прекрасніше?* (М. Олійник)); по-друге, так звані слова-речення (*Так!; До побачення!; Стоп!; Ура!; Невже?; Кукуруку!; Мамо!; Іване!*); по-третє, вказівні висловлення (*Ось вона!; А ось і будинок*) [204, т. 2, с. 419–421]. У запропонованій класифікації, на нашу думку, йдеться про деякі висловлення, яким притаманне граматичне членування, тому їх не можна беззастережно зарахувати до нечленованих. До таких належать форми представлення, форми називання та вказівні висловлення. Наприклад, репрезентовані інфінітивом форми представлення, без сумніву, варто кваліфікувати як членовані односкладні, тому що від них можуть залежати інші другорядні члени речення. Вирізнені дослідницею форми називання цілком логічно в академічному виданні за редакцією І. К. Білодіда розглянуто в межах односкладних номінативних речень, експлікованих називним відмінком, оскільки “синтаксично та інтонаційно він функціонує як окрема комунікативна одиниця, що служить формою повідомлення про певне уявлення, яке виникло у мовця і яке він бажає викликати в інших” [235, с. 262]. Услід за П. С. Дудиком, вважаємо, що й так звані вказівні висловлення доцільніше потрактовувати як вказівні номінативні речення односкладного різновиду, тобто членовані [235, с. 260].

В україністиці прибічниками широкого витлумачення нечленованих синтаксичних одиниць є П. С. Дудик [235, с. 289–309; 85, с. 231–270], К. Ф. Шульжук [291, с. 138–149] та ін. У межах аналізованих конструкцій вони

розглядають: 1) слова-речення: – *Ви не гніваєтеся на мене?* – **Ні**, – сказав *Отава...* (П. Загребельний); **О!** *Та ти мудрець!* (П. Загребельний); – *Передай йому, – кажу я Духновичу, – що фюрер їхній ще не раз пошкодує, що це розпочав. Війна має властивість бумеранга. Рано чи пізно буде з них попіл, скажи йому це.* – **О!** *То було б жахливо, – каже німець, вислухавши Духновича* (О. Гончар); *Вік без утину лине. Еге-гей!* (В. Стус); 2) незакінчені речення: *Вона в Полтаві гарно так зветься: “Усіх Скорблящих Радості”. Авжеж. Усіх Скорблящих Радості...* (Л. Костенко); *У тебе, сину, серце розчахнулось. А треба якось вибрати одну. Твій батько теж...* (Л. Костенко); *От був народ! Що римляни, що греки. На всі віки нащадкам запасли. А ми... А ми!..* (Л. Костенко); *Щаслива ти, Ящихо Кошова! А я...* (Л. Костенко); 3) звертання-речення: *І раптом чую: “Орлику... Чураю!” Я оніміла. “Орлику... Чураю!..”* (Л. Костенко); – *Мишко, Лесю! Де ви там?* (М. Олійник); – *Лесю, Лесю!* – *заукав хтось оддалік* (М. Олійник); *Стривожена, вбігла Ольга Петрівна. – Ой Лесю, Лесю!* (М. Олійник); *Добромире-е-е!!!* (Р. Федорів).

На широкому витлумаченні нечленованих синтаксичних одиниць (за термінологією вченого, еквівалентів речення) наполягає й А. П. Загнітко. Акцентуючи увагу на кваліфікаційних ознаках аналізованих конструкцій, дослідник вважає, що до них належать: “1) контекстуальна і ситуативна мотивованість значення; 2) відсутність внутрішнього членування, тобто виділення головних і другорядних членів речення; 3) амальгамність номінативного та оцінного начал; 4) співвідношення не з пропозицією, а із судженням; 5) інтонаційне оформлення; 6) відсутність парадигми у вузькому і широкому виявах (варіації, модифікації, трансформації); 7) наявність високого ступеня абстрагованості семантики; 8) відносна семантико-граматична автономність” [95, с. 82]. За метою висловлення еквіваленти речення вчений класифікує за: а) комунікативною настановою (розповідні, питальні та спонукальні речення); б) емоційно-експресивним забарвленням (окличні та неокличні); в) співвідношенням з об’єктивною дійсністю і логічним критерієм (стверджувальні і заперечні) [95, с. 82]. За спостереженнями А. П. Загнітка,

ставити в один ряд стверджувальні, заперечні, емоційно-оцінні, спонукальні, питальні висловлення некоректно, оскільки це “засвідчує синтез кількох класифікаційних параметрів” [95, с. 82]. Загалом позитивно оцінюючи висловлені дослідником теоретичні положення й абсолютно не применшуючи їхнього загальнонаукового значення, вважаємо за потрібне наголосити, що вирізнення емоційно-оцінних побудов зовсім не суперечить розгляду їх поряд зі стверджувальними, заперечними, спонукальними та ін., оскільки в такому разі аналізовані висловлення виступають засобом експлікації категорії синтаксичної модальності. Усі вони, зокрема й емоційно-оцінні, можуть мати різне емоційно-експресивне забарвлення, тобто функціонувати і як окличні, і як неокличні, пор.: – *Унав мій погляд, полюбив красунчика араба. Ох! Ох!* – *Хоч і араб він, але дуже вишуканий, – вмить відповів Ібрагім* (П. Загребельний) і – *Ох, ох, – простогнав Балабан. – З чим ви проти них ідете? З Євангелієм? Католики теж його мають...* (Р. Іваничук).

З огляду на структурні ознаки А. П. Загнітко поділяє еквіваленти речення на власне-еквіваленти, до яких зараховує висловлення, виражені частками, модальними словами й почасти вигуками, та невласне-еквіваленти, марковані незакінченими (обірваними) реченнями, що становлять “синтагматичні одиниці, а не члени речення” [95, с. 84], реченнями-звертаннями, формулами мовного / мовленнєвого етикету. “Між цими двома різновидами еквівалентів не існує абсолютної рівнорядності, тому їх доцільно розглядати окремо” [95, с. 84].

На нашу думку, зарахування прибічниками широкого потрактування незакінчених (обірваних) речень і звертань-речень до групи нечленованих варто вважати дискусійним. Уважаємо, що на статус обірваних конструкцій впливає семантика та лексико-граматичне вираження компонентів, які структурують аналізовані конструкції. Значну частину незакінчених побудов варто розглядати в межах контекстуально неповних. Основним аргументом на користь такої інтерпретації править те, що їхню змістову, структурну та інтонаційну неповноту часто компенсує попереднє речення. Крім того,

формальним репрезентантом розгляданих синтаксичних одиниць виступають самостійні частини мови, синтаксичне призначення яких полягає у виконанні ролі члена речення. Наприклад, у виділеному фрагменті побудови *Ні, йому, Миколі Степановичу, вони повинні б дякувати за його виступ, а вони...* (Б. Антоненко-Давидович) наявний підмет *вони*, але не названо присудка, проте його можна змоделювати, керуючись попереднім контекстом. Нечленованими варто вважати обірвані конструкції, що містять службові компоненти, модальні слова чи вигуки. Часто в таких структурах встановити еліміновані компоненти неможливо. Наприклад: – *Перепрошую, дуже перепрошую. Палець... я його це саме... ну...* (Л. Дереш).

Певні суперечності пов'язані й із вирішенням так званих нечленованих звертань-речень. А. П. Загнітко потрактує ці побудови як невластиві еквіваленти речення, зазначаючи, що вони “містять ту чи іншу думку, якість почуття і вимовляються з відповідною посиленою інтонацією. Цим вони відрізняються від звичайних звертань, семантика яких постає прозорою, без будь-яких глибинних відтінків” [95, с. 86]. Водночас у мовознавстві відомі й інші думки з приводу порушеної проблеми. Як відомо, ще О. О. Шахматов конструкції зазначеного зразка розглядав у межах односкладних вокативних речень [276, с. 261]. Ідеї вченого знайшли продовження в студіях інших мовознавців, зокрема О. М. Пешковського [190, с. 369], В. В. Бабайцевої [13, с. 154]. В україністиці на такі структури звернули увагу І. Р. Вихованець [53, с. 82–83], М. С. Скаб [210], Н. М. Костусяк [119, с. 16–17]. За спостереженнями І. Р. Вихованця, особібно вжиті форми, марковані грамемою кличного, виконують “семантико-синтаксичну функцію адресата мовлення – потенційного суб'єкта дії” [55, с. 78]. Вокативні речення дослідник вважає утвореннями синтаксемного характеру, що “в семантико-синтаксичному плані членуються на дві конститутивні синтаксеми, одна з яких є лексично вираженою, складного семантико-синтаксичного змісту (суб'єктно-адресатна семантика), а друга – лексично не вираженою, нульовою (предикатна семантика)” [52, с. 61]. Подане тлумачення засвідчує, що функціонування реченнєвих побудов, модельованих

кличним відмінком іменника, ґрунтується на нівеляції предикатів у формі імператива. На переконання І. Р. Вихованця, “кличний, як і називний, – показовий відмінок у реченнєвотвірних потенціях. Можливо, кличний відмінок варто називати першим за рангом реченнєвотвірним відмінком, оскільки він майже в усіх випадках виступає конденсатом суб’єктно-предикативно-адресатної структури. Як конденсатові речення йому порівняно легко зайняти позицію однослівного односкладного речення” [55, с. 78]. Узявши за основу слушну аргументацію дослідника, констатуємо, що так звані речення-звертання варто вважати членованими конструкціями.

Особливістю диференціації нечленованих речень вирізняється класифікація В. Ю. Мелікяна [160, с. 59–202]. За характером структурно-семантичної організації зазначені побудови, “генетично споріднені з простим реченням” [160, с. 59], дослідник об’єднує в чотири групи, з-поміж яких перша й друга структурують центр, а третя й четверта – периферію: 1) комунікеми – комунікативні, граматично нечленовані непередикатні одиниці, для яких характерна наявність модусної пропозиції, особливих правил поєднання з іншими висловленнями в тексті, нездатність регулярно реалізувати структурні схеми речення. “Не всі лексеми, засвідчені в складі К [комунікем. – А. Ш.] можна зарахувати до розряду часток, вигуків чи іншої частини мови. Тому К – не особлива лексема й не особлива частина мови, а певним чином функційна одиниця мови, якій притаманні комунікативна функція та виконання текстотвірної ролі, що спонукає признати її синтаксичний статус. Функційний аспект у цьому випадку домінантний” [160, с. 65]: – *Як це добре, що ми вас застали. Ми і в ту неділю прийдемо, не заперечуєш? – **Ще б пак!*** (О. Гончар); – *Все було краще. Річки й озера були глибші, риба більша й смачніша, а що вже грибів та ягід у лісі – не переносити, та й ліси були густіші, трави – вуж не пролізе, хіба тепер трави! – **Та що й казати,** – зітхав під кущем косар Троїгуб. – Усе марніє, поганішає* (О. Довженко); – *Думалося, поїду вчитися аж до самого Рима, – зітхнув Тарас. – Не вийшло. – **Бог з ним...*** (В. А. Шевчук); – *А як же вечеря? Ви ж голоднісінькі. – Нічого. Коли можете, приготуйте,*

будь ласка, чай. – **Чому ж?** – *пожвавішав старий.* – *Я зараз... хуленько* (М. Олійник); – **А щоб тебе чорт побрав!** (Р. Іваничук); 2) фразеосхеми – комунікативні предикативні одиниці синтаксису, що становлять невідну синтаксичну схему, якій властива наявність диктумної чи / і модусної пропозиції, граматичне та лексичне часткове членування, сполучуваність з іншими висловленнями в тексті за традиційними правилами та виконання естетичної функції [160, с. 153]: **Та й як не помертвіти!** *Турки і татари стояли за якихось двісті сажнів, витріщилися на жінок, загаласували, залемментували* (Ю. Мушкетик); – *Ну, не патякай зайвого, сестринцю!* – *обірвав молодика Кузьмище.* – **Мало що кажуть!** (В. Малик); **...що за народ!** *Це ж вони, оці ветерани, в рішучу хвилину зуміли заводського Титана врятувати від окупантів* (О. Гончар); 3) стійкі моделі – одно- чи кількокомпонентні синтаксичні побудови з поняттєвим значенням, співвідносним із семантикою його складників. “Стійкі моделі не відрізняються від речень із вільним порядком слів і можуть відтворювати всі їхні структурні схеми” [160, с. 184], водночас їм притаманна певна ідіоматичність. Наприклад: – **Не турбуйся! Так вони від мене правду й почують – аж обома вухами! Аякже!..** (В. Малик); 4) стійкі звороти (прислів’я, приказки, крилаті вирази та кліше): *Тоді Володько підносить і собі голос... Та й це не багато помагає. Тепер хоч сядь та плач* (У. Самчук); **Де його не посій, то вродиться** (У. Самчук).

Варто зазначити, що класифікація В. Ю. Мелікіяна докладна й різноаспектна, проте вона спроектована тільки на систему фразеологічних одиниць, інші ж засоби маркування нечленованих конструкцій залишилися поза увагою лінгвіста.

Порівняно інший опис нечленованих конструкцій, побудований на їхній функційній спеціалізації та лексико-граматичному наповненні, запропонував І. Р. Вихованець [53, с. 100–102]. Дослідник зацентрував увагу на здатності вказаних мовних одиниць слугувати засобом маркування ствердження, заперечення, питання, емоційно-оцінної реакції мовця на ситуацію, спонування до дії й корелювати з членованими структурами: “Те, що висловлюють

нечленованими реченнями, можна передати звичайними реченнями” [53, с. 100]. Пор.: – *Тоді, як настане час, дай нам знати, і ми прийдемо до Путивля!* – *твердо пообіцяв Ждан і звернувся до гурту: – Чи так я кажу, земляки? Вербівчани загули одностайно: – Так, так!* (В. Малик) і *Так ти кажеш; – Мої діти – це мій клопіт. – Авжеж, – згодився Вільгота* (Є. Гуцало) і *Твої діти – це твій клопіт*. Зважаючи на частиномовну належність засобів вираження нечленованих конструкцій, лінгвіст розмежовує нечленовані речення, виражені частками: – *Помітили вас? – Ні* (В. Малик); – *Дідуню, – озиваєшся зрештою. І вмовкаєш, бо не годен вкласти своє зачудоване запитання в слова. – Ну? – старий долонею гладить твою голову, підохочуючи* (Є. Гуцало); нечленовані модальні речення: – *Прошу не говорити зі мною в жандармському тоні! – Добре* (Г. Тютюнник); – *Це все ось цей замазуря наробив, – сказав гридень і поставив Славуту наперед. – Вивів із дитинця аж нагору, в куші, виманив лука... – Неправда!* – *випручався з материних обіймів Святослав* (В. Малик); нечленовані вигуківі речення [53, с. 101–102]: – *Приніс я, Онікію, в твою хату велику радість. З панської ласки йду до тебе в старости. – Ой, – вхопилася за сухі груди Текля. – Василина ж мала ще* (Ю. Мушкетик); *Але Кончак нетерпляче махнув рукою і різко кинув: – Геть!* (В. Малик). Таку саму класифікаційну модель знаходимо й в інших студіях [15, с. 113].

Отже, нечленовані конструкції – один із різновидів специфічних синтаксичних одиниць, описові яких присвячено чимало наукових студій у світовому й українському мовознавстві, проте й досі вони викликають значні дискусії. Одні дослідники розуміють ці одиниці надто широко, зараховуючи незакінчені, вокативні речення тощо, інші ж абсолютизують лише певну кваліфікаційну ознаку (див. класифікацію В. Ю. Мелікяна [160], побудовану на фразеологічних одиницях), а відтак не відбивають повноти й поліаспектності їхнього студіювання. З огляду на окреслені моменти нечленовані речення потребують комплексного аналізу. Класифікаційна схема дослідження нечленованих конструкцій має ґрунтуватися на таких ознаках: 1) семантичних; 2) структурних; 3) лексико-граматичному вираженні; 4) модальній спеціалізації.

Висновки до розділу 1

У сучасній українській мові з-поміж основних синтаксичних одиниць (речення, словосполучення та мінімальної синтаксичної одиниці) центральне місце посідає речення, зорієнтованість на функційні, комунікативно-прагматичні, формальні та змістові виміри якого слугує підставою його тривимірної інтерпретації: 1) формально-синтаксичної, побудованої на характері спрямованих у внутрішню структуру синтаксичних зв'язків і виділюваних на їхній основі головних і другорядних компонентів речення; 2) семантико-синтаксичної, зіпертої на семантико-синтаксичні відношення, що лежать в основі розмежування предикатних і неpredикатних (субстанційних) синтаксем; 3) комунікативної, пов'язаної з актуальним членуванням висловлень на тему й рему.

Багатоаспектний опис реченнєвих побудов передбачає їхнє студіювання у двох планах: по-перше, з огляду на особливості конструктивного підходу та, по-друге, відповідно до основ комунікативного синтаксису. Зорієнтованість на перший вимір дає змогу характеризувати їх з опертям на ступінь синтаксичного членування й виділяти членовані (двоскладні й односкладні) та нечленовані прості речення. Зазначені різновиди становлять вісь, на протилежних векторах якої розміщені двоскладні та нечленовані побудови. Виразний акцент на ознаках комунікативного плану уможливорює дослідження розгляданих синтаксичних одиниць як відповідних мовленнєвих утворень, функційно пов'язаних із конкретною ситуацією спілкування. Функціонуючи ізольовано, розглядані структури втрачають свою конкретність, семантичну визначеність і набувають різних значень.

Основою для чіткого розмежування членованих і нечленованих конструкцій виступає сукупність ознак, що уможливорює створення відповідної класифікаційної схеми їхнього дослідження. Членованим синтаксичним одиницям на відміну від нечленованих притаманна категорія предикативності, яка має подвійний вияв – семантико-синтаксичний і формально-синтаксичний.

Залежно від матеріально представленого чи нульового вираження компонентів членовані структури бувають повними і неповними, за відсутністю / наявністю другорядних членів речення – непоширеними чи поширеними, відповідно до позначення однієї або кількох ситуацій, а також сукупності певних формальних і семантичних ознак – елементарними (неускладненими) чи неелементарними (ускладненими).

Попри значну відмінність, членовані та нечленовані конструкції водночас виявляють деяку спільність. У точці їхнього перетину перебуває категорія предикативності в семантико-синтаксичному розумінні, структурована категорією синтаксичної модальності, що виражає стосунок змісту висловленого до дійсності з погляду мовця і його ставлення до сказаного, та опосередковано категорією часу. Подібно до речень членованого різновиду нечленовані синтаксичні одиниці можуть мати різний ступінь емоційного забарвлення, що лежить в основі розмежування окличних і неокличних побудов. Різноаспектність та комплексність дослідження нечленованих речень передбачає вивчення їх на тлі семантичних ознак, особливостей будови, лексико-граматичного вираження та модальної спеціалізації.

Основні теоретичні положення цього розділу викладено в таких статтях автора: “Грамматичний статус нечленованих синтаксичних одиниць в українській мові” [284], “Класифікаційні схеми досліджень простих речень у сучасній граматичній теорії” [285], “Проблема розмежування простих речень за ступенем їхнього синтаксичного членування” [287], “Типологія й ранжування основних синтаксичних одиниць в історії лінгвістичної науки” [288], “Принципи класифікації нечленованих речень у сучасній українській літературній мові” [290].

РОЗДІЛ 2

СЕМАНТИЧНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ТА МОРФОЛОГІЧНІ ЗАСОБИ ЕКСПЛІКАЦІЇ НЕЧЛЕНОВАНИХ РЕЧЕНЬ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

2.1 Нечленовані речення як специфічні засоби вираження позамовних ситуацій

До пріоритетних напрямів новітньої функційно-категорійної граматики належить комплексне й багатоаспектне дослідження синтаксичного рівня сучасної української літературної мови. Останні десятиліття позначені зацікавленням проблемами комунікативно-прагматичної інтерпретації мовних одиниць, що зумовлює акцентування не тільки на засобах експлікації певних невербальних ситуацій, а й на мовленнєвій поведінці співрозмовників, їхніх намірах, прагненні дібрати аргументовані висловлення задля якнайповнішого переконання слухача. Такий аспект застосовують переважно для вивчення простих і складних реченнєвих побудов, натомість нечленовані конструкції зазвичай перебувають поза увагою лінгвістів. Тому опис комунікативно-інтенційного змісту вказаних структур як одиниць, що слугують специфічним засобом моделювання прагматичних настанов адресанта та вираження різноманітних позамовних ситуацій, належить до актуальних питань новітнього мовознавства.

У сучасній українській мові нечленовані побудови виступають комунікативно самостійними одиницями синтаксису, що виконують низку ситуативно-прагматичних завдань, характерних для конкретного мовленнєвого акту, а також деякі з них “співвідносяться із судженням як логічною основою речення” [55, с. 374]. Зв’язок із судженням виявляють висловлення розповідної модальності та деякі питальні, зокрема ті, що репрезентують риторичні запитання. Опосередковано пов’язані із судженням нечленовані речення-вигуки, спрямовані передусім на вираження певних емоцій. Не виявляють

стосунку до судження нечленовані конструкції питальної й наказово-спонукальної модальності, співвідносні з логічними поняттями відповідно питання та спонукання.

Оскільки сферу функціонування нечленованих речень становить передусім живе розмовне мовлення, то винятково важливим для опису зазначених структур вважаємо зорієнтованість на діалогічне спілкування, зокрема на вивчення їх у ракурсі “мовець – адресат”. У такому разі нечленовані конструкції супроводжують речення синтаксично членованого різновиду й у процесі взаємодії реалізують своє значення, тобто дають змогу визначити семантику повідомлюваної інформації, репрезентуючи прагматичні наміри мовця. Поза відповідним мовленнєвим контекстом “вони втрачають комунікативний сенс” [53, с. 100]. Опис нечленованих синтаксичних одиниць крізь призму задекларованої ознаки дає змогу вказати на значний ступінь абстрагованості їхнього змісту та відносну семантико-граматичну автономність.

Акцентуючи на функційному навантаженні нечленованих речень, дослідники зазначають, що такі синтаксичні одиниці “нічого не називають, не описують ситуацію, але подібно до інших речень виражають думку про щось” [28, с. 174]. Схоже міркування висловлює й О. С. Шатілова: “Як і в кожному реченні, у нечленованих реченнях висловлюється думка про щось. Проте думка в них не має чіткого формально-синтаксичного і семантико-синтаксичного членування, тобто не втілюється у формально-синтаксичних і семантико-синтаксичних компонентах. Такий спосіб висловлення думки зумовлює структуру нечленованих речень” [275, с. 81]. В українській мові розглядані конструкції експлікують “реакції, відгуки мовця на висловлення співрозмовника, найчастіше – на його запитання” [53, с. 100], тобто вони виступають своєрідними формами, що виникають у мовній свідомості як певні реакції на типові ситуації. Маркування нечленованими реченнями конкретного змісту безпосередньо пов’язане із ситуацією, чітко визначеним контекстом, обставинами спілкування, а в деяких випадках – із невербальними засобами

обміну думками (жестами, мімікою). Акцентуючи увагу на семантичних параметрах нечленованих конструкцій, О. В. Гурко постулює: “Загальний зміст таких речень визначається або семантикою слів чи одного слова, що ним сформувалась комунікативна конструкція, або тільки інтонацією, або семантикою і граматичною сутністю відповідного слова (слів) у поєднанні з певною інформацією” [73, с. 399].

Не викликає сумніву твердження, що в основі формування нечленованих синтаксичних одиниць перебуває явище економності та мовної конденсації. Зазначені процеси реалізують певний компроміс між потребами комунікації та прагненням людини до мінімізації зусиль. Як зазначає А. Мартіне, “принцип економії в мові виявляється в постійному прагненні досягти рівноваги між суперечливими потребами, що мають бути задоволені, – потребами спілкування, з одного боку, та інерцією пам’яті та інерцією органів мовлення – з іншого” [147, с. 532–533]. Функціонування нечленованих речень зумовлене необхідністю передати максимальну кількість інформації за допомогою невеликої кількості мовних засобів. У такому разі замість членованих конструкцій уживають значеннево співвідносні з ними нечленовані. Водночас варто наголосити, що внаслідок указаних змін посилюється контекстуальна та ситуативна вмотивованість змісту. На реалізацію принципу економії значно впливають фактори, які перебувають поза сферою мови. Передусім йдеться про прагнення суб’єкта максимально точно й коротко поінформувати реципієнта за допомогою нечленованих побудов, що за семантичними ознаками корелюють із членованими. Водночас значна частина інформації, пов’язана з конкретним мовленнєвим актом, зазвичай відома співрозмовникові з попередніх реплік, тому мовець має змогу не вербалізувати її. Крім того, обидва учасники комунікативного процесу володіють певними знаннями про факти реальної дійсності, що дає змогу їм уникати розлогих конструкцій, значно скоротивши кількість засобів експлікації й час на їхнє виголошення.

Мовець, моделюючи відображену у свідомості ситуацію та добираючи необхідні мовні засоби, які найбільшою мірою відповідали б його

комунікативним намірам, передає суб'єктивне уявлення про явища дійсності. Подані аргументи засвідчують, що нечленовані речення перебувають у безпосередньому зв'язку з мисленнєвими та комунікативними процесами й виконують роль засобів їхнього маркування. “Функційне завдання нечленованого речення полягає у вираженні того чи того акту мислення, судження, питання, спонукання тощо” [73, с. 399]. В. Ю. Мелікян справедливо зауважує: “Виникнення особливих комунікативних одиниць мови відбувається в умовах усного мовлення завдяки дії універсальних принципів організації усного висловлення” [160, с. 54]. На переконання І. Н. Горелова та К. Ф. Седова, у повсякденному побутовому спілкуванні широко представлені стереотипні мовленнєві блоки, які часто повторюють у комунікативних ситуаціях. Вони виникають у свідомості мовця за принципом “стимул – реакція”. Діалог розвивається за асоціативним принципом. Співрозмовники, опираючись на загальну мовленнєву ситуацію, розуміють один одного навіть за умови використання коротких речень. У такій комунікації немає потреби вживати розгорнуті, граматично членовані побудови [63, с. 71–72]. Варто наголосити, що план змісту нечленованих синтаксичних одиниць ускладнений невербалізованою частиною синтаксично членованої конструкції.

У сучасній українській мові майже всі нечленовані речення подібно до членованих побудов як конститутивних одиниць синтаксичного рівня мови виступають граматичними засобами оформлення різноманітних позамовних ситуацій, проте зазвичай вони відрізняються не тільки особливостями формально-синтаксичної й семантико-синтаксичної будови та специфікою частиномовної репрезентації їхніх компонентів, а й емоційно-експресивним забарвленням. Пор.: *За хатою стояла сонна весняна тиша* (Г. Тютюнник); *Весна й Ах!*. Три запропонованих реченнєвих конструкції, які можна вважати засобом передавання побаченої мовцем картини, мають різну формально-синтаксичну структуру: перше речення двоскладне, друге – односкладне, третє – нечленоване. Крім відмінностей у способі відображення думки, подані прості синтаксичні одиниці віддзеркалюють різний емоційний стан мовця. Найвищий

ступінь захоплення експлікує нечленована конструкція. Водночас необхідно наголосити, що перше й друге речення безпосередньо маркують позамовну ситуацію, а синтаксична одиниця, експлікована вигуком, передає передовсім почуття того, хто повідомляє.

З-поміж усієї сукупності засобів вираження нечленованих структур саме вигуки вирізняються своєю здатністю маркувати лише емоції мовця, пов'язані з певними позамовними ситуаціями, а не позначати ці ситуації. На противагу їм навіть нечленовані побудови, репрезентовані звуконаслідувальними словами, моделюють ситуації позамовної дійсності, але позбавлені емоційного навантаження. В україністиці такої думки дотримується К. Г. Городенська, аргументуючи, що “слово-речення *у-у-у!* ідентифікується із ситуацією, яку передає речення *Вовк виє*. Аналогічні співвідношення між словами-реченнями *Курли-курли...* і реченням *Журавлі курличуть*; *Кахи-кахи...* і реченням *Людина кашляє*; *Пі-пі!* і реченням *Автомобіль сигналить (піпікає)*” [55, с. 375].

Отже, у сучасній українській мові з-поміж простих синтаксичних одиниць за структурно-функційними особливостями, специфічним призначенням вирізняються нечленовані речення, повне й комплексне дослідження яких можливе за умови розгляду їх у межах комунікативного акту, у безпосередньому зв'язку із ситуацією мовлення. Виступаючи найтипівішим засобом конденсації висловлення та виражаючи певні думки, пов'язані з відображенням позначуваних явищ дійсності у свідомості співрозмовників, реакції мовця на позамовні ситуації, почуття, оцінку, вони відрізняються від інших синтаксичних побудов емоційністю, адже “навіть нейтральність – це також вияв оцінки, але оцінки як похідної від осмислення, від судження” [95, с. 85].

2.2 Семантичні різновиди нечленованих конструкцій

До низки кваліфікаційних параметрів нечленованих реченневих побудов належить їхня семантична спеціалізація. У такому разі дослідники зазвичай

розглядають аналізовані побудови як засоби маркування позитивної чи негативної відповіді на чиєсь висловлення, модально-експресивної, емоційної оцінки, спонукання до дії, питання. Задеклароване функційне призначення лежить в основі розмежування різної кількості семантичних груп зазначених компонентів, наприклад, Н. Ю. Шведова в “Русской грамматике” 1980 року виділяє сім груп: стверджувальні / заперечні, етикетні формули, спонукальні, емоційні, питальні, звуконаслідувальні та ізольовані звертання-заклики [204, т. 2, с. 420–421], Г. В. Дагуров – шість: емоційно-експресивні, емоційно-оцінні, спонукальні, стверджувальні, заперечні, питальні [75, с. 78–79], автори праці “Беларуская мова” – п’ять: стверджувальні, заперечні, емоційно-оцінні, спонукальні, питальні [27, с. 162], І. О. Шаронов – чотири: ментальні, етикетні, емоційні, спонукальні [267], О. А. Земська – три: на позначення згоди / незгоди, оцінки, спонукання [205, с. 92–93]. Науково виваженою й перспективною слід визнати класифікацію Л. Теньєра, згідно з якою розглядані висловлення об’єднано у дві групи: 1) логічні; 2) афективні, далі членовані на імперативні, імітативні та висловлення, що маркують безпосередні реакції й об’єднують три типи синтаксичних одиниць: сенситивні, емотивні, раціональні [242, с. 111–114]. В україністиці заслуговує на увагу семантична диференціація нечленованих речень, запропонована О. О. Кузьмич. Дослідниця вирізняє п’ять груп аналізованих конструкцій: стверджувальні, заперечні, питальні, спонукальні, емоційно-оцінні [127].

Як засвідчує джерельна база, у сучасній українській мові значеннєвий потенціал розгляданих мовних одиниць залежить від виконуваних ними комунікативних функцій, суб’єктивних інтенцій адресанта, мовленнєвих ситуацій, що виникають у процесі спілкування, та ін. З огляду на вказані принципи аналізу вирізняємо нечленовані побудови з такими значеннями:

1) стверджувальним, наприклад: *Вона ж, чи то пак, Міріам, доводила своє: нічого їй не страшно, вразливу душу вже попелить та кара. Наймення їй – ненависть і любов. Так, так! Любов і ненависть* (М. Олійник); – *Купляти п’ять [спальників. – А. Ш.]? – Звісно! Чого ти вагаєшся?* (М. Кідрук); – *Ні,*

корови не маю. Маю кроликів. Курей дванадцять маю. Авкаріуми тримаю. – А город? – **Аякже.** І город... і сад... (Л. Дереш); – Колего, е-е-е, чи не могли б ви залишити нас на кілька хвилин? – **Гаразд!..** (Н. Гуменюк); – Тітка Софія удовенчиха? – **Ага** (Ю. Мушкетик); – А що тоді, – насупився Грива, – повернете ядро? – **Умгу,** – непевно мугикнув селянин і став поправляти в'язанки... (Г. Кирилюк);

2) заперечним, наприклад: – А хочеш, я принесу тобі м'яса і хліба? – **Ні** (П. Загребельний); – М'ясо сам жере, – закричала Люська, витріщивши очі. – А що, думаєш, викидає?! **Дулі!..** (В. Слапчук); – А що, якби його не стратили? Сиділи б ми тут? **Дзуськи!** (Ю. Сорока);

3) питальним, наприклад: – А я вас, колего, давно виглядаю, – Анатолій подав чи то мокру, чи то спітнілу долоню. – Навіть трохи змерз. – **Справді?** (В. Слапчук); – На перший, раз достатньо. **Еге?** (В. А. Шевчук);

4) наказово-спонукальним, наприклад: – **Що ж до мене,** – підійшов до нього Отава, – то я з міркувань, яких не стану розкривати перед такою жалюгідною душею, як ви, вигнав вас із свого помешкання тоді, роблю це й нині. **Геть!** (П. Загребельний); **Щось у пшениці майнуло,** і листоноша нараз угледіла перед собою величезного пса. Він сидів на самісінькій стежці, схиливши трохи голову набік і ледь роззявивши пащу, ніби дочікувався її. – **Ану брись!** – здалеку крикнула жінка (В. Слапчук); – Ну, то розкажи, розкажи, як же ж ви це встроїли? – пересміявшись, нарешті спитав дід Салимон. – **Та!** – махнув я рукою: не хотілося не те що згадувати – думати про це. – **Ну!** (В. Нестайко); – **Ну годі-бо,** голубко... (О. Гончар);

5) апелятивним, наприклад: Він отворив двері й вигукнув: – **Егей,** дівчата! Принесіть якийсь глечик, аби набрав води з озера, з якого ще ніхто не пив (“Українські народні казки”); – **Ей!** Мовчало. – **Ей!** – повторив юшкоїд вимогливим тоном (О. Гончар); – **Гей!** Ти хто? (Ю. Покальчук); І ми знову якомога лагідніше заводили: – **Цін-цін-цін-цін-цін!** – **А-тю-тю-тю-тю** (Я. Стельмах);

б) мовного етикету, наприклад: – *Доброго ранку!* – привітались обидва (М. Олійник); – *Добрий вечір!* – привітався до неї Дорош (Г. Тютюнник); – *Тарасе, ви свята людина!* – запальне вигукнула княжна. *І спохватилася:* – *Дозвольте вас так називати...* – *Дякую* (В. А. Шевчук); – *Ну, дзенькую...* – *І, всміхнувшись їй вдяжливо, Чередниченко рушив до своєї пом'ятої, облізлої, якоїсь аж кістлявої “Волги”* (О. Гончар);

7) імовірності, наприклад: – *Ось вивчишся, збереш потрібну суму та й викупиш і їх на волю!* – *Може...* (В. А. Шевчук);

8) емоційної оцінки: – *Ху-у!* – видихнула Ірця (В. Слапчук); – *Ой-ой-ой!* *Вона [курка. – А. Ш.] ще й дзьобається!* (Я. Стельмах); – *А таки добрий козак! Ех, діти, діти. Ото б і я старі кістки розім'яв, та куди там...* (Ю. Сорока); – *Прийміть до коша, – просто сказав Микита. – О!* – зареготали козаки. – *Це діло скорє* (Ю. Сорока);

9) звукового розмаїття навколишнього світу: *...тоді ніби оддаєки-далеки: “Тьох. Тьох. Тьох”* (Ю. Мушкетик).

У сучасній українській мові розгалужену значеннєву групу структурують стверджувальні нечленовані речення. Указані побудови варто розглядати як своєрідну реакцію реципієнта на передану його співрозмовником ситуацію, відомості про події, процеси чи стани. Докладна інтерпретація синтаксичних одиниць цієї групи передбачає виділення в її межах певних семантичних різновидів. В основі їхнього розмежування лежить не так їхня лексико-граматична спеціалізація, як здатність у конкретному мовленнєвому контексті своєрідно виражати стверджувальну з погляду мовця інформацію про факти позамовної дійсності. Відповідно до вказаних ознак аналізовані конструкції варто об'єднати в такі підгрупи:

1) власне-стверджувальні нечленовані речення, що слугують засобом моделювання чіткої ствердної відповіді на питання співрозмовника: *Так; Ага; Ага ж; Еге; Еге ж; Угу; Угу ж; Умгу; Ну; Авжеж; Атож; Аякже; Та вже ж; Так точно; Безперечно; Безумовно; Звичайно; Звісно; Звісно ж; Ясна річ; Ще б пак!*; *Їй-богу* та ін. З-поміж наведених стилістично нейтральною виступає

конструкція *Так*, сферу функціонування якої становить переважно офіційно-ділове, художнє, публіцистичне мовлення. У розмовно-побутовому мовленні домінують побудови *Ага; Ага ж; Еге; Еге ж; Ну; Та вже ж; Ясна річ; Ще б пак!; Їй-богу*; менш уживані *Угу; Угу ж; Умгу*. О. О. Кузьмич у межах нечленованих синтаксичних одиниць цієї групи розглядає також структури на зразок *О'к; Да; Ну да*, які репрезентують “не цілком кодифіковане мовлення” [127, с. 196]. Наприклад: – *Ви зізнаєтеся в тому, що єсте хіромантичкою? – Так...* (Р. Іваничук); – *Ти щось тямии у сантехніці? – Ага. Як кожний нормальний чоловік* (В. Слапчук); *Дід спиняється. – Ти босий? – Еге-е-е, – тягну недбало. – Трохи босий* (В. Слапчук); – *А зупинився в Сергія Васильовича Стаханова. – В завідувача народною бібліотекою? – Еге ж* (М. Олійник); – *Це і є Селище? – запитав у дівчат. <...> – Угу, – підтвердила одна* (В. Слапчук); – *Ти що, троянівський? – Умгу* (Г. Тютюнник); – *Ти дрімав? – Умгу* (Г. Тютюнник); – *Поштарка вкрала. – Поштарка?! – Ну! А хто ж іще?!* (В. Слапчук); – *У тебе так багато друзів? – Авжеж. Стільки, що й не пригадаю усіх* (В. Слапчук); – *В Бога віруєте? Православні? Обидва твердо замахали головами. – Авжеж!* (Ю. Сорока); – *А не бреши, лобуряко, що ти мене торік на соломі у клуні брязнув, бо то тобі вві сні таке приснилося, а насправді такого ніколи не було. – Не було? – Атож* (Г. Тютюнник); – *Любаска? – здивувався пан сотник. – У нього хіба може бути любаска? – Атож!* – *сміявся пан писар* (В. О. Шевчук); – *То, може, є надія, що й ти в мене ще підростеш? – Аякже* (О. Гончар); – *Наказ султана зрозумілий? – Та вже ж* (Г. Тютюнник); *Такі люди варті належного до них ставлення, як по-вашому, га? – Так точно, товаришу батальйонний комісар!* (О. Гончар); – *Чи припускаєте ви можливим, як учений, що нашій планеті в цілому загрожує катастрофа від розриву атома? – Безумовно* (О. Довженко); – *На волю хочеш? – різко спитав Тарас. – Звичайно...* (В. А. Шевчук); – *Не брешеш? – Макс заглядає їй в лице. – Скажи... Правда? – Звісно ж* (В. Слапчук); *Телесик замахав руками: – Ні, у Суліко з головою все в порядку. У нього фізична вада – замість п'яти пальців на лапах має шість, – посадовив цуцика на стіл, демонструючи гандж. – Але то фігня.*

*Велике діло – паспорта не дадуть, я сам два роки жив без паспорта. Зате ціна доступна. Хто йому ті пальці буде рахувати? Ну, скажи? – Ясна річ, – погодився Анатолій (В. Слапчук); – Ви пам’ятаєте оту раптову зливу? – Ще б пак! – всміхнувся Тарас також (В. А. Шевчук); – Це ж завтра відкриття? – уточнюю я. Вона киває. – Ну да, – говорить вона з особливою інтонацією... (Л. Дереш). Аналізуючи побудову *Ну да*, О. О. Кузьмич справедливо зауважує, що “обидва елементи вимовляються зливо, наголошується другий із них” [127, с. 196]. А. П. Загнітко синтаксичні одиниці зі стверджувальним функційним призначенням називає актуалізаційно-стверджувальними. На переконання дослідника, спеціалізованими засобами вираження прямої відповіді на те чи те питання виступають частки на зразок *еге, еге ж, ага, ага ж, авжеж, аякже, так, угу* [95, с. 84]. Як засвідчує джерельна база, маркування актуалізаційно-стверджувальних речень не завжди пов’язане тільки з частками, а й із модальними компонентами, передовсім *звичайно, безперечно, безумовно, звісно*. Наприклад, у мовленнєвій ситуації – *Ти це читав? – Звичайно...* (В. А. Шевчук) виділене речення, слугуючи засобом моделювання відповіді на питання, а отже, за спостереженнями А. П. Загнітка, структуруючи актуалізаційно-стверджувальну групу, перебуває в синонімічних відношеннях із наведеними лінгвістом частками;*

2) нечленовані речення, які експлікують підтвердження, згоду з пропозицією співрозмовника, його міркуванням, діями, указують “на те, що сказане повністю відповідає дійсності” [234, с. 594]. На думку Т. М. Колокольцевої, підтвердження – це мовленнєвий акт – реакція, призначення якого полягає у вираженні істинності певної пропозиції [115, с. 79]. Формальне маркування мовних одиниць цієї групи пов’язане з компонентами *Так; Ага; Еге; Еге ж; Угу; Авжеж; Атож; Аякже; Гаразд; Добре; Правильно; Точно; Звичайно; Ще б пак; Та вже ж; Отож; Отож-то; Отож-бо; Отож-бо й воно*. Наприклад: – *То ходімо з дороги, – весело сказав Ясинський. – Гадаю, пане, не відмовитися й пообідати з нами. <...> – О, так! – сказав він (В. О. Шевчук); – Дано людині землю і небо, дерева і квіти, води і*

трави, чотири пори року – і кожна прекрасна, дано різну погоду – і кожна прекрасна. – **Ага**, – відповідав йому Сивоок (П. Загребельний); – **Встигнути б на той час, коли німець уже навдвори пуститься.** – **Ага** (Г. Тютюнник); – **Ого!** – вказав один із них на трьох жандармів, що відтискали, крутячись на білих конях, базарний натовп від кобзарів. – **Угу...** – згодився другий (В. А. Шевчук); – **Хотіти – то мало, – невизначено протягнув Заволока.** <...> – **Авжеж**, – погодився Сірко (Ю. Мушкетик); – **Суворіше карати треба таких.** – **Атож...** (О. Гончар); – **Не лиха ви, казали, але спортити можете... Можете одному допомогти, а в іншого забрати. Казали, що й хвороби в одних забираєте, а іншим насилаете...** – **Атож!** – сказала коротко (В. О. Шевчук); – **По твоєму розмислу, і кров можна пролити й лишитися праведним.** – **Аякже** (Ю. Мушкетик); – **За годину ваші прилади та книжки будуть спалені. Вам же раджу поспішитись, – її голос став дразливо-металевий...** – **Гаразд**, – сказав він... (В. О. Шевчук); – **Ти, Ярославе, негайно збирай дружини свої і стань по Острі! Жди з Києва моїх нарочних...** – **Добре**, – відгукнувся Ярослав (В. Малик); – **По заготовках їздив. З м'ясом, знаєш-понімаєш, ще не так, а з яйцями біда. Зривають план. У тебе теж, здається, недовиконано. Гнат вийняв засмальцьований блокнотик, розгорнув його, з-поміж листочків посипалися крихти і тютюнова потеруха.** – **Точно.** Недовиконання плану (Г. Тютюнник); – **Дякую, брате, дякую... Тепер і з Ігорем легше буде домовлятися, бо останнім часом, помітив я, ви з ним заприятелювали. Тож коли він дізнається, що ти йдеш, і сам піде без вагання... Ярослав якось непевно усміхнувся.** – **Звичайно, звичайно**, – і швидко перевів мову на інше (В. Малик); – **Не бідкайтесь, і Черемшину видрукуємо.** – **Та вже ж! Що з вами вдієш?** – згодилася Леся (М. Олійник); – **Якісь ви отетерілі, наче після сеансу у якої-небудь народної цілительки баби Варки.** – **Отож, отож**, – у такт слів кивав Світлана (В. Слапчук); – **Долі не обійдеш і не одуриш**, – сказав він. – **Отож-то**, – засміявся той... (В. О. Шевчук); – **Тоді Кончак застукає наших зненацька і пів-Русі потягне на арканах у неволю.** – **Жахливо!** – **Отож-бо!..** (В. Малик).

А. П. Загнітко, називаючи аналізований різновид нечленованих речень

неактуалізаційно-стверджувальними, зазначає, що в них “певна ситуація стверджується як така, що має відповідний вимір у часо-просторі” [95, с. 84]. Вираження вказаної семантики лінгвіст пов’язує зі словами *добре, гаразд, правильно, достеменно, звичайно, безперечно* та ін. Водночас корпус дослідницького матеріалу дає змогу стверджувати про наявність й інших засобів експлікації цього різновиду нечленованих конструкцій, зокрема часток *так, ага* та ін.: – *Ой підозрілий він, князю, повір мені! – Гаразд, набрид ти з своїми підозрами. Вже пізно, йди! – Ага, так* (П. Загребельний). Доказом такої аргументації вважаємо можливість заміни виділених одиниць компонентами на зразок *добре, гаразд, звичайно*;

3) нечленовані конструкції, які вживають для підкреслення підсумку чого-небудь як певного ствердження. На думку П. С. Дудика, “вони служать емоційно-вольовими засобами мовлення, що формуються за різних обставин, найчастіше тоді, коли людина протягом певної паузи попередньо щось обмірковує, виявляє замішання, глибоко переживає, і навіть тоді, коли їй “нічого сказати”, що особливо є характерним для “вступів” у ширше зв’язне мовлення” [85, с. 240]. У межах синтаксичних одиниць цієї підгрупи лінгвіст розглядає нечленовані речення *Отаке-то діло!; Воно і правда!; Так воно і є!; Так тому й бути!; Ще й як!; Самий раз!*. А. П. Загнітко на позначення побудов указанного зразка використовує термін *підсумково-стверджувальні еквіваленти речення*. До них дослідник зараховує синтаксичні одиниці *Хвалити Бога!; Дякувати Богу; А то ж таки так!* [95, с. 84]. Доповнюючи міркування лінгвістів про формальне вираження підсумково-стверджувальних побудов, зазначимо, що носіями розгляданої семантики можуть бути не тільки аналітичні, а й виражені одним словом конструкції, зокрема *гаразд, добре, ага*. Наприклад: – *Полковнику, вам лист від кошового. – Гаразд. Сідай. Спочинь з дороги, брате* (Л. Костенко); – *До чого тут я? – Борис знизав плечима. – Мені зовсім не хотілося дискусій... отут... – Ах, отут? Гаразд!* – *вона швидко пішла від нього, вибралася на стежку, не поправила навіть зачіски, розкапризована й ображена, мов мала дитина* (П. Загребельний); – *Що ж, побіжу. Ти вже*

вибачай, братику, сам будеш тут грушу сторожувати... (О. Гончар); – *Ну, знаєш, адже це все якби нелегально, тому іноді їх бува і розганяють. Міліція, чи хто там ще. **Отакі-то діла*** (Д. Бондаренко); – *Візьмемо його, татусю, візьмемо! Він навчить мене грати на сопілці та на гусях, а я його – стріляти з лука! Так гарно нам буде вдвох! Князь засміявся. – **Так тому й бути!*** (В. Малик); – *Сьогодні в мене свято, – сказав Тарас, підводячись. – День іменин? – День виходу на волю... – **Слава Богу!** – зрадів земляк* (В. А. Шевчук);

4) експліковані часткою *так* нечленовані речення, що моделюють згоду мовця з власним міркуванням чи виголошеною ним інформацією. За спостереженнями П. С. Дудика, вони “експресивні, вимовляються окличною чи сповненою чуттєвої сили розповідною інтонацією, вживаються в монологічному мовленні (в тому числі й у внутрішньому) як автора, так і персонажів” [85, с. 240–241]. Наприклад: *А думка про джуру й далі не дає Сіркові спокою. І чомусь спливає з сивої мряки молоде, мужнє, трохи хиже обличчя... Це було... **Так**, це було, коли вони гнали Виговського* (Ю. Мушкетик); *І мені вмить провітліло в голові, ніби пучок променів пробив густу темряву, що скупчилась наді мною. **Так**, вчений єсьм, а друкарня – готова! – у Львові! Зрячим народ темний зробити...* (Р. Іваничук); *Тут – напівлюди. Дикі, примітивні, підступні, з’являються іноді з глибини степів у своїх чудернацьких шкурах, незвичних для римського ока шапках. **Так**, напівлюди вони, невловні якісь степові кентаври...* (О. Гончар).

Антонімічну групу щодо стверджувальних становлять заперечні нечленовані конструкції. Кваліфікуючи їх як власне-еквіваленти речення, А. П. Загнітко поділяє ці синтаксичні одиниці на: а) власне-заперечні, “що прямо заперечують поставлене запитання і виражаються часткою *ні* (для змістової активізації може подвоюватися, потроюватися), яка інколи ускладнюється іншими частками (*та ні, бо ні, ба ні, майже ні, ой ні, ще ні, зовсім ні*), вигуками (*о!; е!; ах!; ох; ой!*)” [95, с. 84]. У цій сфері засвідчені лексеми на зразок *неправда, навпаки, ніскільки, дзуськи*; б) монологійно-центрично-заперечні, що маркують заперечення мовця самому собі [95, с. 84].

Запропоновану дослідником класифікацію вважаємо цілком прийнятною, водночас вважаємо за потрібне дещо доповнити її. Докладне дослідження джерельної бази дало змогу вирізнити такі семантичні підгрупи заперечних нечленованих речень:

1) загальнозаперечні, що позначають заперечну відповідь на питання, сформульоване співрозмовником, повністю спростовують інформацію, про яку він прагне дізнатися. Домінанту морфологічного вираження таких синтаксичних одиниць становить частка *ні*, послідовно вживана в різних стильових та жанрових різновидах сучасної української мови. Наприклад: – *То ти й обідати не прийдеш?* – **Ні**, – *якось сердито відповів Оксен і, загорнувши в газету хліб та сало, ступнув до дверей* (Г. Тютюнник); – *Налякала?* – *засміялася художниця.* – **Ні**, – *він нарешті наважився,* – *здивували* (П. Загребельний); – *Громадяни, я вас образив?* *Жінки (хором):* – **Ні!** (О. Гончар); – *Твій дебют за лучан припав на матч проти ФК “Львів”.* *Пригадаєш, хто з твоїх нинішніх партнерів грав у складі львів’ян?* – **Ні**, *не знаю* (“Сім’я і дім”, квітень 2014); *Чи багато проблем із переселенцями? Бувають у них конфлікти із законом?* – **Ні**, *на цей час таких проблем немає* (“Сім’я і дім”, лютий 2015);

2) нечленовані речення, які маркують незгоду з міркуванням співрозмовника, спростовують хибні з погляду мовця припущення або слугують засобом експлікації припинення чи корегування чийхось дій, намірів або вчинків, пор.: – *Але ти можеш прийняти мусульманство, наректися рабою Аллаха і тоді...* – **Ні!** – *скрикнула Марія, намагаючись криком убити черв’як вагання, який тепер боляче завертівся в серці* (Р. Іваничук) і – **Ні, ні!** *Не зачиняй, благаю!* – *впала на коліна Марія* (Р. Іваничук);

3) нечленовані речення, що експлікують незгоду мовця з власними міркуваннями, відхиляють помилкові, на його думку, припущення, слугують заперечною відповіддю на власні питання й функціонують у монологічному мовленні: *Хочуть нажахати, розтруїти, звар’ювати.* **Ні**, *він не пустить у душу тієї їди* (Ю. Мушкетик); **Ні**, *його Лаврін не здатен на щось подібне.*

Ніякий злочин не може прилипнути до його серця (Ю. Мушкетик); *Та чи задля почесней вернувся Хмельницький з-під Замостя? О, ні!* *Інше намотав на вус цей український барс із розумом кобри* (Р. Іваничук); *Хіба це голод? Ні. Це просто піст. На те ж воно й Пилипівка* (Л. Костенко).

У сучасній українській мові нечленовані речення становлять групу мовних одиниць, що функціонують зазвичай як компоненти, використовувані з метою отримання інформації про когось, щось. З огляду на їхнє функційне призначення вирізняють питальні нечленовані конструкції. Узагальнену питальну семантику моделюють мовні одиниці з конкретними значеннєвими відтінками, відповідно до яких доцільно вирізнити такі підгрупи:

1) загальнопитальні, що виражають питання, за допомогою якого мовець хоче з'ясувати, чи пристає співрозмовник на його пропозицію, прагне пересвідчитися в правильності власних міркувань, учинків, дій, їхній реальності або ірреальності, у достовірності інформації, висловленої співрозмовником, ще раз її почути, уточнити, дізнатися, заради чого привертали його увагу тощо, наприклад: – *Давай покличемо твою сестру. Ти вибачишся. Я ж прочитаю свою нову поему. **Гаразд?*** (В. А. Шевчук); – *Хотіли собі секту організувати, **так?*** (Л. Дереш); – *Не брешеш? – Макс заглядає їй в лице. – Скажи... **Правда?*** (В. Слапчук); – *А я студент університету. Чи я назвався? **Ні?*** Юліан (В. А. Шевчук); *Мати покликала його неслухняним голосом, і Волин озирнувся, як завжди, мить ще мовчав, а потім спитав лагідним теплим голосом: – **Що?** Мамо, ви мене кликали?* (Ю. Покальчук);

2) питальні із супровідною семантикою сумніву, вагання, здивування. Експлікація зазначених змістових параметрів пов'язана переважно з мовними одиницями *Хіба?; Невже?; Справді?* Периферію мовного втілення вказаного змістового діапазону становить транспоноване з групи загальнопитальних нечленоване речення *Що?*. Наприклад: – *Коли по щирості, тим і живу, що розриваюся між одною й другою. Холм забирає від мене літа, забирає силу, а потрібного хосену з того не бачу. – **Хіба?** Всі кажуть: справжній город спорудив, з Черном скоро зрівняється* (Д. Міщенко); – *Кажуть, ти вийшов*

на велику сцену? – Пробував. – **Та невже?** (О. Гончар); – Власне, я через неї сюди й приїхав... – **Справді?** – зрадів козак (В. А. Шевчук); – Думала, добуває з лантуха величезний кавун, десь матері з баиштану прихотів на гостинець, – а воно, виявляється... зоряний глобус! – **Що, що?** – здивувався Ягнич (О. Гончар). Наведені приклади функціонування компонентів аналізованої групи засвідчують, що за своєю природою вони часто виступають як емоційно-оцінна реакція на почуте. За спостереженнями О. О. Кузьмич, “таку ж функцію, але з більшою експресією виконують кільकाслівні усталені звороти на кшталт *Та ти що?*, які служать індикатором великого подиву мовця” [127, с. 197], наприклад: – *У відпустку надовго?* – *Надовго*, – *глухо вимовив Ягнич*. – *Доки й дух із грудей*. – **Та ти що?** – *аж сахнувся від нього Чередниченко*. – **Що ти верзеш?** (О. Гончар); – *До вас зараз дядько Петро і дядько Микола прийдуть!* – *загукав я, щоб чутно було там, у саду, і прошепотів*. – *Це я спеціально. У вас у саду злодій ховається*. – **Та ти що?** (В. Нестайко); *Гнат зацьковано озирється навколо, мутніє очима*. – **Та ви що?** *Ану, ану, відступіться!* (Г. Тютюнник);

3) питально-спонукальні, які експлікують прагнення мовця продовжити зі співрозмовником діалог, якнайшвидше почути від нього цікаву, бажану, необхідну інформацію: – *Маю за день утратити до Звягеля*. – **Що у Звягелі?** – *Ярмарок*. – **Ну?** – *А на ярмарку буде Гозьський* (В. О. Шевчук); – *Яка кобила буває, як циган покупає? Ясь тільки клінав очима*. – **Ну? Ну?** – *спонукував лукаво попик, потираючи від задоволення короткопалі руки*. – *Гладка!* – *знічев’я бовкнув молодший Кошиць* (В. А. Шевчук).

З огляду на значеннєву специфіку варто вирізнити групу нечленованих речень із наказово-спонукальною семантикою. Описуючи спонукальні побудови нечленованого різновиду, А. П. Загнітко наголошує, що вони виражають наказ, заклик, прохання, звертання до свійських тварин: *Геть!*; *Годі!*; *Гвалт!*; *Досить!*; *Марш!*; *Цить!*; *Війо!* [95, с. 88]. За нашими спостереженнями, нечленовані конструкції з наказово-спонукальним значенням варто кваліфікувати, зважаючи на різні змістові ознаки. В основі першої

класифікації лежить ознака, пов'язана з тим, до кого звертається мовець, висловлюючи заклики, накази, прохання тощо. Відповідно до цього вирізняємо дві групи конструкцій нечленованого різновиду:

1) спрямовані на те, щоб вплинути на людину чи персоніфіковану істоту, домогтися від неї виконання якихось дій, наприклад: *З третього в ряді намету вигулькує розпатлана дівоча голова. – Ану **цить*** (Л. Дереш); *Зирк-зирк: ні Галини Сидорівни, ні наших – і духу нема. А стоїть здоровенецький вусатий міліціонер. Угледів нас і одразу: – **Стоп!** – руку підняв* (В. Нестайко);

2) спрямовані на зміну дій чи поведінки птахів, тварин: – ***Гись, гись, прокляті!** – кричала з хати дякониха. – Старий! А де ти в чорта? Он вівці вже в квітнику!* (В. А. Шевчук); – ***Тпру! Тпру!** – гукав Тарас кобилі* (В. А. Шевчук).

Залежно від характеру волевиявлення нечленовані речення, спонукаючи адресата до внесення змін у позамовну реальність, експлікують:

1) припинення ним певних дій, наприклад: *Помідор втішає: **Годі!** Не лишишся на городі...* (“Художнє слово в житті дитини”);

2) початок дій, наприклад: – *Якщо тікатимеш, то, може, я й полінуюсь зараз, поночі, за тобою летіли Лісом. Але тікай швидко! **Ну!** Тікай!* (Ю. Покальчук); *Сивоок смикнув жінку за руку, грубо сказав: – **Гайда!*** (П. Загребельний); – ***Вйо, вйо, соколики!** – співав Ничипір коням і хльоскав віжками по мокрих спинах* (В. А. Шевчук).

Зважаючи на комунікативне призначення та ступінь волевиявлення, нечленовані речення можуть позначати:

1) виражений у категоричній формі наказ, вимогу, спрямовані на досягнення результату. У лінгвістичній літературі таким побудовам надають статусу одиниць, що мають прохібівний характер [18, с. 145]: *Баба тоді почала дитину лякати, щоб вона од страху утихомирилась: – **Цить**, не плач, а то зараз оддам вовкові* (“Українські народні казки”);

2) прохання, спонукання до певної дії з послабленим, нейтралізованим значенням категоричності, із семантикою пом'якшеної наказовості: – *І не*

лінуйся, швидше повертайся. Ось так. Зліва рубаю, зліва, прикривайся! – І в голосі вже побрязкувала погроза. – Тепер з правої руки, по нозі, по плечу, по голові... **Ну ж, ну...** Заміряйся очима в одне місце, а бий в інше (Ю. Мушкетик).

До нечленованих апелятивних речень належать конструкції, “за допомогою яких привертають увагу людей, звертаються до них” [55, с. 385]. Зважаючи на значеннєвий діапазон цих побудов, вирізняємо нечленовані структури, що експлікують:

1) бажання мовця привернути увагу іншої людини, кількох осіб. Цю групу структурують одиниці на зразок *Агов!*; *Ей!*; *Гей!*; *Агей!*; *Егей!*; *Гов!*: – І в цей час десь зовсім поруч почулося: – *Агов!* (Я. Стельмах); *Раптом звідкілясь здалеку пролунав крик ламаною українською мовою: – Гей* (Ю. Сорока); *Лорна зненацька розчохляється: – Гей-гей, Герман! Гей, Зубастік!* (Л. Дереш); – *Егей!* – гукнув *Ситник. – Тихо! Чи спиш! Відчиняй ворота!* (П. Загребельний);

2) прагнення мовця прикликати до себе переважно свійських тварин чи птахів, наприклад: *Ось годує господина всю цю курячу родину, сипле зерня їм та хліб: “Цін-цін-цін! Цін-цін-цін!”* (“Логоритмічні заняття в ДНЗ. 3–4 роки”).

На відміну від висловлень із наказово-спонукальною семантикою в нечленованих апелятивних реченнях інтенція волюнтативності великою мірою нівельована, натомість домінантним стає значення бажаних для мовця дій.

У сучасній українській мові до апелятивних великою мірою тяжіють нечленовані синтаксичні одиниці зі значенням мовного етикету. Цю групу структурують своєрідні формули, що “нічого не стверджують і не заперечують, не містять експресивно-модальної оцінки чийого-небудь висловлення. Вони тільки виражають ставлення мовця до особи, якої стосується мовлення” [235, с. 302], а отже, на переконання П. С. Дудика, до нечленованих речень їх зараховують умовно. Семантична спеціалізація цих конструкцій пов’язана з вираженням:

1) привітання, прощання: – *Добрий день, – першим вітаюсь я і пробуую вдати з себе того, ким себе завжди позиціонував* (Л. Дереш); – *Тарасе,*

здрастуй! – заговорила Оксана першою (В. А. Шевчук); *Тоді царевич каже їй:* – *Добридень, ласкава царівно!* – *Добридень, юначе. З яких ти країв?* (“Українські народні казки”); – *Доброго ранку,* – *тихим голосом вітається молодик і дає мені руку* (Л. Дереш); – *Здоров, дядьку!* – *Здоров* (“Українські народні казки”); *Прощайте, хлопці. Бийтесь до ладу* (Л. Костенко); *Прощай, прощай, чужа мені людино!* (Л. Костенко); – *Прощавайте!* – *гукають* (Д. Міщенко); *Вона вклонилася старому, той мовчки кивнув головою, промовила до татарочки:* – *Бувай здорова, красуне!* (Р. Іваничук); *Він вимкнув ліхтарик і ліг поруч:* – *На добраніч* (Я. Стельмах); – *Ну то з Богом,* – *промовчавши, підвів голову Микита* (Ю. Сорока);

2) подяки, прохання, пробачення: – *Спасибі!* – *промовив до мишки куцик і поклонився їй своїм вершком* (“Художнє слово в житті дитини”); – *У тебе вуха залиті золотом,* – *промовив жорстко. Й пошкодував: Михайло зблід, покрився потом.* – *Вибач. Я не хотів образити...* (В. А. Шевчук); – *Пробачте,* – *перший не втерпів Отава, – я дуже різкий і навіть грубий чоловік* (П. Загребельний); – *Простіть, ради Бога,* – *вибачилася Леся* (М. Олійник).

У лінгвістиці відома концепція, згідно з якою компоненти із значенням мовного етикету розглядають у межах апелятивних одиниць [234, с. 533; 55, с. 385]. Керуючись тлумаченням слів *апелювати* (у 2 знач., перен.: звертатися до кого-, чого-небудь за підтримкою, порадою; посилатися на чий-небудь авторитет [214, т. 1, с. 54]) та *апеляція* (у 2 знач., перен.: звернення до кого-, чого-небудь за підтримкою, порадою [214, т. 1, с. 54]), вважаємо, що етикетні висловлення доцільніше розглядати осібно, оскільки проаналізовані вище структури функціонують передовсім як усталені форми привітання, прощання, вибачення тощо.

Не велику за кількістю та семантичним розгалуженням групу становлять нечленовані побудови з узагальненою семантикою ймовірності. Такі конструкції маркують можливість, вірогідність, припущення мовця щодо реальної дійсності, певних подій, явищ тощо, наприклад: – *От ми йдемо зараз до тернопільських, та?* – *Ну, напевне...* (Л. Дереш); – *Це через нього твою*

маму в лікарню поклали? Вона задумалась. – Можливо... (Л. Дереш); – Співає гарно? – Мабуть... Я ще не чув... (В. А. Шевчук); Поет повинен бути вільним; хоча б душею, духом!.. Були раби поетами? Навряд... (В. А. Шевчук).

Значна за обсягом семантична амплітуда притаманна емоційно-оцінним нечленованим конструкціям, маркованим переважно вигуками чи похідними інтер'єктивами. Дослідження значеннєвої інтерпретації цих мовних одиниць належить до складних лінгвістичних проблем, доказом чого слугує відсутність у сучасної мовознавстві докладної семантичної класифікації розгляданих структур нечленованого різновиду. Аналізуючи речення вказаного зразка, П. С. Дудик більшою мірою зосереджує увагу не на їхніх змістових параметрах, а на частиномовній належності вказаних побудов. Відповідно до цього дослідник вирізняє емоційно-оцінні вигуківі та емоційно-оцінні іменникові конструкції [235, с. 299–302; 85, с. 247–251]. Описуючи функційно-семантичні типи нечленованих вигуківих слів-речень, К. Г. Городенська зауважує: “Вони передають досить різноманітну палітру емоцій і почуттів. Це – радість, піднесення, гордість, захоплення, здивування, докір, закид, невдоволення, незадоволення, обурення, гнів, зневага, огида, досада, сум, туга, горе, жаль, страх, переляк, співчуття, сумнів, рішучість, певність, безвихідь, відчай, іронія тощо” [55, с. 384]. Акцентуючи на значеннєвому розгалуженні аналізованих мовних одиниць, Л. І. Мацько наголошує, що одним із виразників їхніх семантичних варіантів, хоч і не найважливішим, виступає інтонація. За спостереженнями дослідниці, “переважна більшість інтонаційно-мовленнєвих семантичних варіантів вигуків виявляється через семантику синтаксичного оточення” [149, с. 30–31], що великою мірою й визначає їхню поліфункційність. В основі значеннєвої диференціації компонентів з емоційним значенням, запропонованої Л. І. Мацько, лежить опозиція позитивні – негативні почуття й емоції. “Емоції позитивні, якщо інформація наявна покриває інформацію, необхідну для задоволення потреб <...>, емоції негативні, якщо інформації наявної менше, ніж інформації необхідної...” [149, с. 9]. Із наведеними певною мірою корелюють міркування С. Т. Шабат-Савки:

“Діалогічна єдність як окремий текстовий фрагмент репрезентує адресантно-адресатний простір, який, з одного боку, передає доброзичливу атмосферу, створює модальність порозуміння, з іншого – конфліктний дискурс, що є цілком природним явищем, оскільки процес комунікації здійснюють не ідеалізовані субстанції, а люди певного емоційного стану, різного соціального та культурного статусу” [266, с. 27]. Запропонований дослідницями класифікаційний принцип цілком прийнятний для розмежування семантичних груп емоційно-оцінних конструкцій нечленованого зразка. Контамінацію позитив – негатив структурує досить розгалужена група емоційно-змістових варіантів. До побудов, які моделюють позитивні почуття, емоції, стани, варто зарахувати синтаксичні одиниці на позначення: радості, задоволення, наприклад: – **О!** *Сам прийшов? Молодець!* – *кругле, зоране брижами лице Ананьєва розпливлося в задоволеній усмішці* (А. Кокотюха); піднесення, захоплення, наприклад: *Санько стріляв добре і плигав від захоплення: – Дав одному! І другому! Ага!* – *кричав він. Усмішка не сходила з його вуст* (Г. Тютюнник); *Раз закрався до садочка гість із далекого поля, куцохвостий зайчик. Розглянувся: “Го-го! Скільки тут усіляких незнаних присмаків! Нові рослини, нові галузки”* (“Художнє слово в житті дитини”); здивування, наприклад: – **Ого!** *Тобі вже тридцять три!* – *озивається вона, не відриваючи носа від аркуша* (Л. Дереш); зацікавлення, наприклад: – **О,** – *здійняв брови великий візир, – учому така велика необхідність?* (Ю. Сорока); співчуття, наприклад: – *Так, так, харцизи ж, певно, всі печінки повідтовкли, то воно треба... Ех...* (Ю. Сорока) та ін.

Протилежну щодо семантичної спеціалізації групу формують нечленовані речення, які експлікують: відразу, наприклад: – **Фу-фу!** – *каже білий вовк. – Щось тут нечистим духом пахне! Що тут за народ? Ану, попробуймо, хто міцніший!..* (“Українські народні казки”); злість, роздратування, гнів, наприклад: *От Бова Королевич <...> прийшов, приніс і подає царю Султану Султановичу листа. Той узяв, як почитав, та як закричить: – А-а-а! Та до своїх слуг: – Забрать його і на шибеницю!* (“Українські народні казки”); справжній

чи вдаваний переляк, наприклад: *Яків з ляку аж присів. Кинув яблуко і втік (Бо йому лиш п'ятий рік) – А-я-я-я, а-я-я! Няню, няню, то змія!* (“Художнє слово в житті дитини”); – **Ой лишенько!** – удавано злякалась Мотря. – *Що, пташечко, попало не в те, де хліб, а в те, де паска?* (В. А. Шевчук); горе: – **Ой-йой!** *Що ж то за біда в нашу хату вгналася. <...> Ой-йой! Як пережите гірке, як смертельна отрута, горе, гої!* (Ж. Куява); зневагу, презирство: – *Такі бочки, такі бочки, що коти по дорозі від Полтави й до Опішні, і то не поб'ється. – Фі-і-і!* – презирливо свиснув дядько і аж поморщився від такого Лейбиного вихваляння (Г. Тютюнник); сум, тугу, наприклад: – *Ех, Микито, часом і сам би все покинув – та у плавні чи у степи... Та де там! У голосі кошового Микита відчув сум* (Ю. Сорока); сором, наприклад: – *А я як закричу: “Ай-я, як вам не соромно”, – а вони й порозбігалися...* (Г. Тютюнник); заперечення: – *Хай Володимир Глібович і чухає боки! А ми далеко! – Е-е, Святославе. Від Дмитрова до Путивля зовсім недалеко!* (В. Малик); докір, осуд, наприклад: – *“Іч, вигулялася на казьонних харчах. Сименталка”* (Г. Тютюнник); засмучення, жалкування з приводу чогось, наприклад: – **Ой, дітки, дітки!** *Що то воно в Україні робиться, біда чорна!* (Ю. Сорока); – *Ех, і я б з вами, та не можу!* (Ю. Сорока); занепокоєння, наприклад: – **Гай-гай,** – *каже він, – як же мені з такими рогами жити?!..* (“Українські народні казки”); розчарування, наприклад: – *У моїй родині сподіватися на щастя?! Ой!* – *махнула рукою* (Ж. Куява); погрозу, наприклад: – **А-а!** – *прошипів Богорський, закривши собою двері. – Попалась, вража личино!* (В. А. Шевчук); зловтіху, наприклад: *Надто добре знала цього чоловіка, до якого колись була прихильна, тоді зненавиділа його, згодом знов вимушена була йому покровительствувати, щоб знову збайдужіти, може, й назавжди. – Ага,* – *сказала, не приховуючи зловтіхи. – Вже знаю: маєш когось убити. Може, мене?* (П. Загребельний); іронію, глузування, наприклад: – **От тобі й на!** – *пригладив вуса Коваленко. – Чи то ж годиться козакові боятись дівчини!* – *Він засміявся* (В. А. Шевчук); – *Чи хто чекає? – Так, як тебе. Андрій глузливо похитав головою: – Ой, ой, ой! Куди хоче – туди скаче, ніхто за ним не заплаче... А полька?* (Ю. Сорока); фізичного

дискомфорту, наприклад: *Я набираю повітря. І теж – з головою! – ААА! Мама! – тіло скручується у вузол, і я каракатицею, в судомах ся викидаю на сушу* (Л. Дереш) та ін. Як слушно постулює Л. І. Мацько, “розвиток діаметрально протилежних (позитивних і негативних) почуттів і емоцій від найпростіших до найскладніших подає ряд градаційно залежних видів емоцій і почуттів по висхідній чи спадній лінії: побоювання – переляк – жах; сум – туга – безнадія – відчай; сумнів – вагання – незадоволення – закид – осуд – обурення – гнів” [149, с. 22]. Докладніше семантичну специфіку нечленованих речень увиразнює їхній розгляд на тлі категорії модальності. Такий аспект представлено в розділі 3.

Досліджений мовний матеріал дає змогу виокремити ще одну семантичну групу конструкцій нечленованого різновиду, оформлену звуконаслідувальними словами. Такі побудови позбавлені емоційно-почуттєвого навантаження й “служать для звукообразного відтворення вияву реальних звуків і шумів дійсності шляхом специфічного поєднання та інтонування звуків мови” [149, с. 55]. Аналізовані компоненти, в основу виникнення яких покладено явище звукового символізму й фонетичне наближення до звукового вияву оригіналу, із часом закріплюються в мові, стають традиційно вживаними й загальнозрозумілими. Зорієнтованість на змістовий план уможливорює виокремлення двох груп розгляданих речень: на позначення звукового розмаїття істот та неістот. Для кожної з них характерне семантичне розгалуження. До першої належать конструкції, що експлікують:

1) звуки тварин, птахів, комах, наприклад: – *Ме-ме-ме!* – *втрутилась в розмову коза* (“Весела абетка”); – *Ква-ква-ква!* – *знов зареготало Жабеня. – Так вона ж влітку, в спеку, холодна, а взимку – тепла... А з тебе он бульбашки йдуть... Ква-ква-ква!* (“Весела абетка”); *Дрож проймає горобців. Ців-ців-ців! Ців-ців-ців!* (“Логоритмічні заняття в ДНЗ. 3–4 роки”);

2) звуки людей, наприклад: – *Ф’ю-ю*, – *свиснув Льока...* (Г. Кирилук).

Докладний аналіз змістового діапазону мовних одиниць на позначення звукового розмаїття назв неістот дає змогу вирізнити в межах цієї групи три підгрупи. Нечленовані речення цього різновиду репрезентують:

1) різноманітні звуки дій, процесів, явищ, що виникають унаслідок активної участі істот, наприклад: – *О, чуєте, цокає? Прислухались. Дійсно, “каменяр” робив свою справу: цок-цок-цок.* <...> – *Ото ж воно і є, – похитав головою Грива, – на політзаняттях твердять, що у світі не існує ніяких примар. А це що? Чуєте? Цок-цок-цок...* (Г. Кирилюк); *Рано-вранці першого грудня весь Київ почув глухе рівномірне гупання – гуп, гуп, гуп!* (В. Малик);

2) звукову палітру навколишнього середовища, не зумовлену впливом людини, наприклад: *Припустив дощ по дахах, йде сильніше: “Бах, бах, бах!”* <...> *Потім лє, забувши сум: ну і злива – “Бум! Бум! Бум!”* (“Логоритмічні заняття в ДНЗ. 3–4 роки”); *З гори, як дзвоники, дзвенять, затамувавши дух, І стрімко, дуже стрімко мчать: “Плюх-плюх!.. Плюх-плюх!.. Плюх-плюх!..”* (“Логоритмічні заняття в ДНЗ. 3–4 роки”);

3) звукове розмаїття предметів, механізмів, наприклад: *А коли нічка надходить, малята, Каже годинник: “Тік-так...”* (“Логоритмічні заняття в ДНЗ. 3–4 роки”); *Раптом хлопавка як хлопне гучно: “Бах!”* (“Логоритмічні заняття в ДНЗ. 3–4 роки”); *Тут не рідна матуся ніжним голоском будить свого сина, не жайворонок кличе у поле трепетною піснею, а горлата сурма: – Трум-ту-тутум... ту-у-у-ту!* (Г. Кирилюк).

Отже, у сучасній українській мові нечленовані речення виступають засобами експлікації низки функційно-змістових ознак, вияскравлення яких безпосередньо пов'язане з контекстом, умовами спілкування, авторською інтенцією тощо. Зазначені параметри лежать в основі виділення дев'ятьох груп: зі стверджувальним, заперечним, питальним, наказово-спонукальним, апелятивним значенням, значеннями мовного етикету, імовірності, емоційної оцінки, звукового розмаїття навколишнього світу.

2.3 Структурні ознаки синтаксичних одиниць нечленованого різновиду

До важливих аспектів дослідження нечленованих речень належить опис їхніх структурних особливостей. У сучасній українській мові значна частина нечленованих конструкцій має однокомпонентну будову, тобто лише одна мовна одиниця виражає певну комунікативну ситуацію. Синтетично представлені нечленовані речення (прості) з огляду на звуковий склад варто об'єднати в такі підгрупи:

1) експліковані тільки одним звуком: *A!*; *O!*; *E!*. Наприклад: – *Хто ти такий, виходь геть з хати!* – *Я міністр польовий, хто сміє мені грубити?* – *A!* *Так це ти, лис?* – *каже вовк* (“Українські народні казки”); *На порозі палати – Вікторіо.* – *O!* *Яка несподівана зустріч!* (Н. Гуменюк);

2) змодельовані двома і більше звуками:

а) тільки голосними, наприклад: – *O-у!* – *одсмикнув руку лікар.* – *Так ви мені, юначе, палець одкусите. Як я тоді працюватиму?* (В. Нестайко); – *Взяла б, якби вмів ти кликати худобу,* – *каже жінка.* – *Вмію. Ау, ау!* – *виє вовк* (“Українські народні казки”). До таких мовних одиниць іноді зараховують вигук *Ау!*, який уживають люди, аби привернути чиюсь увагу. Проте, зважаючи на нині чинні норми сучасної української мови, замість цього компонента доцільніше вживати *Агов!*; *Го-го-го!*, наприклад: – *Агов!* – *зукнув Сивоок. Ніхто не відповідав* (П. Загребельний); – *Го-го-го-го!* – *покотилося лісом.* – *Лесю-у-у-у...* (М. Олійник);

б) тільки приголосними, наприклад: – *Чи!..* – *знов пошепки застеріг Оксен.* – *Не встрявайте, ну їх!..* (О. Гончар); *Фотографії – жах!!! Самі кістки, неначе на малюнках про голод. Бррр* (О. Печорна); *Дивляться, неподалеко них біжить лисичка. Всі принишкли. “Цссс! Мовчить...”* (“Українські народні казки”);

в) голосними та приголосними, наприклад: – *Ат...* *Що розказувати,* – *присів Сенчило поруч* (В. А. Шевчук); – *Може, повечеряш?* – *Ні, не хочу нічого*

(С. Талан); – *І знаєте, скільки я тоді молитов прочитав?* – запитав старий, не чекаючи на відповідь. – *Аж шістдесят!* – **Ого!** (С. Талан); – *Сподіваюся, чай у тебе є?* – **Авжеж,** – кажу (Н. Гуменюк). До цієї групи належать транспоновані десемантизовані субстантиви на зразок *Цирк!*; *Комедія!*; *Жах!*; *Клас!*; *Шайтан!*; *Чорт!*; *Прокляття!*, наприклад: *А Всеволод у збудженні великому вдарив кулаком по луці сідла, вилаявся: – Прокляття! Грім і блискавка на мою голову! Яким же я був недоумком учора, що не послухався тебе, брате!* (В. Малик). В. Ю. Меликян їм надає статус комунікем, утворених за темо-ремною моделлю на основі предиката. “Найпродуктивніші в цьому випадку іменники, предикативна функція яких зумовлена їхнім номінативно-характеризувальним значенням” [160, с. 93], – зауважує лінгвіст. Зазначену групу поповнюють нечленовані речення, утворені за зразком вокативних побудов: *Боже!*; *Господи!*. На відміну від односкладних структур вони мають виразне емоційно-оцінне забарвлення й нівельовану семантику адресата мовлення – потенційного суб’єкта дії, наприклад: – **Боже, Боже!** *І де ті дітиська ото полізли!* (У. Самчук). Простими за структурою є також етикетні вислови, конструкції зі значенням вірогідності, нечленовані побудови на позначення звукового розмаїття навколишнього світу, наприклад: – **Прощай,** *друже, – ще раз гукнув він Спартакові* (О. Гончар); – **Ввірвався,** *наговорив аж сто мішків тієї вовни... Вибач!* *Мені вже час* (В. А. Шевчук); – **А дивно,** *чому отой Сидір отам свого вівса не забере? Чи то він хоче його вже зараз розкидати замість паренини, заорати та пшеницю сіяти?* – **Хо-хо-хо!.. Мабуть** (У. Самчук); **Гуп!** *Стукнуло глухо і музикою одлунало в моєму серці* (В. Кава).

Попри написання через дефіс, до простих, на нашу думку, варто зарахувати форми, що маркують подовжену вимову, наприклад: – **О-о-о!** – *Світлана зводиться, ніби я прапора внесла... – Розкішно живеш, подружко* (В. Слапчук); – **Взяла б,** *якби вмів ти кликати худобу, – каже жінка. – Вмію. Р-р-р-р!* – *проревів ведмідь* (“Українські народні казки”); – **Ну звісно,** *подряпини, садина, на чолі два шви. Ц-с-с... Не лякайся – маленькі, зовсім*

маленькі... (Н. Гуменюк); – **Тс-с-с...** *Не розпитуй, як я дістався сюди з Родосу* (Р. Іванчук); *А солдати підняли шаблі й дружно закричали:* – **Ура-а!** (“Українські народні казки”); – *Чому не спиш? Що наказав цар?* – *Наказав вчинити з лушпиння огірків чоботи...* – **Ого-о!** *Він і сам це не вчинить!* (“Українські народні казки”); – *Він не плакав? Не-е.* *Чого йому плакати?* (В. Слапчук).

З-поміж усіх синтетичних засобів моделювання нечленованих побудов найбільше засвідчено мовних одиниць, експлікованих двома й більше звуками.

У межах синтетичних варто аналізувати складні компоненти, що становлять редупліковані одиниці й пишуться через дефіс, а також утворені способом зрощення (лексико-синтаксичним), наприклад: – **Ну-ну!** – *сторопіло вирячився на таку пісню бухгалтер.* – *Оце заспівала...* (О. Гончар); – *Я сам бачу, в якому він стані, і ти мала б розуміти!..* – **Ну-ну-ну-ну-ну.** – *Ліна лагідно й заспокійливо взяла мене за руку* (В. Слапчук); *Заспівала хрипло свинка:* – **Хро-хро-хро!** *Засни, дитинко! Спи, дурненьке!* **Лю-лю-лю!** (“Художнє слово в житті дитини”); *Ото йде та йде, зустрічає її жінка та й каже:* – **Помагайбі,** *дівчино!* (“Українські народні казки”); *Добридень, дівчата,* – *привітався Іванко.* – *Куди йдете?* (“Українські народні казки”).

Крім синтетичних, функціонують аналітичні (складені) форми вираження нечленованих речень. Аналізуючи їх, дослідники стверджують: “Деякі словаречення мають залежні форми, що поширюють їх; проте можливості такого поширення обмежені” [204, т. 2, с. 420]. У сучасній українській мові аналітичні побудови представлені кількома складниками, зокрема:

1) двома. Частину цих одиниць структурують етикетні висловлення, дериваційною базою яких слугують самостійні частини мови, зокрема дієслово + іменник, прикметник + іменник, іменник + іменник, наприклад: *То була невеличка дерев’яна коробочка. Протягнув Соломійці.* – *На щістє й велику довгу любов.* – **Спаси Біг,** – *прошептала Соломійка* (В. Лис); *Дівчина відказала їй:* – **Доброго здоров’я!** (“Українські народні казки”); – *Живий? Оклигав?* <...> **Слава Богу!** (А. Кокотюха). Чимало двокомпонентних одиниць мають значення

емоційної оцінки, вони утворені внаслідок транспозиції самостійних лексико-граматичних класів слів чи становлять поєднання службових частин мови та десемантизованих компонентів, транспонованих зі сфери повнозначних груп лексем: – *Оце лихо! Де ж таке видано, щоб таке опудало та князенкові за дружину було! Чи то ж годиться?! Я не пущу!* (“Українські народні казки”). Аналізуючи синтаксичні одиниці, позбавлені ознак членування, В. Ю. Меликян пише: “К [комунікема. – А. Ш.] виступає результатом елімінування речення з понятійною семантикою (тобто виражає судження) до рівня одиниці непонятійного, неномінативного характеру (тобто не виражає судження)” [160, с. 89]. Доказом цього теоретичного положення дослідник вважає те, що за потреби в процесі спілкування мовець має “змогу розгорнути К до речення з понятійним значенням” [160, 90], тобто відновити його до обсягу твірного речення. Наприклад, виділену нечленовану конструкцію *Відчиняй без балачок! – почувся грубий голос вовка. – Ще чого!* (“Художнє слово в житті дитини”) можна транспонувати в членовану *Ще чого хочеш, придумаєш, скажеш*. Обидва кореляти, виконуючи роль репліки-реакції, мають спільне функційне призначення та стилістичне навантаження, хоч і відрізняються структурними параметрами, зокрема здатністю членуватися. Дещо іншу думку з приводу творення ідіом висловила М. В. Жуйкова: “Мовні факти переконливо свідчать, що в кожній мові існує чимало фразем, які утворилися без опори на готові словесні комплекси, а тому не можуть бути зараховані до класу знаків вторинної номінації. <…> Можна припускати, що для значної частини ідіом-новотворів, які постійно виникають у розмовному мовленні, а особливо в субстандарті, взагалі не характерний довгий шлях переосмислення готових знаків. Ідіоми можуть породжуватися миттєво, одразу ж цілісні семантично, багатокomпонентні мовні одиниці зі своїм планом змісту” [92, с. 20];

2) трьома. Групу трикомпонентних нечленованих речень структурують побудови, утворені внаслідок трансформації членованих синтаксичних одиниць, зокрема нівеляції предиката чи керованих компонентів: *Хай їм грець! Замовлення то велике, але занадто дивні люди* (В. Івченко); – *Свободи хочу!* –

Он воно що! *В нас тобі мало свободи?* (О. Гончар); – *Хто ж це?* – **От тобі маєш!** – *Купець аж руками ударив об поли. – Невже не здогадуєшся? Таж я!* (В. Малик). У такому разі нечленована конструкція порівняно зі співвідсною членованою набуває узагальненого значення, розуміння якого, за спостереженнями В. Ю. Меликяна, зумовлене “з одного боку, частим їхнім уживанням у мові в стандартних ситуаціях, <…> з іншого – наявністю в мові паралельно зі “згорнутими” нечленованими структурами “розгорнутих” членованих з експліцитно вираженими основними компонентами” [160, с. 92]. Аналізуючи побудови на зразок *Ну й ну!*, дослідник постулює: “К [комунікеми. – А. Ш.] найтіснішим чином пов’язані в етимологічному аспекті з фразеологізованими конструкціями (тобто нечленованими, але з поняттєвим змістом – фразеосхемами)” [160, 101]: – **Ну й ну!** *Оце темінь!* – *весело примовляє Оксен, пробираючись попереду* (О. Гончар). До трикомпонентних належать фразеологічні та напівфразеологічні одиниці, що функціонують як стверджувальні репліки-відповіді: – *Як це добре, що ми вас застали. Ми і в ту неділю прийдемо, не заперечуєш?* – **Ще б пак!** (О. Гончар); – *Ти сподіваєшся ще на згоду зі своїм?* – **Та вже ж** (В. Слапчук); – *Перелякався?* – **А то ні?** (В. Слапчук);

3) чотирма. Значну частину розгляданих нечленованих конструкцій експлікують стійкі сполуки, що мають організацію простого неповного (еліптичного) речення й становлять моделі “*Та хай йому + N*”, “*От тобі й + N*”: – **Та хай йому грець!** – *Павло Серафимович знервовано заходив по кімнаті* (С. Талан); – **Гаразд!** – *буркнув князь, і йому раптом все зрожевіло навкруги. Здивовано й зачудовано звів брови, розтулив рота, тоді замотав головою і задоволено, щасливо прорік:* – **А хай йому чорт!** (В. О. Шевчук); – *А хто тобі давав розпорядження там пасти?* – **От тобі й раз!..** *Хіба ж ви забули, як ми їхали степом і ви казали, що там сільрадівська толока і щоб я тамечки пас* (Г. Тютюнник). У деяких випадках засвідчене явище модифікації, що полягає в частковій зміні формального наповнення фразеологічно представленої конструкції нечленованого зразка, тобто один із компонентів замінено

функційно схожою мовною одиницею. Унаслідок такої заміни не відбувається руйнування змістової цілісності, а лише з'являється новий семантичний відтінок. Модифіковані структури актуальні тільки в певному контексті й виявляють своє значення тільки в конкретній комунікативній ситуації, пор.: *Журнал, як більшість суто академічних німецьких видань, розрахованих на всеєвропейську аудиторію, мав назву з неодмінним “фюр”:* “*Цейтирїфт фюр...*” ***От тобі й фюр, от тобі й цур, от тобі й пек!*** (П. Загребельний).

Деякі нечленовані побудови цього структурного різновиду варто сприймати як наслідок транспозиції членованих речень з елімінованими деякими компонентами: – *Пане учителю, вас кличуть єпископ.* – ***От тобі й на!*** *А я ж хотів піти поснідати* (В. А. Шевчук). Незначну частину становлять нечленовані речення, формально співвідносні з односкладними поширеними вокативними конструкціями: – ***Боже ж ти мій!*** – *знеможено вигукує жінка* (В. Слапчук).

До чотирикомпонентних належать мовні одиниці, структуровані трьома частками, з-поміж яких наявні компоненти, утворені внаслідок партикуляції, а також дієсловом у теперішньому часі. Як засвідчує корпус дослідницького матеріалу, уживання саме цієї часової форми, що лежить в основі утворення нечленованого речення, надає виразу категоричності, раптовості, невідкладності, наприклад: – ***От тобі й маєш!*** – *розвела руками мати.* – *Хіба можна так, Лесю?* (М. Олійник). Зрідка синтаксичні одиниці формують тільки частки, зокрема й вторинні за походженням, які подібно до попередніх також утворюють фразеологізм, наприклад: – *І де ж вона, та птаха?* – *Сидить, ніяк не вилетить...* – ***Тож-бо й воно.*** *А тут такий... такий поет!* (В. А. Шевчук); – *А вся Росія що-небудь відає про ці чудові вірші?* ***Тож-то й воно!*** <...> *Треба будить Росію, всій розкривати очі на те, що рабство – анахронізм!..* (В. А. Шевчук). Розгляданим нечленованим реченням, побудованим за зразком односкладної членованої конструкції, притаманна виразна емоційна оцінка, переважно негативна, рідше позитивна;

4) п'ятма. За частотою вживання ця група найпериферійніша, вона представлена тільки фразеологічними одиницями, зазвичай побудованими за зразком складного речення: *Він сорочку з себе та в воду... “Рятуйте! – кричить. – Рятуйте хто в Бога вірує!”* (“Українські народні казки”).

Отже, у сучасній українській мові з огляду на структурні параметри засвідчені прості, складні та складені форми експлікації конструкцій нечленованого різновиду. Спільність усіх зазначених різновидів полягає в їхньому функційному призначенні. Як засвідчує досліджувана джерельна база, серед аналітично представлених нечленованих речень значне місце посідають фразеологічні та напівфразеологічні одиниці, переважно транспозиційно спрямовані до сфери вигуків.

2.4 Морфологічне маркування нечленованих речень

До проблемних і дискусійних питань сучасної лінгвістичної науки належить дослідження засобів моделювання нечленованих конструкцій. Незаперечний той факт, що будь-яка синтаксична одиниця з'являється в мовленні не випадково, а передовсім із метою позначення відповідної комунікативної ситуації. У такому разі доречно розглядати нечленовані побудови в контексті розмовного дискурсу, зокрема живого спонтанного діалогічного спілкування й кваліфікувати їх як лаконічні, семантично пов'язані з попередньою реплікою репліки-відповіді, що реалізують інтенцію мовця та характеризуються наявністю специфічного комунікативно-прагматичного потенціалу. Крім особливих правил функціонування, структури нечленованого зразка вирізняються з-поміж інших речень особливістю свого формального вираження. Акцентуючи на засобах експлікації розгляданих одиниць, передовсім варто зосередити увагу на низці дотичних до цієї проблеми аспектів. Зокрема, важливо визначити інвентар компонентів, які беруть участь у маркуванні нечленованих речень, і з'ясувати їхній статус та місце в лексико-граматичній системі сучасної української мови. У сучасній вітчизняній та

зарубіжній лінгвістиці порушене питання розв'язують неоднозначно. Наявність різноманітних інтерпретацій морфологічного статусу одиниць, що експлікують нечленовані конструкції, насамперед часток та вигуків, можна пояснити кількома чинниками. По-перше, попри наявність значної кількості лінгвістичних студій, проблема дослідження службових частин мови та вигуків все ж залишається недостатньо вивченою, оскільки дослідники ще й досі не визначили сукупності чітких критеріїв розмежування вказаних лексико-граматичних класів слів, їхніх розрядів, варіантних та омонімічних форм. Із цього приводу Г. Є. Крейдлін та А. К. Поливанова постулюють: “Поведінка кожного слова з переліку “службових” майже унікальна, а вияв *princi pium divisionis* [лат. *принципу поділу*. – А. Ш.] навіть для таких загальновідомих груп, як “сполучник”, “прийменник”, “частка”, нашо́вхує на серйозні труднощі: надто велика кількість лексичних одиниць, які випадають із класифікації” [125, с. 106]. Принагідно зазначимо, що поняття *службові частини мови* ці дослідники розуміють надто широко, зараховуючи до розгляданої групи “всі слова, позбавлені форм словозміни” [125, с. 111]. По-друге, варто зважати на зміну наукової парадигми у вивченні службових частин мови та вигуків.

У сучасному російському мовознавстві превалює думка, згідно з якою до арсеналу формальних експлікаторів нечленованих речень зараховують частки, модальні слова та вигуки [14, с. 139–140]. На переконання І. О. Шаронова, нечленовані одиниці (за термінологією автора, комунікativi) представлені вигуками, частками, займенниками та іншою “повнозначною лексикою зі стертою семантикою” [274, с. 7]. Акцентуючи на їхній специфіці, зокрема “ідіоматичності форми, стійкості інтонаційного контуру, наявності прихованих прагматичних і дискурсивних правил уживання” [274, с. 8], лінгвіст наголошує, що аналізованим компонентам не властиві звичні для мовних одиниць характеристики, зокрема словозміна та синтаксичні зв'язки. За спостереженнями російського дослідника В. Г. Дагурова, роль комунікативів виконують самотійно вжиті вигуки, імперативні слова на зразок *Но!*; *Ну!*; *Тсс!*,

модальні частки та слова, фразеологізовані сполуки на кшталт *От тобі на!* [75, с. 51–52]. На переконання О. А. Земської, формальними експлікаторами зазначених побудов виступають службові частини мови, фразеологізми, відіменникові, відприкметникові, відзайменникові, відприслівникові та віддієслівні транспозити [205, с. 92–93]. Визнання необхідності виокремлення вторинних номінацій нечленованих одиниць, транспонованих зі сфери самостійних частин мови, безперечно, перспективне й заслуговує схвалення, адже, як справедливо наголошує Е Бенвеніст, “слово не обов’язково виступає в реченні з тим самим значенням, що притаманне йому як самостійній одиниці” [29, с. 133].

Концепції українських дослідників також різняться кількістю лексико-граматичних класів та зарахуванням / незарахуванням фразеологічних одиниць до сфери морфологічних маркерів розгляданих побудов. На переконання І. І. Слинька, Н. В. Гуйванюк та М. Ф. Кобилянської, аналізовані синтаксичні одиниці “не мають таких граматичних обмежень, як речення, тому ними можуть бути будь-які повнозначні чи службові слова” [213, с. 286]. Дещо вужче тлумачення знаходимо в П. С. Дудика. Мовознавець наголошує, що морфологічними репрезентантами цих конструкцій можуть бути сполучники, частки, вигуки, “нерідко так чи інакше поєднані в одне ціле. З нереченневою, проте з комунікативною функцією можуть також уживатись займенникові, прислівникові, іменникові та інші слова з ослабленою семантикою” [85, с. 272], наприклад: *Так; Аякже; Геть; Годі; О!; Ох!; Та де там!; Та воно так!; Мабуть; Добре?; Гидота!*. На думку І. Р. Вихованця, лексико-граматичними засобами експлікації нечленованих речень виступають частки, модальні слова та вигуки [53, с. 101]. Цей перелік К. Г. Городенська доповнює звуконаслідувальними словами [55, с. 374], відповідно до чого виділяє вигуки-речення, звуконаслідувальні слова-речення, частки-речення та модальні слова-речення [55, с. 374–390].

Визначення особливостей морфологічної інтерпретації нечленованих конструкцій не вичерпує порушеної проблеми. У лінгвістичній літературі

засвідчені випадки, коли ті самі мовні одиниці розглядають у межах різних лексико-граматичних класів. Зокрема О. О. Шахматов висловив певні вагання щодо статусу компонента *так*. “Навряд чи *так* – вигук: це прислівник,” – зазначає вчений [276, с. 508]. До сфери вигуків зараховує *так* і *ні* В. В. Виноградов. На його думку, ці одиниці експлікують емоційно-вольове ставлення до мовлення співрозмовника, реакцію на нього чи маркують афективні оцінки, викликані репліками співрозмовника. “Це вигуки з відтінками модальності, а іноді модальні слова з відтінками вигуків” [49, с. 621]. У межах указанного розряду мовознавець розглядає одиниці на зразок *Звичайно!; Ще чого!* Услід за В. В. Виноградовим *так* і *ні* вважає вигуками О. Р. Добрушина [77; 78; 79]. На противагу поданій теоретичній концепції значно частіше слова *так* і *ні* кваліфікують як частки [234, с. 504–505; 55, с. 388–390]. Відомі випадки, коли аналізовані компоненти перебувають поза класифікаційною схемою частин мови. Міркування про це висловив Л. В. Щерба: “Нарешті, нікуди не підводяться такі слівця, як *так*, *ні*” [294, с. 81].

З-поміж усіх названих лінгвістичних інтерпретацій частиномовного вираження нечленованих речень найприйнятнішими вважаємо класифікації І. Р. Вихованця та К. Г. Городенської, що й лягли в основу нашого дослідження. Виділені деякими вченими фразеологічні сполуки як засоби експлікації аналізованих конструкцій розглядатимемо в межах тих класів слів, до яких вони потрапили внаслідок транспозиційних процесів. Отже, у сучасній українській мові речення нечленованого зразка моделюють первинні та деякі вторинні компоненти, переважно утворені внаслідок десемантизації самостійних класів слів, зокрема: 1) частки-речення, наприклад: – *З погорільців, либонь?* – **Так...** (Д. Міщенко); – *Йой, то ти і є та дівка, до котрої їздив Божейко у Випал?* – **Атож** (Д. Міщенко); – *А якщо я вас ось так одразу й коцну?* – **Навряд**, – сказав Войцицький. – *Я вам потрібен для чогось іншого* (В. Лис); 2) модальні слова-речення, наприклад: – *Сьогодні ми підемо до тебе. Наперекір всьому.* – **Добре** (О. Гончар); – *Та вже давай, раз почала. Віка*

тяжко зітхас. – *Ладно* (Л. Дереш); – *Про що ти думаєш?* – *вдруге запитала вона.* – *Про тебе,* – *відказав.* – *Неправда* (Ю. Мушкетик); 3) вигуки-речення, наприклад: – *До неї недалеко вже?* – *Ба ні, далеко. І поліття треба перебути, і зиму переждати.* – *Йой!* *Аж на передлітті?* (Д. Міщенко); 4) звуконаслідувальні слова-речення: *Заснуле серце завше будять Осінні жури журавлів: курли, курли...* (І. Вихованець).

До сфери центральних засобів експлікації нечленованих речень належать частки. У сучасній лінгвістиці існує кілька інтерпретацій, пов'язаних із визначенням статусу цих мовних одиниць. Насамперед варто зацентувати на широкому та вузькому тлумаченнях. Відповідно до першого, прибічником якого виступає В. В. Виноградов, термін *частки мови* використано як узагальнене поняття на позначення службових слів, “що зазвичай не мають цілком самостійного реального чи матеріального значення, а вносять здебільшого додаткові відтінки в значення інших слів, груп слів, речень або ж служать для вираження різних граматичних (а отже, і логічних, і експресивних) відношень” [49, с. 520]. На переконання дослідника, групу часток мови структурують власне частки, зв'язки, прийменники та сполучники [49, с. 45, 520]. З-поміж них найчіткіше виділені дві категорії слів – прийменники та сполучники, натомість частки “об'єднані загальними властивостями гібридно-напівграматичного, напівлексичного зразка і проміжним місцем між прислівниками та модальними словами, з одного боку, і сполучниками – з іншого” [49, с. 520]. В. В. Виноградов переконаний, що значна кількість часток у своєму значенні має модальні відтінки й тяжіє до категорії модальних слів [49, с. 520].

Значного поширення в сучасній лінгвістиці набула вузька інтерпретація часток, серед прибічників якої немає одностайності. Зазвичай частки кваліфікують як компоненти, “позбавлені лексичного значення в тому сенсі, що не мають відповідного їм денотата чи сигніфіката” [22, с. 15]. Частку вважають службовою частиною мови, яка “надає додаткових відтінків значенню окремих слів, словосполучень чи цілих речень, служить для вираження різного роду

граматичних відношень, а також для творення слів та їхніх форм” [46, с. 1320]. О. О. Шахматов до групи часток зараховував мовні одиниці, що “підсилюють чи відтіняють певною мірою граматичні форми чи предикат, <…> мають формальне, службове значення” [276, с. 506]. На противагу традиційному тлумаченню частки як неповнозначного незмінного слова [204, т. 2, с. 458; 234, с. 26, 501; 232, с. 354; 193, с. 311], мовні одиниці вказаного зразка вважають не позбавленими, а, навпаки, наділеними семантикою. За спостереженнями Н. Ю. Шведової, часткам притаманне лексичне значення, щоправда, тільки в деяких різновидах конструкцій [278, с. 97]. І. О. Кисельов наголошує на послабленому лексичному значенні часток [112, с. 8]. Згідно з лінгвістичною теорією І. К. Кучеренка, зорієнтованою передовсім на семантичний аспект опису мовних одиниць, частки, експлікуючи факти психічної діяльності, зокрема усвідомлене реагування (розумове, емоційне, вольове), виступають носіями реального значення, якому притаманний високий ступінь узагальнення, а отже, належать до самостійних частин мови [131, с. 145]. Дослідник стверджує, що, **“усяке слово обов’язково має лексичне значення як невід’ємний його атрибут; слів без лексичних значень немає”** [131, с. 35]. І далі: “Поділ на протиставлювані групи частин мови повнозначних і неповнозначних позбавлений підстав” [131, с. 139]. Виразний семантичний акцент дав змогу І. К. Кучеренкові створити класифікаційну схему дослідження частин мови, що експлікують факти навколишньої дійсності (іменники, прикметники, числівники, дієслова, прислівники), з одного боку, та тих слів, які позначають факти психічної діяльності (частки, сполучники) – з іншого [131, с. 144–150].

З І. К. Кучеренком певною мірою солідаризують деякі російські дослідники. Зокрема, на переконання О. О. Стародумової, “оскільки індивідуальний зміст деяких часток не викликає сумніву, то їхні значення слід визначати як лексичні. Водночас ці значення виступають і як “граматичні”, тобто вони мають службовий характер, але такими вони є не в стосунку до самої частки, а в стосунку до тієї одиниці (висловлення), яку обслуговує

частка” [227, с. 23]. За спостереженнями Т. М. Ніколаєвої, частки “одночасно й багатозначні, й омонімічні, і синонімічні. Функційна семантика часток ніби нашарована одна на іншу” [183, с. 8]. “Частки мають своє значення і майже завжди синонімічні, тобто становлять “набір сем”. Набори ці індивідуальні, але семи можуть збігатися. Частки повинні підкріплювати одна одну, і їхнє значення великою мірою визначає контекст” [183, с. 9]. Доказом наявності в частках лексичного значення лінгвісти вважають пояснення семантики цих одиниць у низці тлумачних словників. Такі аргументи, безперечно, заслуговують на увагу, але, на нашу думку, частки не виконують номінативної функції. Лише в певних мовленнєвих ситуаціях вони виявляють своє значення, абсолютно відмінне від лексичного значення повнозначних частин мови, що увиразнює комунікативно-прагматичне спрямування службових компонентів.

Останнім часом претендує на увагу теорія, пов’язана з витлумаченням часток як аналітичних синтаксичних морфем, які не мають чітко вираженого номінативного значення, виражають семантику відношень, не виконують семантико-синтаксичних і формально-синтаксичних функцій членів речення, поступаються словам своєю морфемною нечленованістю й виявляються “на рівні комунікативного синтаксису – для вираження актуального членування речення” [51, с. 28]. Із цією теорією певною мірою корелює концепція К. Г. Городенської. Аналізованим мовним одиницям дослідниця надає статусу своєрідного різновиду “службових слів-морфем, що спеціалізуються на вираженні двох комунікативних функцій – вирізненні теми і реми в актуальному членуванні речення та у формуванні комунікативних типів речення за метою висловлювання” [55, с. 358].

До важливих проблем дослідження часток належить визначення критеріїв їхньої диференціації. Варто зазначити, що в сучасному мовознавстві немає загальноприйнятої класифікації розгляданих компонентів. Аналізуючи частки, лінгвісти передовсім зважають на їхні семантичні параметри й виділяють різну кількість угруповань цих одиниць. В. В. Виноградов виокремлює 8 груп розгляданих компонентів (підсилювано-обмежувальні, або видільні;

приєднувальні; означальні; вказівні; неозначені; кількісні; заперечні; модально-придієслівні) [49, с. 546–552]. У праці “Русская грамматика” за редакцією Н. Ю. Шведової з огляду на сукупність функційних особливостей часток виділено п’ять розрядів цих одиниць (формотворчі; заперечні; питальні; частки, які характеризують дію щодо її протікання в часі, повноти чи неповноти вияву, результативності або нерезультативності; модальні) [204, т. 1, с. 725–729]. Відповідно до теоретичної концепції авторів підручника “Современный русский литературный язык” за редакцією П. О. Леканта, “частки варто кваліфікувати як фактично окремі частини мови (неповнозначні), а не як розряди в межах однієї частини мови – часток” [218, 393]. На думку дослідників, в основу класифікації таких одиниць необхідно покласти не семантику, а низку категорійних значень: заперечення, питання, ототожнення, персуазивність, оптативність, бажальність тощо. “Це лише початковий, “чорновий” список частин мови – категорійних класів часток в системі неповнозначних слів” [218, с. 393]. В українській лінгвістиці Л. І. Коломієць висловила думку про доцільність об’єднання часток у певні групи за функційно-семантичними ознаками, що уможливило виокремлення таких різновидів аналізованих одиниць: “1) що оформлюють певний комунікативний тип речень (*що, що за, якій, як*); 2) що виражають ставлення мовця до змісту всього речення (*мов, немов, ніби, наче* і под.); 3) що виділяють за змістом один із компонентів речення (*-но, -то, же, саме* і под.); 4) що вживаються для вираження морфологічно оформленого модального значення (*хай, нехай, би*); 5) що виступають у ролі структурних компонентів слів (*абі-, ані-, не-, ні-, -будь, будь-, -небудь, казна-, хтозна-* і под.) [234, с. 501–502]. Перші три групи – фразові частки (питальні, оклично-підсилювальні, власне модальні, стверджувальні і заперечні, вказівні, означальні, кількісні, спонукальні, видільні, приєднувальні), четверта група – формотворчі, п’ята – словотворчі [234, с. 502–512].

Подані теоретичні концепції засвідчують, що зазвичай поза класифікаційною схемою дослідження перебувають частки, за своїми

функційними ознаками співвідносні з реченнями. В україністиці фрагментарно вказану групу описує К. Г. Городенська [55, с. 375–376, 388–390]. Такі мовні одиниці варто розглядати у зв'язку з їхніми комунікативно-прагматичними параметрами. Слушну думку з цього приводу висловив Ф. С. Бацевич: “Частки – складна єдність прагматичних комунікативних смислів когнітивно-психологічної природи” [22, с. 15]. Дослідження часток, які виконують роль засобів маркування конструкцій нечленованого різновиду, на тлі процесу взаємодії мовця та слухача, а також ситуативних і контекстуальних факторів дасть змогу з великою вірогідністю окреслити функційне призначення розглянутих компонентів. Адже, як справедливо наголошує Ф. С. Бацевич, частка “виявляється глибоко зануреною в семантико-прагматичний зміст спілкування, “вбираючи” в себе елементи контексту” [22, с. 17]. Подаючи дефініцію терміна *прагматика*, Р. С. Столнейкер зазначає, що “це наука, яка вивчає мову у її відношенні до тих, хто її використовує” [230, с. 429]. Відповідно до цього опис будь-яких компонентів, зокрема й часток, має ґрунтуватися на ознаках комунікативної стратегії та взаємовпливу співрозмовників, їхнього стосунку до конкретної мовної ситуації. Крім того, варто зважати на особливості прагматичної настанови аналізованих одиниць, інтегрованої з їхньою семантичною спеціалізацією, що, безумовно, поглиблює й удокладнює інтерпретацію розглянутих компонентів. Частки як засоби маркування прагматичних значень, хоч і позбавлені конкретного денотативного змісту, характеризуються домінуванням чітко виявленого комунікативного навантаження й виконують певні функції. Акцентуючи на тому, що “семантичний аспект невіддільний від функційних аспектів” [227, с. 21], О. О. Стародумова постулює: “Первинна сфера діяльності часток – усне діалогічне мовлення – отже, їхні первинні функції виявлені саме в діалозі (частки прямо чи опосередковано беруть участь у формуванні мовних актів)” [227, с. 4]. “Функція часток у висловленні – це комунікативний аспект” [227, с. 21]. Керуючись тим, що семантика аналізованих одиниць безпосередньо пов'язана з їхніми функціями та “прагматичні компоненти експліковані

в тлумаченні, тобто в зоні семантики” [9, с. 144], подаємо класифікацію часток-речень. Зазначені одиниці маркують:

1) ствердження: *Так; Так-так; Отак-так; Гаразд; Ага; Атож; Аякже; Авжеж; Еге; Егеж; Угу; Умгу; Во-во*, наприклад: – *Пані Косачева, панночка Леся? – запитав він, щоб пересвідчитись остаточно. – Так*, – *відповіла Ольга Петрівна (М. Олійник); Він напружував пам’ять і насилу примусив її вирвати з забуття ще один образ – галяву з ромашками... Так-так*, *це було влітку в Зеленому Гаю (М. Олійник); – Ми самі, – кинулися малі. Вони миттю поприбирали, постелили скатертину з вишитим посередині променистим сонцем. – Отак-так*, – *задоволено потер долоні господар (М. Олійник); – Втікати, – сказав Борис. – І то якнайшвидше. – Гаразд (П. Загребельний); – То прийшов продавати корову? – Ага (Є. Гуцало); – Лишаю вас надовго, Миловидко. Поклич синів, дівок, побесідувати тра. – І малих? – Атож (Д. Міщенко); – А в тебе є з чого вибрати? – Аякже. Є мед, є й вино роменське (Д. Міщенко); Вона в Полтаві гарно так зветься: “Усіх Скорблящих Радості”. Авжеж. Усіх Скорблящих Радості... (Л. Костенко); – Діду, візьміть мене з собою на Княжу гору, я ще ніколи там не був! – Отуди? – дід Гордій показує рукою. – До неба? – Еге... (Є. Гуцало); – Що ж тебе привело сюди? – Твоя звістка, друже. – Про Кончака? – Угу, – похмуро прогув Кузьмище (В. Малик); – Тут ось поверх кожуха сіряк зодяг, та й то замерзав... Умгу (Г. Тютюнник); – Я ще тако-сяко, а Вітасові башку знесло капітально. Він, знаєш, завжди мав схильність до всього хворобливого... – Патологічного, – підкидаю. – Во-во (Л. Дереш). Варто наголосити, що на відміну від часток з іншими прагматичними функціями всі одиниці цієї групи моделюють тільки нечленовані побудови й не беруть участі в структуруванні членованих конструкцій. Зі стверджувальним значенням можуть функціонувати транспоновані з групи вказівних зазвичай редупліковані форми часток *ось-ось, от-от*: – *Я, приміром, тутешній, мінський, а ви – з Києва. Не їздити ж нам туди-сюди, а їздити, то хто за нас на хліб зароблятиме? – Ось-ось!* – *підтакнув інший (М. Олійник); – Жити серед розкішної природи, на березі**

однієї з найкрасивіших річок планети і все життя дихати рудним пилом та газом... це нормально, мамо? Легенями фільтрувати – нормально? – Нормально буде, як повітря очистите, щоб стало таке, як було. – **От-от...** (О. Гончар); – Напишіть, Лесю... напишіть у Швейцарію... до того... як його?.. – До Борецького? – підказала Лариса Петрівна. – **От-от...** (М. Олійник); – Та годі-бо тобі, мамо, – перепинила її Леся. – **От-от!** – підхопив Іван Якович (М. Олійник). До цієї групи варто зарахувати словоречення хай зі значення згоди з чимось, наприклад: – Серце в мені стрепенулося від тої дівчиці. – А мені яке діло? – На твою мусію дивиться. – **Хай** (П. Загребельний);

2) заперечення: *Ні* та розмовно-просторічні *Не*; *Не-а*; *Не-е*, наприклад: – А Ярослав Чернігівський? Він іде? – **Ні**, – Ігор усміхнувся (В. Малик); – Дитина у вас померла? – повернувся він до господаря. Той стояв, важко впираючись об ковіньку, схилив могутню голову і ледь похитувався. – **Не!** – врешті витис із себе. – Це у нас, отче, півень здох. Ми вас на те й запросили... (В. О. Шевчук); – Вас собака скажений покусав? Ірця прямо світиться (наче лампочка на сто ват) від надії почути у відповідь щось таке веселе, аж моторошне, щось таке страшне, щоб аж сміятися хотілося. Саме таких новин чекала від нас Ірця. Але Макс зовсім не розуміється на жіночій психології. – **Не-а**, – каже він (В. Слапчук); – Він не плакав? – **Не-е**. Чого йому плакати? (В. Слапчук). Більшій категоричності запереченню надає оклична інтонація, редуплікація частки *ні* та її повторення, наприклад: **Ні!**; **Ні-ні**; **Ні, ні**: – Скриньку! Ви там не брали скриньку? – **Ні!** (В. А. Шевчук); – Оформимо. В нас без тяганини. Працюй, а якщо треба, я сам подзвоню в район. – **Ні-ні**, – заперечила дівчина і додала, що в районі їй треба побувати особисто, такі речі заочно не робляться... (О. Гончар); І крикнув хан на все поле: – Що-о? Що-о? Йому ніхто не відповів. І ця тиша, грізна, сувора тиша, що зависла над військом, підтвердила його страшний здогад. – **Ні! Ні!** Не може цього бути! – Він виставив поперед себе руки, мовби захищався від удару. – **Ні! Ні! Ні-і-і!** (В. Малик); – Я чекатиму, поки ти видужаєш, Слауто, – підсів

до ліжка Святослав. – **Ні, ні**, – заперечив боярин. – Не жди мене, княже... (В. Малик). Репрезентантом підсиленого заперечення виступає вжита разом із *ні* частка *якраз*, яку зараховують до розряду означальних [234, с. 506], у поєднанні з транспонованою зі сполучника часткою *і*. Функційне призначення розгляданих одиниць *якраз і* варто кваліфікувати як додаткове. Наприклад: – *Кому зараз треба в місті дрова, – заперечив батько. – Ціна низька. – Якраз і ні. Тоді, як навезуть усі, вони і впадуть у ціні* (Ю. Мушкетик);

3) питання, наприклад: *Хіба?; Невже?; Та не вже?; Що?; То що?* та ін., наприклад: – *Князю, – майже жалібно мовив Ситник, – нащо питаєш, коли завжди робиш по-своєму? – Хіба?* – здивувався князь. – *А мені здавалося, що ти підказуєш* (П. Загребельний); – *Так от, брат, єфрейтор Огоньков, вже хазяйська донька тобі побачення призначає. – Невже?* – зрадів Огоньков (Г. Тютюнник); *Не міг вимовити слова, показував кудись наперед товстою рукою, тяжко відсапував, так ніби не на коні їхав, а ніс коня на власній спині. – Що?!* – спитав згодом Рудигер. – *Там, – пробелькотав Хундертхемде, – там он...* (П. Загребельний); – *То що?* – знетерпеливився князь. *І Сивоок не став випробовувати терплячість Ярославову, мовчки, непомітно просунув з темряви якусь велику річ, сам не показався, знов відхитнувся назад, а посередині світляного кола просто на підлозі став зліплений з жовтого воску храм* (П. Загребельний). До цієї групи належать усно-розмовні варіанти часток *Га?; Ну?*, а також транспоновані зі стверджувальних і заперечних та вимовлені з питальною інтонацією *Так?; Еге?; Еге ж?; Авжеж?; Гаразд?; Ні?* Наприклад: – *Хто з вас пробував печенізьку жону? Га? Ніхто?* (П. Загребельний); – *Ану ж спробуй. Стріла посвистіла вгору і вп'ялася саме там, куди показував малий Лучук. – Ну?* – поспитав той. – *Гаразд* (П. Загребельний); – *Він читає тільки Фолкнера, – обізвався Отава, – до того ж – в оригіналі. – Так?* – повернулася до нього художниця. – *А ви?* (П. Загребельний); – *Дідуню, це ваш спадок – од пращурів гай-гай із яких століть... Ось тут, на цій садибі, корінь вашого роду, еге?.. Тут дідизна вашого діда, еге?.. І дідизна ще старішого діда, еге?* (Є. Гуцало); – *Я теж, – згадала щось і посвітліла видом... – Я теж*

приготувала для тебе втішну новину. – **Еге?** Яку ж саме? (Д. Міщенко); – **Даруйте**, дозвольте мені познайомити вас... не дивуйтесь: всім присутнім відоме ваше ім'я. **Еге ж?** – звернувся він до товаришів і, помітивши в декого на обличчі подив, відрекомендував: – **Леся Українка** (М. Олійник); – **Ще одне визнання вашого авторитету. І знаєте ким? Горьким, Олексієм Максимовичем.** – **Авжеж?** – насторожилася Леся. – **Так-так!** (М. Олійник); – **Відвідаємо його тоді. Гарзд?** (П. Загребельний); – **Як тільки Кончак запитав, я відразу змикитив, що він боїться, як би його тут не застукали зненацька! Бо ж сили у нього зараз, видно, невеликі. Скумекав?.. Ні?..** (В. Малик);

4) спонування: **Ну!**; **На**; **Годі!**, наприклад: – **Ну!** – гукнула старша відьма й знову плеснула в долоні. Відьми підходили до корів легкою танцівливою ходою, корови стали дибки, і відьми схопилися за їхні передні ратиці (В. О. Шевчук); – **Ой леле! Впаду і лусну... Годі!** – розвеселився-таки Чужбинський (В. А. Шевчук); – **Дідусю, діду!** – смикнув малюк за полу. – **Тобі сопілку?** – нагнувшись, спитав Григорій. – **На, грай здоровий** (В. А. Шевчук). Значення наполегливості, послідовності у вираженні пропозицій мовця надають ужиті частки *та, ж, -бо*: **Та годі!**; **Та годі-бо**; **Ну ж**; **Ну-бо**; **Ну ж бо**, наприклад: – **Та годі, годі!** – закричав півпарубка, бо мотори вже сопли під млином (Є. Гуцало); **І Ольга Петрівна почала розповідати про доччину хворобу, скаржитися на лиху долю, яка так несправедливо з ними обійшлася. – Та годі-бо, мамо, – перепинила її Леся** (М. Олійник); – **Вилазь, Сашко, походимо, – смикнув за руку приятеля. Той неохоче вибрався з-під накриття, кахикнув і, зачепившись за щось полою, незграбно зліз. – Отерпи ноги, – буркнув. – Ну ж, ну ж!** – потяг його слизьким двором (В. А. Шевчук); – **Подайте мені! Або копійчку!.. Або бубличка!.. Або яблучко!.. – гукав він грізним хрипким басом, повним незадоволення й досади. – Ну-бо... (О. Довженко); ...ну ж бо, Гнідко...** (Є. Гуцало);

5) кількість. З-поміж усієї сукупності одиниць цієї групи засобами маркування нечленованих речень виступає *майже*, частиномовну належність якої в лінгвістичній літературі визначають неоднозначно. Значного поширення

набула інтерпретація розгляданого компонента як частки [234, с. 507; 18, с. 205]. В. В. Виноградов зарахував її “до змішаних прислівниково-модальних різновидів слів” [49, с. 307]. Мовні одиниці такого зразка дослідник вважає гібридним різновидом слів – прислівниками-частками [49, с. 548]. У “Словнику української мови” в 11-ти томах лексемі *майже* надано статусу прислівника [214, т. 4, с. 598]. Водночас спільність усіх концепцій полягає в тому, що аналізовану одиницю розглядають тільки як засіб “увиразнення семантики повнозначних частин мови” [234, с. 507], у небагатьох студіях – як маркер глибинного заперечення у власне-семантичній структурі речення [18, с. 205], оминаючи увагою структуроване нею нечленоване речення: – *Гірке кохання панське... – сказав на те Сидоренко. – Пограються, як кіт із мишею... – І ти? – спитав зчудовано солдат з калузьких. – Майже... Хоча моя пригода на інший кшталт... Я сам пішов у солдати...* (В. А. Шевчук);

б) припущення, сумнів. Зазвичай частки цього різновиду дослідники зараховують до групи власне-модальних [234, с. 503–504]: *мабуть, ніби, навряд, навряд чи*. Розглядані компоненти виступають контамінованими засоби експлікації нечіткого ствердження (*мабуть, ніби*) та нечіткого заперечення (*навряд, навряд чи*), наприклад: – *Мало ж ти мене знаєш. – Мабуть* (О. Гончар); – *Ви ще довго тут пробудете? – Навряд* (О. Гончар).

У межах часток – засобів вираження нечленованих речень сучасної української мови варто розглядати компоненти, поява яких пов’язана з явищем зовнішньої міжчастиномовної транспозиції, “що має своїм опертям концепцію функційної еквівалентності мовних компонентів” [119, с. 366]. На переконання В. Г. Адмоні, “для граматичних явищ як однієї з найважливіших ознак характерна багатовимірність. Це означає, що тому самому граматичному явищу зазвичай притаманні такі ознаки, які лежать у різних площинах, <...> тобто належать до різних вимірів” [2, с. 35]. Аналізуючи транспозиційні видозміни, Н. В. Гуйванюк звертає увагу на “співвідношення первинних і вторинних мовних знаків, що мають спільний референт” [69, с. 87]. Вирізнені

дослідниками критерії варто застосувати й до опису вторинних часток, утворених унаслідок партикуляції.

Порівняно з власне частками-реченнями значно вужчий діапазон уживань притаманний спрямованим у сферу часток сполучникам, серед яких домінують передовсім компоненти *і*, *та*, *тобто*. Репрезентуючи дві названі групи службових одиниць, вони мають різне функційне призначення. У ролі сполучників ці одиниці виступають як “окремий тип слів-морфем, що виражає синтаксичні зв’язки й семантико-синтаксичні відношення між предикативними частинами складного речення та однорідними членами простого речення” [55, с. 347]. Натомість у словах-реченнях *і*, *та*, *тобто* як частках закодована інша прагматична інформація. На переконання Т. М. Ніколаєвої, частки – “слова максимально відповідальні за успіх спілкування” [183, с. 14]. Зокрема, функційні еквіваленти *і*, *тобто* структурують групу часток зі спонукальним чи контамінованим питально-спонукальним модальним значенням, репрезентуючи спонукання співрозмовника продовжити оповідь, пояснити, розтлумачити сказане. Пор.: *...закон про люстрацію судової влади передбачив негайний розпуск Вищої кваліфікаційної комісії суддів (ВККС) і заборонив переобирати будь-кого, хто раніше входив до її складу...* (“Українська правда”, грудень 2014) *і* – *Комусь ви там здорово нагрубмили... Слухати не хочуть про ще один ваш рейс... Травми, недостатність, списуйте, і все! – І... і...* (О. Гончар); – *Чи в далекому майбутньому залишиться в людях оця безмірна прив’язаність до свого краю, до певного місця на планеті, тобто до своєї землі, – якість, яку ти, Степуро, так високо ставиш?* (О. Гончар) *і* – *Ну, пам’ятаю я твого Льончика, – озиваюся мляво. – Що далі? – Будемо його розробляти. – Тобто? – вдихаю клубок цигаркового диму, він зависає перед Ліниним лицем у формі знака питання. – Що ти маєш на увазі?* (В. Слапчук). Як засвідчують подані приклади, омонімічна зі сполучником частка-речення не оформлює формально-синтаксичних зв’язків і семантико-синтаксичних відношень у межах різних за рангом речень, вона виконує певні комунікативні завдання, змінює модальний план оповіді. У сучасній українській мові компонент *та* внаслідок

синтаксичної (функційної) транспозиції набуває семантики байдужості, неважливості, буденності того, про що питають чи повідомляють: – *Та що з тобою, Грицьку?* – смикнув Кордет за свитку. – *Чи не захворів?* – **Та...** (В. А. Шевчук); – *Кого привіз на цей раз?* – *спитав жандарм, що відчиняв ворота.* – **Та...** *солов'я...* – *махнув рукою офіцер* (В. А. Шевчук); – *О! Що це ти малюєш? Автопортрет?* – **Та-а,** *пробую...* (В. А. Шевчук); – *Не смачно?* – *Що ти!* – *Хмуришся...* – **Та-а,** *всяке лізе в голову...* (В. А. Шевчук). У поєднанні з часткою *ну* партикульована одиниця *та*, структуруючи питальні нечленовані конструкції, увиразнює семантику недовіри, подивування: – *Ти побачив би, як він з'явився!* – **Та ну?** – *не повірив Славко* (Я. Стельмах). У діалогічному мовленні транспонований компонент *та* може функціонувати поряд із заперечними частками, маркуючи підсилене заперечення чи незгоду, зрідка з нашаруванням прагматичного змісту обурення. Часто такі нечленовані конструкції вимовляють з окличною інтонацією. Наприклад: – *І він з тобою на панцину?* – **Та ні!** – *сказав Микита.* – *Поперед батька в пекло?* (В. А. Шевчук). Порівнюючи сполучники *та* співвідносні з ними частки щодо виконання ними зв'язкової функції, можна простежити деяку спільність між ними. Обидва різновиди мовних одиниць виступають засобами зв'язку в межах тексту, у такому разі не йдеться про рівень складного речення.

Зовнішньою транспозиційною спрямованістю у сферу частки-речення позначений питально-відносний займенник *що*. Залежно від конкретних комунікативних завдань самотійно чи в поєднанні з іншими частками він виконує низку функцій, зокрема експлікує питання часто з нашаруванням додаткових модальних відтінків: – *Сам, князю, бачиш: церква набагато важча за вежі.* – **То й що?** – *Сивоок посміхнувся нетямковитості княжій* (П. Загребельний); *...дівчина наставила руки, так ніби могла ними захиститися від меча, слухняно прошепотіла:* – *Забава.* – **Що?** – *кинувши так і не видобутий меч назад у піхви і хапаючи її міцно за плечі, поспитав Ярослав.* – **Що?** – *Звуть мене так. Забава* (П. Загребельний); – *Так ти вважаєш, що краще “по домах”?* – **А що?** – *в голосі з'явилися нахабні якісь ноти* (О. Гончар);

Що ж, непогано як для першого разу (М. Олійник); – *Що ж, Борисе Трохимовичу, – всупереч правилам він інколи, аби заохотити підлеглого, звертався і так, – все це похвально* (М. Олійник). Докладно про модальну семантику аналізованого компонента йдеться в розділі 3.

У сферу часток як засобів експлікації нечленованих конструкцій зрідка потрапляють аналітичні одиниці – стійкі сполуки на позначення ствердної чи заперечної відповіді на чиєсь запитання або згоди/незгоди з чийось висловленням: – *З групою прикордонників я буду в заслоні коло Чорної скелі, де потік зливається з Черемошем. Ясно? – Так точно!* – відповів Грива (Г. Кирилюк); – *Чи не купили б у нас корову? – закінчив гість. <...> – А чого ж!..* – нарешті крізь сміх мовив Чернега (Є. Гуцало); – *Страшний чоловік. – Не те слово* (Л. Дереш).

У маркуванні нечленованих синтаксичних одиниць, крім часток, беруть участь модальні слова, які поряд із частинами мови вирізняють в окрему групу [49, с. 41; 64, с. 241–247; 90, с. 393], характеризують як незмінну повнозначну частину мови [221, с. 521], розглядають у межах прислівників [234, с. 443–444; 25, с. 251–253; 55, 307–308] чи, аналізуючи із синтаксичного боку як вставні, позбавлені синтаксичної ролі члена речення, вважають, що вони “навряд чи становлять якусь чітку категорію” [294, с. 81], тобто не мають виразно виявленої частиномовної належності. Основу більшості наукових теорій становить кваліфікація модальних одиниць як таких, що входять до складу реченневих побудов і позначають модальну оцінку повідомлюваного. Л. І. Коломієць й А. В. Майборода виокремлюють три групи вказаних одиниць: власне модальні (*по-перше, по-друге*), предикативно-модальні (*відомо, можливо*) та атрибутивно-модальні (*безперечно, безумовно, правильно, по-моєму*) [234, с. 443]. Варто зазначити, що в сучасній українській мові частина модальних компонентів здатна виконувати функцію формальних засобів експлікації нечленованих речень. Зазвичай указане питання перебуває поза увагою дослідників, частково його порушує К. Г. Городенська [55, с. 376]. Згідно з класифікацією Л. І. Коломієць й А. В. Майбороди, роль

формальних репрезентантів нечленованих побудов виконують деякі предикативно-модальні та частково атрибутивно-модальні прислівникові форми. Вони маркують:

1) різний ступінь згоди з твердженням співрозмовника, зокрема тверду впевненість, переконання в правильності висловленого: *безумовно, безперечно, безсумнівно, неодмінно, обов'язково, звичайно, дійсно, звісно, добре, правильно, точно, чудово, згода*, наприклад: – *Добре: нема того, що не потрібне. Візок знайдеться? – Звичайно* (В. А. Шевчук); *Михайло дивиться на мене запитально. – Пішли? Пересмикую плечима. – Звісно. А чого ж ми стільки їхали?* (Н. Гуменюк); – *Допоможи мені, орле, вибратися звідтіля наверх. – Добре...* (“Українські народні казки”); – *Згода!* – *майже весело вигукнув Шнурре. – З вашого дозволу я вип'ю ще келишок* (П. Загребельний). До сфери розгляданих одиниць тяжіють і деякі стійкі сполуки слів. Наприклад, подана нижче нечленована конструкція, представлена фразеологізмом, корелює з модальними словами *безперечно, безумовно, звичайно, звісно* тощо: – *Не тобі, вітрогону, мене вчити... А оце, що я тут сказала, щоб на цьому місці і вмерло, зрозумів?* – *Само собою* (О. Гончар);

2) незгоду з міркуванням співрозмовника. До цієї групи, як і до попередньої, належать також модальні слова та одиниці, які потрапили внаслідок різноманітних транспозиційних процесів: *неправда, бредня, брехня, ніскільки, аніскільки, нітрохи, нізащо, дзуськи, дурниця*. Наприклад: – *Волостелин мав би пам'ятати це, як і те, що я, вітець Корнелії, не волю мати зятя з чужого племені. – Зате воліє Корнелія. – Неправда!* (Д. Міщенко); – *Все зло на світі від темноти! Де владарюють наука, мудрість, там благоденствує уся суспільність, від генеральних до посполитих! – Бредня! – Неправда!* (В. А. Шевчук); “*Зречись Миловидки, – шепнув хтось збоку. – Бодай перед вогнищем зречись*”. *Аж сіпнувся, збентежений. “Миловидки? Тієї, що носить під серцем моє дитя, що була і є для мене блаженством із блаженств? О ні! Нізащо”* (Д. Міщенко); – *Але ж там легше буде... – А то ж чому? – Бо й ти носитимеш. – А дзуськи!* – *закозирився на те чернець* (В. А. Шевчук);

3) недовіру до почутого, сумнів у достовірності інформації, припущення, невпевненість у власних твердженнях, діях тощо: *імовірно, напевне, певне, може, можливо, мабуть, очевидно*, наприклад: *Чого вони ждали? На що сподівалися? <...> Щастя рідної землі? **Напевне!*** (Ю. Мушкетик); – *А може, він передягнувся в чуже, може, не зізнався, що запорожець і його завдали в іншу валку? – з надією подивився в сіре, горбоносе обличчя хорунжого Сироватка. – **Може**, – погодився той...* (Ю. Мушкетик); *Мабуть, Антоніна Дзвонковська боялась Павликів? **Можливо**. Для чого їй, шановній вдові, зв'язуватися з тими, хто скомпрометував себе перед урядом!* (Р. Горак); – *Звідки ти так багато знаєш? – Часом розповідають ті, що все знають. – А я колись знатиму? – **Очевидно*** (Ю. Покальчук).

Сферу морфологічних маркерів нечленованих синтаксичних одиниць поповнюють вигуки та звуконаслідувальні слова, у визначенні статусу яких ще й досі маємо суперечності. Зокрема, Ф. Ф. Фортунатов уважав вигуки своєрідними емоційними сигналами, що не переходять до слів [256, т. 1, с. 172]. Л. В. Щерба, кваліфікуючи вигуки як незрозумілу й туманну категорію, постулює, що їхнє значення “зведене до “емоційності” і “відсутності пізнавальних елементів”, а формальна ознака – до повного синтаксичного відокремлення, відсутності будь-яких зв'язків із попередніми і наступними елементами в потоці мовлення” [294, с. 81–82]. На думку В. В. Виноградова, “вигуки становлять у сучасній мові живий і багатий пласт суто суб'єктивних мовленнєвих знаків. <...> Не виконуючи номінативної функції, вигуки мають усвідомлений колективом зміст” [49, с. 584]. Узавши за основу класифікацію слів В. В. Виноградова, М. А. Жовтобрюх та Б. М. Кулик вважають, що аналізовані одиниці перебувають поза лексико-граматичними класами [90, с. 394]. Статусу окремої частини мови, яка експлікує емоційно-вольові реакції мовця, надавав вигукам Ф. І. Буслаєв [42, с. 287]. У традиційній лінгвістиці тривалий час домінує думка про те, що вказані компоненти позбавлені номінативної функції, чітко виражених граматичних значень, морфологічних парадигм, синтаксичних показників, а отже, перебувають поза системою

самостійних частин мови. Крім того, вони не беруть участь у структуруванні реченневих побудов, виражаючи різноманітні синтаксичні зв'язки, тому не належать і до службових. Перелік указаних характеристик послужив основою для вирізнення вигуку як окремої, за словами Л. І. Мацько, дещо специфічної частини мови [149, с. 35], яка не входить ні до самостійних, ні до службових лексико-граматичних класів слів [232, с. 356–357; 64, с. 300–302; 193, с. 316]. На переконання Л. І. Мацько, “категоріальним значенням вигуків є експресія і імперативність (експресивна або спонукально-модальна функціональність)” [149, с. 36], що “виявляється в їх незмінності, а звідси й синтаксичній незалежності, несполучуваності, незв'язаності, й у порядку слів та в інтонації” [149, с. 36]. Своєрідне міркування щодо частиномовного статусу розгляданих компонентів висловив І. К. Кучеренко. Кваліфікуючи їх як “звуки чи комплекси звуків, що мають смисл, тобто закріплене в суспільній практиці лексичне значення” [131, с. 37], дослідник не вирізнив вигуки в окрему частину мови, а зарахував до часток, які разом зі сполучниками позначають факти психічної діяльності [131, с. 145]. А. С. Колодяжний вигуками вважає “своєрідні незмінні слова, що можуть виступати як еквіваленти висловів і виражають почуття, емоції, настрої людини або різні волевиявлення в її найзагальнішому вигляді, не називаючи їх” [234, с. 525]. Еквівалентами речень зазначені компоненти визнають автори колективної праці “Украинская граматика” [202, с. 238]. У новітній лінгвістиці вирізняється концепція І. Р. Вихованця. Подаючи докладний аналіз проблеми визначення статусу вигуків у вітчизняній та зарубіжній літературі, дослідник постулює: “Вигуки не відносяться до слів і морфем” [51, с. 34]. На думку мовознавця, вигуки “становлять периферію речення, характеризуючись морфологічною нечленованістю, емоційністю й інтонацією видільності, а також переважним спрямуванням у сферу мовлення” [51, с. 40]. На важливості цього класу мовних одиниць наполягає О. Дюкро: “Вигук не можна далі розглядати як маргінальний чи неважливий феномен. Він набуває центрального значення: це один з головних маркерів мовної взаємодії” [300, с. 161]. Синтаксична незалежність вигуків, неможливість виконувати роль

формально-синтаксичних та семантико-синтаксичних компонентів реченнєвих побудов та здатність функціонувати в ролі своєрідних нечленованих конструкцій зумовили кваліфікацію розгляданих мовних одиниць на вищому рівні – рівні мовленнєвої взаємодії. Розглядаючи вигуки в такому аспекті, варто наголосити, що вони становлять своєрідну вербальну реакцію мовця на різні ситуації, які виникають під час спілкування. Згідно зі спостереженнями К. Г. Городенської, “за функціонально-семантичними характеристиками вигуки щонайбільше виявляють себе як одиниці мовлення і щонайменше – як одиниці мови” [55, с. 378]. Керуючись указаною ознакою, а також прагматичними параметрами вигуків, дослідники пропонують різну типологію вказаних компонентів. А. С. Колодяжний вигуки поділяє на емоційні (*Фе!*; *А!*; *Ой!*) та ті, що передають різні волевиявлення. До другої групи зараховують наказово-спонукальні (*Геть!*; *Годі!*; *Цсс!*; *Ну!*; *Нумо!*) й апелятивні (*Ей!*; *Агов!*; *Алло!*; *Гей!*; *Добридень!*; *Даруйте*) [234, с. 530–534]. Таку ж класифікацію вигуків пропонує К. Г. Городенська [55, с. 382–386]. В. О. Горпинич розмежовує емоційні (*А!*; *Ах!*; *Іч!*; *Господи!*; *Хвала!*; *Цур!*), спонукальні (*Гей!*; *Но!*; *Прр!*; *Марш!*; *Цить!*), апелятивні (*Ей!*; *Гов!*; *Алло!*; *Ау!*) та етикетні (*Привіт!*; *Щасливо!*; *Вибачте!*) вигуки [64, с. 304–305]. За спостереженнями М. Я. Плющ, вигуки структурують три групи: “1. Вигуки, що виражають емоції: страх, невдоволення, іронію, подив тощо: *о, ой, ох, ай, ех, тьху, овва* та ін. <…> 2. Вигуки, що виражають волевиявлення, спонукування до дії: *агей, гей, гов, агов, на, нате, стоп, марш, тпру, цабе*. <…> 3. Вигуки, що виражають етикет – вітання, подяку, побажання, вибачення тощо: *добрий день (добридень), доброго ранку, на добраніч, прощайте, дай Боже, Боже помози, на здоров'я, спасибі, хай йому грець*” [193, с. 316]. Подані класифікаційні схеми великою мірою можна вважати близькими. Їхня спільність полягає насамперед у вирізненні емоційних вигуків, які, експлікуючи певні почуття, емоції, психологічні реакції мовця, корелюють із першою особою, та вигуки зі значенням волевиявлення, що маркують прямий вплив на співрозмовника. До першої групи належать переважно первинні одиниці, значення яких

розкриває контекст, ситуація мовлення, інтенція адресанта: *Залишивши бочку, Маківка пішов до свого воза. По дорозі знизував плечима і вимахував руками. – Облиш, облиш! Добра ще... Ех!* (Ю. Сорока); *Побачивши запорізького кошового, гетьман щиро зрадів. – А! Семене! Ну, здоров був, чортяко низовий!* (В. Сорока). З-поміж емоційних вигуків своєрідною функційною спеціалізацією вирізняються компоненти на зразок *Хвала!*; *Слава!*; *Браво!*, що експлікують адресатно-спрямовані емоції, чим деякою мірою тяжіють до наказово-спонукальних інтер'єктивів: *Якусь мить німували всі, потім заговорили навперебій, зрештою стали схоплюватися і виголошувати своєму привідці здравиці. <...> – Слава й хвала! Слава й хвала!* (Д. Міщенко); *– Слава! Слава!* – *кричали що було сили...* (Д. Міщенко).

З огляду на ознаку непохідності / похідності вигуки як засоби експлікації нечленованих речень поділяють на первинні (*А!*; *Ой!*; *Ох!*; *Ова!*; *Ет!*) та вторинні, генетично пов'язані із самостійними частинами мови та фразеологізмами. На переконання М. Я. Плющ, “визначальним у процесі інтер'єктивізації є зрушення в семантиці повнозначних слів унаслідок виконання ними вторинних функцій, коли їх основна, номінативна функція послаблюється через переважання емоційної та експресивної функцій” [193, с. 317]. Крім семантичних зрушень, деномінації, варто звернути увагу й на те, що транспоновані слова втрачають парадигматичність, перетворюючись на незмінні, застигли. Усе це разом зумовлює появу функційних зрушень. Дериваційною базою вторинних одиниць виступають:

1) іменники в називному та кличному відмінках, що “містять сему оцінки, яка стає домінантною в похідному вигукові, доповнюючись різними відтінками емоційного плану й експресивності як відображення внутрішнього стану людини” [193, с. 317]: *Біда!*; *Гвалт!*; *Горе!*; *Горечко!*; *Жах!*; *Лихо!*; *Лишенько!*; *Слава!*; *Страх!*; *Хвала!*; *Боже!*; *Господи!*; *Матінко!*; *Леле!*; *Нене!*. Часто вказані транспоновані одиниці супроводжують первинні вигуки *о*, *ой*, *ох*, *йой* та ін. Наприклад: – *Ох-ох-хох*, – *не витримав Іван Побережний і дрібно заклінав підсліпуватими очима. – Біда, біда...* (В. Шкляр); – *Горе! Гірко, сину! Ох,*

гірко... Гірко чути те, що ти кажеш (Ю. Сорока); – **Лишенько!** – забідкалася мати. Вона не стрималася, з очей горохом покотилися сльози (С. Талан); – **Слава! Слава!** – рвійно підвелися мужі й простягли до неї виповнені питвом братниці (Д. Міщенко); – **Козак! Господи!** Справжній козак виріс! (Ю. Сорока); “**Матінко!** – простогнала а чи подумала тільки: – Що ж це таке? Я задихаюсь... Я задихнуся до ранку!” (Д. Міщенко); – **Йой, горечко, йой, лишенько!** Внучку мій дорогенький, хлопчику мій золотенький, вже не одчиниш дверей хатніх... (Ж. Куява). Як засвідчує корпус дослідницького матеріалу, вторинні відіменникові вигуки, потрапляючи у відповідний контекст, змінюють семантику твірного субстантива. Пор.: **Горе** батька було таким безмежним, що він упав на коліна... (І. Роздобудько) – іменник, що позначає “душевні переживання, печаль, смуток” [214, т. 2, с. 128]; **Розридалася, замичала гірко: ой, горе...** (Люко Дашвар) – вигук, який “уживається при вираженні душевних страждань, викликаних бідою, лихом і т. ін.” [214, т. 2, с. 128]; **Вона відсахнулася від нього, наче від прокаженого. Від ескулапа тхнуло перегаром. Він був п'яний. О, горе! Й це чудо лікує Сергія?** (Дара Корній) – вигук, що експлікує обурення, злість.

До менш поширених варто зарахувати транспоновані до сфери вигуків субстантиви, дериваційний ланцюг яких можна представити у вигляді схеми: іменник у прямому значенні → іменник, ужитий у переносному значенні → вигук: **Кіно!; Концерт!; Цирк!; Салют!**, пор.: **І скажу вам, жоден пасажир з автобуса в цирк так і не пішов** (І. Зарудко) – іменник у прямому значенні; **Це не вибачення, це приниження, ницість. І він змусив їх це зробити. Влаштував цирк** (Дара Корній); – **Що за цирк?** (Люко Дашвар) – іменники в переносному значенні; **Усім цим командувало з десяток прапорщиків – уявляш. Цирк! Прапорщики на офіцерських посадах!** (Ю. Андрухович); **А навколо таратайки дівчина крутиться – капот підняла, ключем по двигуну стукає... Цирк!** Ну, я і зупинився на свою голову... (Люко Дашвар) – вигук. Семантичні зрушення можна простежити й у функціонуванні іменника *салют* та його інтер’єктивованого корелята, використовованого як фамільярного привітання

при зустрічі, пор.: ...святковий **салют** залив собою півнеба... (С. Жадан) – іменник зі значенням “урочисте вшанування кого-, чого-небудь рушничними або артилерійськими залпами, ракетами, спуском і підняттям прапора і т. ін.” [214, т. 9, с. 21]; *Скаутський салют віддають правою рукою, торкаючись до правого боку козирка головного убору або, якщо скаут у береті, середини правої брови, або, якщо він у скаутському капелюсі, краю полів капелюха з правого боку* (О. Лісовець) – іменник на позначення символічного привітання представників певного руху, громадської організації; – **Салют!** *Був тут у справах...* (Т. Белімова); *Дівчина зверхньо подивилася на мене й процідила крізь зуби: – Салют!* (С. Талан) – вигук;

2) дієслова наказового способу, рідше – теперішнього і майбутнього часу у формах другої особи однини та множини: *Бувай; Вибачай; Гляди; Глянь; Диви; Пробач; Прощай; Прощавай; Стривай; Бувайте; Вибачайте; Даруйте; Пробачте; Прощайте; Прощавайте; Стривайте; Рятуйте; Знаєш; Подумаєш; Знаєте; Подумаєте*. На переконання А. С. Колодяжного, до цієї групи варто зарахувати транспоновані одиниці “*цур!* (від *цуратися*), *бач!* (від *бачити*)” [234, с. 529]. Скороченою формою дієслова *бачити* Л. І. Мацько вважає також вигук *Ба!*, оскільки “домінуюча сема сучасної семантики вигука *ба!* – здивування – суміжна і тісно пов’язана з семою “бачити”, бо вона настає в результаті бачення, сприймання наявності реалій” [149, с. 47]. На думку дослідниці, породженням генетичного ряду *бачити* → *бач* “є й вигуки *ач! іч!*, а в усному мовленні й *ич*” [149, с. 49]. Одиницею, що зазнала усічення, варто вважати вигук *диви* (від *дивися*). Унаслідок інтер’єктивації в усіх поданих компонентах зросла “виразна експресивна забарвленість, а морфологічна форма застигла” [149, с. 45]. Поряд із віддієслівними дериватами зрідка можуть функціонувати частки *ну, ж (же), -но* чи звертання. Наприклад: *Кричала тітка: – Киш!* – *Розбіглися два півники: – Гляди ж!* *Розбіглися два півники Курчатам всім на сміх...* (“Художнє слово в житті дитини”); – **Пробач, Еннчко. Пробач!** (Н. Гуменюк); – *На добраніч, сину, – звернувся він до Михайла. – Бувайте, – буркнув той, не глянувши на батьків* (С. Талан);

– *Стривайте-но, стривайте! Ви мені перше скажіть, хто знайшов колосок* (“Художнє слово в житті дитини”); – *А як же той пічкур, що Сергій Анатолійович упіймав? – А в нього, мабуть, здоров’я найміцніше було, і він ще не встиг. – Що не встиг? – Ну, здохнути... – Знаєш, Митю, – сказав я, коли до кінця змагання лишилося кілька хвилин* (Я. Стельмах); *Рік назад допомогла, рани перев’язала та переховала до часу... Подумаєш! Що вони з тими бабами... потрібні вони?* (Ю. Сорока); *Та Івасик тут у плач: Бач! Ведмедика забула...* (“Художнє слово в житті дитини”). За спостереженнями Л. І. Мацько, “специфічність інтер’єктивної дієслівних форм криється в тому, що при майже повній відмінності категоріальних граматичних ознак дієслів і вигуків вони все-таки мають спільне в семантиці” [149, с. 44];

3) вказівні займенники: *Отаке!; Отакої!; Оце!*, наприклад: – *Отаке! Ну а ви, – спитав, – теж на велосипедах ганять будете?* (Я. Стельмах); – *Та й багато людей потрібно, робітників. – Отакої! Робичів у мене вистачить, – запевнив князь* (Я. Стельмах); – *Ну, це вже як хоч, а я буду тебе позивати. – Оце! – каже Вітер. – Хіба я тобі й досі не заплатив за той клунок борошна?* (“Українські народні казки”).

Сферу інтер’єктивів сучасної української мови поповнюють запозичені компоненти: *Алло!* (фр.); *Аллах!* (араб.); *Баста!* (італ., ісп.); *Бравісимо!* (італ.); *Браво!* (італ.); *Капут!* (нім.); *Караул!* (тюрк.); *Полундра!* (англ.); *Стоп!* (англ.); *Шайтан!* (араб.). Наприклад: *Варивода одразу кинувся до телефону, кілька разів крутонув ручку і щосили прокричав у телефонну трубку: – Ал-ло! Застава!.. Застава!..* (Г. Кирилюк); *Довгі гудки. – Алло, ти... Любий? – надія, страх, біль* (Х. Лукашук); – *Браво, браво! Я завжди казав, що Сейм у вас не помилився* (Ю. Сорока); “*В мене завжди було до тебе одне питання, а в дівочтві ти взагалі мас...*” – “*Стоп! Досить*” (Л. Денисенко); – *Стоп! – Рома Шиллер затулив дядькові рота долонею...* (Люко Дашвар); – *Шайтан! Чому я дізнаюся про все останній?* (Ю. Сорока).

Функційними еквівалентами вигуків виступають фразеологізми: *Бог на поміч; З Богом; Мати Божя!; Лихо та й годі; Матері твоїй тряся (біс);*

*Мати (Матір) Божя; Не дай (приведи) Боже; Не доведи Господи; Не поминай (поминайте) лихом; Он (от) (воно) як; От тобі (й) маєш; От тобі й раз!; Оце так штука; Ти ба; То (й) що; Рятуйте хто в Бога вірує; Слава Богу; Слава Ісусу; Слава тобі Господи; Хай тобі біс; Хвалити Бога; Ще б пак; Ще (іще) що; Ще (іще) чого та ін. Наприклад: Сам Томша, зблідлий від переляку, бігав кімнатами, одягнутий в оторочений горностаями кунтуш і нижню білизну. Верескливим голосом гукав на челядь: – Коней, боягузи! **О Матір Божя, сідлайте коней!** (Ю. Сорока); – Енно! Енночко! З тобою все гаразд? Ти впізнаєш мене? – ледь не плаче Єва. – Ти Єва. Найкраща у світі подруга. І сестричка... – **Слава Богу!** – Єва полегшено зітхає (Н. Гуменюк); Стрибав, стрибав та вже аж боки понамулював канатом, а тоді давай кричать Іванові: – **Годі! Перестань! Хай тобі біс!** Іван перестав грати... (“Українські народні казки”)..*

Класифікаційна ознака непохідності / похідності вигуків не виступає конститутивною у визначенні опозиції ядро / периферія вираження нечленованих речень, що підтверджує частотний аналіз. Непохідні і похідні компоненти функціонують майже однаковою мірою. Водночас, визначаючи центр і периферію у сфері вторинних інтер’єктивів, варто вказати на домінування вигуків, утворених унаслідок транспозиції самостійних частин мови. Фразеологічні одиниці в ролі аналізованих компонентів засвідчені в текстах рідше.

Формальне вираження нечленованих речень пов’язане із звуконаслідувальними словами. У лінгвістичній літературі вказані одиниці або зараховують до розряду вигуків [192, с. 317], або розглядають осібно, як “окрему категорію слів, яка примикає до вигуків, але не зливається з ними повністю” [234, с. 534]. Близькі міркування ще раніше висловив Л. В. Щерба: “Само собою зрозуміло, що так звані звуконаслідувальні *мяу-мяу, вау-вау* і т. ін. немає жодних підстав зараховувати до вигуків” [294, с. 82]. Попри те що звуконаслідувальні компоненти й відділяли від вигуків, їх традиційно розглядали разом із цим частиномовним класом слів, “оскільки, як і інші групи

вигуків, вони не є номінативними, морфемна структура їх нечленована, не мають морфологічних ознак і облігаторних синтаксичних функцій у структурі речення” [149, с. 55]. Звуконаслідувальні слова складаються зазвичай із кількох фонем, подекуди – редуплікованих форм, загальновідомих і загально визнаних у певній мові. Хоч зрідка функціонують так звані разові одиниці, “ніде й ніким не засвідчені раніше, і які навряд чи стануть коли одиницями мови, бо вони не мають стабільної семантики, а значить і нормативного використання” [149, с. 58–59]. У виразненню семантики звукового комплексу сприяє контекст. Наприклад: *Хто це пісеньку таку нам співа: “Ку-ку-рі-ку”?* (“Художнє слово в житті дитини”); *...а там на травичці жаби купами сиділи, – зайців ізлякались, – бовть! бовть! бовть! – усі у воду швидше поховались* (“Художнє слово в житті дитини”); *Чистить пір’ячко горобчик. Потім пурхнув на плетінь: – Я чистенький! Цвір-цвірінь!* (“Художнє слово в житті дитини”). Сферу звуконаслідувальних слів зрідка можуть поповнювати компоненти, транспоновані зі сфери самостійних частин мови, зокрема іменників, наприклад: – *День-ніч, день-ніч, день-ніч, – погойдувались довкруг голубі дзвіночки* (“Весела абетка”).

Отже, морфологічне маркування нечленованих речень сучасної української мови пов’язане з частками, модальними словами, вигуками та звуконаслідувальними словами. Сферу зазначених мовних одиниць поповнюють транспоновані з інших частин мови компоненти з виразно виявленою емоційною маркованістю, а також фразеологічні сполуки.

Висновки до розділу 2

У сучасній українській мові нечленовані побудови виступають комунікативно самостійними одиницями синтаксису, що виконують низку ситуативно-прагматичних завдань, характерних для конкретного мовленнєвого акту. Реченням аналізованого зразка притаманна відносна семантико-граматична автономність і значний ступінь абстрагованості їхнього змісту,

конкретизування якого безпосередньо пов'язане із ситуацією, чітко визначеним контекстом, обставинами спілкування, а в деяких випадках – із невербальними засобами обміну думками (жестами, мімікою) та ін.

В основі формування нечленованих синтаксичних одиниць перебуває явище економності та мовної конденсації. Зазначені процеси реалізують певний компроміс між потребами комунікації та прагненням людини до мінімізації зусиль. Значна частина нечленованих конструкцій безпосередньо співвідносна із судженням і містить водночас певні емоційно-експресивні конотації. З-поміж них вирізняються два типи побудов: 1) виражені вигуками; такі речення перебувають із судженнями в опосередкованому зв'язку, оскільки маркують лише емоції мовця, пов'язані з певними позамовними ситуаціями, а не позначають ці ситуації; 2) модельовані звуконаслідувальними словами; розглядані синтаксичні одиниці експлікують тільки позамовну дійсність без додаткового емоційно-експресивного забарвлення.

До низки кваліфікаційних параметрів нечленованих побудов належить їхня семантична спеціалізація. У сучасній українській мові значеннєвий потенціал указаних мовних одиниць залежить від виконуваних ними комунікативних функцій. З огляду на вказані принципи аналізу нечленовані побудови мають такі значення: стверджувальне, заперечне, питальне, наказово-спонукальне, апелятивне, мовного етикету, імовірності, емоційної оцінки, звукового розмаїття навколишнього світу. Докладна інтерпретація синтаксичних одиниць цих груп передбачає виділення в їхніх межах певних семантичних різновидів, в основі розмежування яких лежить не стільки їхня лексико-граматична спеціалізація, скільки здатність у конкретному мовленнєвому контексті своєрідно виражати різноманітну з погляду мовця інформацію про факти позамовної дійсності.

Зважаючи на структурні ознаки, нечленовані речення бувають прості, складні та складені.

У сучасній українській мові розглядалим конструкціям притаманне своєрідне морфологічне маркування, повноту й об'єктивність опису якого

забезпечує зорієнтованість на особливості комунікативної стратегії та взаємовпливу співрозмовників, їхнього стосунку до конкретної мовної ситуації, прагматичної настанови аналізованих одиниць, інтегрованої з їхньою семантичною спеціалізацією. Формальне вираження нечленованих побудов пов'язане з частками-реченнями, модальними словами-реченнями, вигуками-реченнями та звуконаслідувальними словами-реченнями. Сферу зазначених мовних одиниць поповнюють транспоновані компоненти, переважно утворені внаслідок десемантизації самостійних класів слів із виразно виявленою емоційною маркованістю, а також фразеологічні сполуки.

Основні теоретичні положення цього розділу викладено у статті автора “Нечленовані речення як специфічні засоби вираження позамовних ситуацій” [286].

РОЗДІЛ 3

СИНТАКСИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ НЕЧЛЕНОВАНИХ КОНСТРУКЦІЙ

3.1 Нечленовані речення як засоби моделювання діалогічних ситуацій

Повну й об'єктивну наукову парадигму нечленованих речень забезпечує дослідження їх на тлі синтаксичного рівня сучасної української мови. У такому разі важливо розглянути аналізовані побудови, насамперед апелюючи до новітнього напрямку – комунікативного синтаксису, що “репрезентує систему реальних одиниць, які реалізують комунікативні настанови мовців безпосередньо у мовленнєвій діяльності” [71, с. 367]. Як відомо, сфера функціонування нечленованих конструкцій великою мірою пов'язана з діалогічним мовленням, що, на переконання Ф. С. Бацевича, належить до найактивніших форм міжособистісного спілкування [23, с. 72]. Акцентуючи на структурі діалогу, дослідник наголошує на таких параметрах цієї форми мовлення: “1. Діалог має процесуальну структуру, тобто у його межах наявний рух інформації між двома учасниками. <…> 2. Кожен діалог відбувається у певному діалоговому середовищі, яке охоплює мовця, слухача, їхні стосунки, тональність і атмосферу між учасниками інтеракції. 3. Діалогу притаманний комунікативний смисл як комплекс інтенцій учасників спілкування” [23, с. 73].

Беручи активну участь у регулюванні процесів мовленнєвої діяльності, нечленовані структури виступають одним із лаконічних і ситуативно залежних засобів вербального реагування на почуту від співрозмовника інформацію та забезпечують швидкий обмін репліками. Зважаючи на відповідні комунікативні стосунки та об'єктивні чи суб'єктивні ситуації, спілкування може бути позитивним, про що свідчить домінування нечленованих речень на зразок *Так*; *Звичайно*; *Безперечно* та ін., або конфліктним, яке маркують переважно заперечні синтаксичні одиниці чи емоційно-оцінні побудови з негативною

конотацією (*Hi; Godi!* та ін.). Усе це засвідчує наявність певних стереотипів мовленнєвої поведінки комунікантів.

Аналіз нечленованих синтаксичних одиниць вияскравлює їхній розгляд у зв'язку з теорією мовленнєвих актів, пов'язаною насамперед із концепцією Дж. Остіна. Оперуючи поняттями *локуція*, *іллокуція*, *перлокуція*, дослідник запропонував трирівневий аспект опису зазначеного мовного явища [186]. За спостереженнями науковця, людина, послуговуючись різноманітними засобами мовлення, виголошує певне речення з відповідним змістом і референцією, тобто реалізує т. зв. акт-говоріння, акт-констатацію, що отримав назву локутивного акту. Іллокутивні акти, віддзеркалюючи комунікативний намір адресанта, пов'язані з інформуванням, наказами, попередженнями та ін. Перлокутивні акти спрямовані на досягнення чогось через посередництво говоріння, наприклад, мовець може переконати, злякати, подивувати чи вести в оману співрозмовника [186, с. 93]. Важливо, що перлокутивний ефект комунікації забезпечує не розуміння адресатом сутності почутої інформації, а спричинені нею зміни поведінки реципієнта. Відповідно до цього О. І. Москальська потрактовує перлокуцію як “програмування мовцем реакції адресата мовлення” [175, с. 63]. Крім того, перлокутивний акт не є обов'язковим і чітко спрогнозованим, оскільки, по-перше, мовець не завжди здатний домогтися від співрозмовника бажаних дій, зміни поведінки, створення нових ситуацій тощо, по-друге, перлокутивний акт може мати різний вияв: конкретно дієвий чи суто емоційний, повний або частковий. Особливості функціонування задекларованих трьох мовних явищ продемонструємо на прикладі: – *А у Дідівщину таки з'їдь на півгодинки, щоб не викликати підозри. Ну, бувай здоров!* – *Ага, зараз поїду* (В. Нестайко). Локутивний акт представлений виголошенням висловлення – *А у Дідівщину таки з'їдь на півгодинки, щоб не викликати підозри. Ну, бувай здоров!* Специфіку іллокутивного акту відбиває визначена для співрозмовника комунікативна мета, тобто адресат зрозумів, що мовець спонукав його поїхати до Дідівщини. Перлокутивний акт репрезентований виконанням запропонованої дії, доказом

чого слугує маркована нечленованим та членованим реченнями відповідь: – *Ага, зараз поїду.*

Спілкуючись між собою, адресант та адресат намагаються вплинути один на одного; взаємовплив комунікантів традиційно пов'язують із прагматичними аспектами спілкування. Зокрема мовець, маючи певний іллокутивний намір, дотримується відповідних стратегій і тактик. У такому разі мета спілкування, з одного боку, може бути прямою, чітко сформульованою чи, з іншого боку, прихованою, подекуди навіть із протилежним змістом. У першому випадку йдеться про експліцитно виражену інформацію, у другому – імпліцитно. Ф. С. Бацевич наголошує, що “імпліцитний зміст (смысл) – це зміст виражений, але виражений особливим чином” [23, с. 157]. Наприклад, у діалозі – *Давай рибу смажену, шукай самогон. Поліцаї прийшли. – Еге ж, оце для них смажила* (Г. Тютюнник) нечленоване речення *Еге ж* експлікує не закріплену за ним семантику ствердження, а вказує на незгоду з чийось наказом, тобто містить імпліцитний зміст. Маркування експліцитного змісту цієї репліки пов'язане було б із заперечними мовними одиницями на зразок *Ні; Е ні*.

Локуція, іллокуція, перлокуція перебувають у своєрідній взаємодії. Зокрема, на переконання Дж. Остіна, “для здійснення іллокутивного акту необхідно передусім здійснити локутивний акт” [186, с. 95]. О. І. Москальська іллокутивний акт, співвідносний з інтенцією мовця, вважає центральним поняттям теорії мовленнєвих актів [175, с. 163]. Ф. С. Бацевич зазначає, що “виділення локутивного акту потрібне для чіткого виділення інших актів, насамперед іллокутивного” [23, с. 171]. Дослідник, послуговуючись поняттям *іллокутивна функція*, акцентує увагу на зв'язку та узгодженні реплік, які структурують діалог. За спостереженнями дослідника, “до цього типу зв'язку належать співвідносні репліки, тобто природні зв'язки: за запитанням повинна йти відповідь. Якщо такого узгодження немає, виникають аномальні (девіативні) повідомлення, тобто “неправильні” діалоги” [23, с. 77]. У досліджуваній джерельній базі значну частину становлять правильно побудовані діалоги, які відбивають адекватне реагування на ту чи ту репліку,

зокрема стверджувальні та заперечні конструкції функціонують як відповіді на поставлені запитання, реакції на спонукання, репрезентують підтвердження чи спростування почутої інформації тощо. Значно рідше трапляються т. зв. аномальні діалогічні ситуації, пор.: – *Ти пам’ятаєш, ми в клубі закордонне кіно дивилися “Тореадор”?* – *Ага...* (В. Нестайко) і – *Скажіть, будь ласка, бабуся, ким були ваші батько й дід?* – *ніжно питав її опецькуватий археолог Папуша (той, що колись утопив у плавнях рушницю).* – *Ага... були, синку, були... – радісно кивала Триндичка.* – *Ким же вони, бабуся, були?* – *Ага, – кивала Триндичка.* – *Козаками були, запорожцями?* – *Ага, – кивала Триндичка.* – *Чи, може, просто мужиками, гречкосіями?* – *Ага, – кивала Триндичка.* – *Гречкосіями?* – *розчаровано перепитував Папуша.* – *Сіяли гречку, сіяли... – радісно кивала Триндичка.* – *І просо, і овес... А попід хатою мак... Так нічого від баби й не добилися* (В. Нестайко).

Отже, основна сфера функціонування нечленованих речень сучасної української мови – діалогічне мовлення, що має низку диференційних ознак, з-поміж яких домінують структурування за певними принципами та наявність інтенційно-прагматичних параметрів.

3.2 Еквівалентні відношення між нечленованими та членованими синтаксичними одиницями

У сучасній українській мові нечленовані побудови виступають поширеним і зручним засобом вираження думки в діалогічному мовленні. У такий спосіб мовець використовує мінімум зусиль задля мовленнєвої репрезентації власного міркування, позиції тощо. Зміст цих структур зрозумілий лише в контексті, чому сприяє їхнє функціонування в поєднанні з членованими реченнями. Цілком умотивовану думку з цього приводу висловила Т. М. Колокольцева: “В ізольованому вигляді, поза контекстом і ситуацією, розглядані висловлення не здатні маркувати конкретного пропозиційного змісту, позначати певний “стан справ”. Але, перебуваючи

в позиції окремої репліки, комунікативи можуть набувати пропозиційного прочитання” [115, с. 66]. У такому разі речення нечленованого зразка варто вважати еквівалентами співвідносних із ними односкладних чи двоскладних побудов. Як слушно наголошує Л. І. Мацько, “на просодичному, формально-граматичному (синтаксичному) рівнях членування мовного потоку вони [нечленовані речення. – *А. Ш.*] виділяються як окремі синтаксичні одиниці, еквівалентні розгорнутим реченням, але на рівні понятійно-тематичному вони не є самодостатніми, бо не називають діячів, предметів, явищ, фактів, реальної чи уявної ситуації. В цьому виявляється особливість нечленованих речень як окремого специфічного структурно-семантичного типу речень” [149, с. 98].

На певній ідентичності нечленованих і членованих синтаксичних одиниць наполягав Л. Теньєр. Називаючи компоненти *так і ні* анафоричними словами, використовуваними автоматично, дослідник зауважував, що їхній контекстуальний зміст (позитивний чи негативний) залежить від змісту запитання, відповіддю на яке вони слугують. *Так і ні* з огляду на значеннєву специфіку виступають еквівалентами цілого речення, котре може бути досить довгим [242, с. 226–227]. Водночас слід наголосити, що еквівалентність не треба сприймати як абсолютну тотожність нечленованих і членованих конструкцій, оскільки такі “структурні модифікації можуть виявитися стилістично невмотивованими, семантично невиразними, неадекватними” [73, с. 399]. Крім того, нечленовані речення варто вважати суто функційними корелятами членованих. На переконання А. П. Загнітка, “еквівалентність у жодному разі не означає повну формальну, і семантичну, і функційну тотожність, у цьому разі говориться про можливість певного вислову заповнювати синтаксичну позицію речення і функційно дорівнювати йому – у комунікативному, денотативному, сигніфікативному, когнітивному, семантичному аспектах” [95, с. 80]. Зазначене явище характерне великою мірою для синтаксичних одиниць, що експлікують переважно ствердні, заперечні чи співвідносні з ними модально модифіковані відповіді на запитання співрозмовника. Про функційну співвідносність різноманітних за структурними

показниками побудов засвідчує їхнє паралельне використання, коли поряд із реченнями на зразок *Так, Ні* мовець використовує членовані одиниці, часто формально неповні, експліковані зазвичай тільки предикатом. У такому разі залежні субстанційні синтаксеми, передбачені валентністю ознакового слова, еліміновані; вони інформативно зайві, оскільки відомі і мовцеві, і його співрозмовникові з попередніх реплік. Складні речення, перша частина яких нечленована, а друга членована, мають певне стилістичне навантаження. Вони виражають упевненість, тверду позицію адресанта в достовірності власного висловлення. Пор.: *Як хочеш знати, – так, я їм продався, але в душі на тебе я молюсь!* (Л. Костенко) і *– В окопи? Під кулі? Під танки? Туди, де – зовсім не виключено – чекає вас смерть? Ви на все це зважили? – Так, зважив* (О. Гончар); *– То ти згідна їхати? Авжеж, згідна* (В. Слапчук). Крім предикатів, членовану синтаксичну одиницю може експлікувати підмет. Спільність цих речень із розглянутими вище полягає в тому, що в попередній репліці аналізований компонент моделював не традиційно закріплену за ним позицію теми, а рему – нове: *– А я зможу знайти її? – Зможеш, якщо не боїтимешся Ночі і Лісу! А головне – Морока і Зелена! – Я? – Так, ти* (Ю. Покальчук). Граматично-змістовий зв'язок між питанням і відповіддю можна простежити й на прикладі інших синтаксичних одиниць. Зокрема, зміст нечленованої побудови зрідка уточнюють різні за значенням обставини (детермінанти), наприклад: *– Передайте їй, що її шукали і... питали... – То зараз і передати? – Ні, згодом...* (П. Загребельний); *– Брат мій тут, Гліб, – сказав невесело Ярослав. – З тобою йде? – Ні, супроти* (П. Загребельний).

У деяких випадках трапляється інша послідовність розташування різних за особливостями структурування конструкції: нечленованому реченню передують членовані, наприклад: *– А завтра ти вийдеш? Вона бачила його хвилювання, відчувала свою владу над ним – владу своєї краси, і то її приємно бентежило. – Вийду, – сказала якомога спокійніше і в ту мить сама захвилювалася: а що, як він злякається її холодності й не вийде. Поспішливо додала: – Аякже!* (Ю. Мушкетик). М. П. Баган, акцентуючи на паралельному

вживанні та співвідносності нечленованих речень, маркованих заперечною часткою *ні*, та членованих реченнєвих побудов із заперечним змістом, зазначає, ці два типи конструкцій мають різне функційне призначення: “Якщо за допомогою заперечних граматичних речень мовець описує певний фрагмент дійсності (пор.: *Ці квіти не пахнуть. Я не купив хліба*), то за допомогою частки *ні* лише висловлює незгоду з певним припущенням, відхиляє його, пор.: *Ці квіти пахнуть? – Ні!*; *Ти купив хліба? – Ні!* Її використання спрямоване не так на вираження заперечного змісту, як на корекцію мовленнєвої взаємодії, вияв незгоди, відмови, опору тощо” [18, с. 147].

Цікаву думку щодо трансформаційних можливостей речень висловила Т. М. Колокольцева. За її спостереженнями, констатувати про те, що побудови нечленованого зразка виступають результатом елімінування частини складніше організованої структури, можна тільки в аспекті їхнього походження. На сучасному етапі це цілком самостійні за своїм статусом і комунікативними можливостями одиниці мовлення [115, с. 64]. Наявність відповідних трансформацій можна продемонструвати на прикладі: – *Не розумію тебе, Гусейн-пашо, – різко перебив візира Осман, – ти ділишся зі мною власним страхом? – О ні!* (Ю. Сорока) ← *Я не ділюся з тобою власним страхом.*

Аналізуючи розглядані вище побудови, варто зацентувати на науковій полеміці з приводу синтаксичного статусу мовних одиниць зі стверджувальним та заперечним змістом. Крім поданого тлумачення, у лінгвістиці натрапляємо на інші форми розв’язання порушеної проблеми. На думку, І. І. Слинька, Н. В. Гуйванюк та М. Ф. Кобилянської, ужиті на початку репліки компоненти *так* і *ні* – “частки, що супроводять речення чи їх неповні реалізації” [213, с. 293]. Більш аргументованою вважаємо позицію П. С. Дудика. Розмежовуючи ізольовано вжиті нечленовані конструкції і такі, що функціонують разом із членованими побудовами, дослідник зазначає: “Одні з таких слів-речень репрезентують увесь зміст репліки-відповіді, а інші – тільки її частину, бо у відповідь, крім слова-речення, входить речення, в конкретному змісті якого розкривається зміст самого слова-речення” [235, с. 291].

Кореляцію *нечленована конструкція – членована конструкція* можна простежити на прикладі висловлень із модальним значенням вірогідності. Компоненти на зразок *імовірно (ймовірно), напевне, певне, може, можливо, мабуть, очевидно* функціонують як еквіваленти членованих речень – головних частин складнопідрядних побудов, структурованих дієслівними предикатами *здаватися, припускати, сумніватися*. Пор.: *Андрій знову запалив люльку. <…> – Коли вирушаємо? Вранці? – запитав у Микити. – **Напевне** (Ю. Сорока) і Микита **припустив**, що вирушатимуть уранці.*

Отже, у певній мовленнєвій ситуації членовані та частина співвідносних із ними нечленованих синтаксичних одиниць перебувають в еквівалентних відношеннях, специфіку яких відбиває здатність нечленованої побудови реалізувати у відповідній формі функційний потенціал односкладного чи двоскладного речення. Таке явище характерне переважно для конструкцій зі стверджувальним і заперечним змістом, що корелюють із простими реченнями, та висловлень із вірогідним модальним значенням, співвідносних із головною частиною складнопідрядних побудов. Можливість трансформування членованих речень у нечленовані не засвідчує їхньої повної еквівалентності. Нечленовані речення посідають особливе місце в синтаксичній системі мови і створюють особливий мовленнєвий колорит.

3.3 Особливості реалізації модально-часових ознак у нечленованих реченнях

Зорієнтованість сучасної лінгвістики на комунікативну компетенцію та прагматичні параметри мовних одиниць дала змогу глибше й докладніше дослідити функційні можливості нечленованих реченнєвих побудов. Важливим аспектом їхнього опису виступає чіткий акцент на інтенції адресанта як творця мовленнєвого акту. Саме комунікативні наміри мовця та засоби їхньої вербалізації відіграють першорядну роль у конструюванні синтаксичних одиниць, спеціалізація яких безпосередньо пов'язана з модально-часовими

характеристиками. Попри те що зазначені параметри притаманні різним за ступенем членування конструкціям, за своєрідністю вияву модально-темпоральних ознак вирізняються побудови, позбавлені внутрішнього формально-синтаксичного та семантико-синтаксичного поділу. Виконуючи “комунікативну функцію в нерозчленованій формі” [55, с. 374], речення зазначеного зразка відбивають стосунок сказаного до дійсності, проте не безпосередньо, а опосередковано, оскільки на відміну від конструкцій членованого різновиду позбавлені категорії предикативності в її традиційному витлумаченні. Хоч зазвичай розглядану категорійну величину потрактовують як комплексну одиницю, структуровану категоріями часу й модальності, проте водночас зауважують, що з формально-синтаксичного боку вона “вказує на взаємозв’язок (взаємозалежність) підмета і присудка у двоскладному простому реченні” [53, с. 61]. За цією ознакою нечленовані конструкції відрізняються від членованих насамперед абсолютною нерозкладністю на члени речення. Водночас наявність модально-часового плану слугує підґрунтям вирізнення семантико-синтаксичної категорії предикативності в нечленованих побудовах.

Як відомо, формальний вияв категорії часу пов’язують із предикатом двоскладного чи односкладного речення. Оскільки в нечленованих структурах цей компонент відсутній, то часові значення в них виявлені іншим способом. За нашими спостереженнями, темпоральні ознаки в нечленованих конструкціях зазвичай корелюють із часовими параметрами співвідносних із ними членованих побудов, у яких наявний чіткий формальний показник конкретного часу. Наприклад, значення теперішнього часу нечленованих речень *Мабуть*; *Отож* можна визначити, розглядаючи їх у зв’язку з попередніми реченнями, структурованими предикатами у формі теперішнього часу: – *Мало ж ти мене знаєш. – Мабуть* (О. Гончар); – *Та ще й зараз палить, як на екваторі. – Отож* (О. Гончар). Відповідні кореляції виявлені за умови функціонування інших часових форм: – *Цієї ночі Київ бомбили... – Невже?* (Г. Тютюнник); – *Займалися спортом? – запитала вона, усміхнувшись замилювано оглядаючи м’язисте,*

з широкими плечима і тоненькою талією, смугле, як дуб, тіло Тимка. – **Ні**... (Г. Тютюнник) (значення минулого часу); – *Втомився, Мокію?* – *запитав тихо.* – *Лишимо тобі заміну. **Поїдеш** з нами. **Одіспишся** в спокої. **Поп'єш** з братчиками варенухи.* <...> – **Ні**, отамане (Ю. Мушкетик); – *То ти й обідати не приїдеш?* – **Ні**, – *якось сердито відповів Оксен...* (Г. Тютюнник) (значення майбутнього часу). Доказом висловленого теоретичного положення варто вважати наявність поряд із нечленованим реченням семантично співвідносної з ним членованої структури, що містить предикат із чітко вираженою часовою ознакою: – *Кудись збираєшся?* <...> – **Ні**, – *відповіла вона.* – *Нікуди не збираюся,* – *відповіла вона* (В. О. Шевчук); – *А будеш мене обзивати?* – **Ні**, *не буду* (Г. Тютюнник); – *Гм, сам Бог посилає їх нам в руки,* – *тихо, сам до себе, промовив Ігор, а потім запитав:* – *Вони вас помітили?* – **Ні**, *не помітили* (В. Малик).

Певна нівеляція темпорального зв'язку між нечленованим реченням та попередньою реплікою наявна тоді, коли до її складу входить позбавлений часових ознак предикат у формі спонукального чи наказового дієслівних способів. За такої умови нечленована побудова зазвичай опосередковано пов'язана з майбутнім часом, що часто увиразнюють предикати, засвідчені в наступних репліках: – *Як бачимо, ти маєш досвід писати вірші про царів,* – *помовчавши, лукаво мовив ректор.* – *Отож **сідай** за оду.* – **Ні**, – *кинув зло Григорій і повернувся, аби піти* (В. А. Шевчук); – *Але ж я не сказав про похід Святославі!* – *Тоді **не йди!*** – **Ні**, *ні, я цього **не зроблю!*** – *вигукнув Ігор* (В. Малик).

Спрямованістю до граматичного значення теперішнього часу вирізняються нечленовані речення, що експлікують миттєву реакцію мовця на певну позамовну ситуацію. Такі структури позначені яскраво вираженим емоційно-експресивним забарвленням, наприклад: – *У морехідці, звісно, не мед,* – *стримано сказав Ягнич.* – *Бачити морехідку на параді в безкозирках, у стрічках – то одне... А коли воно, хлопчєня, в бурю сидить ото на палубі та, ще не вміючи, руками школярськими зачищає сталевий кінець – то морехідка*

інша... Там у нього всі руки в крові... – Ой лишечко! (О. Гончар); – *Які ми люди, ми кріпаки... – Тьху!* – розізлився уже Тарас (В. А. Шевчук).

Крім опосередковано вираженої категорії часу, нечленовані речення безпосередньо пов'язані з категорією синтаксичної модальності. Т. М. Колокольцева з цього приводу слушно наголошує: “Перебуваючи в позиції реплік-реакцій, вони [комунікативи. – *А. Ш.* (за нашою термінологією, нечленовані речення)] здатні вміщувати в собі пропозиційний зміст репліки-стимулу, ускладнюючи його модусними значеннями. Наголосимо, що в більшості випадків семантизація комунікативів відбувається внаслідок впливу близького препозитивного контексту” [115, с. 67]. Аналізуючи синтаксичну модальність як компонент надкатегорії модальності, Н. М. Костусяк вважає її складною суб'єктивно спрямованою та комунікативно-прагматичною одиницею синтаксису, що актуалізує ситуацію мовлення [119, с. 298]. На переконання дослідниці, “комунікативний акцент передбачає потрактування її [синтаксичної модальності. – *А. Ш.*] як категорії, яку не можна розглядати поза межами комунікативного акту, оскільки саме в безпосередньому стосунку із ситуацією мовлення, у процесі мовленнєвої взаємодії вона реалізує своє значення. Прагматичні особливості синтаксичної модальності знаходять вияв насамперед у конкретній мовленнєвій ситуації, на основі ґрунтовного аналізу якої можна визначити семантику повідомлюваної мовцем інформації й відповідно з'ясувати питання про роль указаної категорії в певному мовленнєвому контексті” [119, с. 298].

Зважаючи на вказаний спектр диференційних ознак синтаксичної модальності, комунікативно-прагматичне призначення та модальну семантику нечленованих конструкцій, об'єднуємо їх у такі групи:

1) із розповідною модальністю:

а) власне-розповідні, що експлікують імітовані звуки доквілля (тварин, птахів, людей), наприклад: “*Тіур, тіур, тіур – лясь-лясь-лясь*”, – намагався перекричати їх молодий, запальний, недосвідчений [соловей. – *А. Ш.*] (Ю. Мушкетик);

б) стверджувально-розповідні, наприклад: – *Наші діти доглянуть нашу старість.* – **Так...** (С. Процюк); – *Це і є Селище?* – *запитав у дівчат. Помітив, що старшокласниці з цікавістю позирають у його бік. Навіть відчув деяке вдоволення, опинившись на перехресті дівочих поглядів.* – **Угу,** – підтвердила одна (В. Слапчук); – *Мені здається, що й на світі нема розумнішої за тебе!* – **Еге!** – *крикнула ворона на весь рот і впустила рака в море* (“Українські народні казки”). До сфери цих синтаксичних одиниць належать також нечленовані побудови з додатковим модальним значенням впевненості, достовірності: – *От коли виросту, помагатиму всім... а найперше бідним. Вони ж не винні, що бідні.* – **Звичайно** (М. Олійник);

в) заперечно-розповідні, наприклад: – *Ви вже помирилися?* – **Ні!** (В. Слапчук); – *Ти вмієш читати?* – **Ні,** – *мусив я зізнатися* (В. Слапчук);

г) кількісно-розповідні: – *До ранку, мабуть, пиячили?* – **Майже,** *Антоне Федоровичу,* – *зізнався Слепньов...* (В. Лис);

2) із питальною модальністю, зокрема й із додатковими чітко вираженими відтінками ствердження, заперечення, сумніву тощо, наприклад: – **Так?** – *перепитав, наче не повірив.* – *То я дуже й дуже вас вітаю! Ви тепер сама собі господиня!..* (В. О. Шевчук); – *Гадаєте, багата?* – **А то ні?** *Не табуницію ж бере Заверган – ханову доньку* (Д. Міщенко); – *Ігорю, ти ще раз поранений?* **Ні?** *Слава Богу!* (В. Малик); – *Диви, диви!* – *штовхає Яся.* – **Га? Що?** – *поводить той червоними зі сну очима* (В. А. Шевчук); – *А я вас, колего, давно виглядаю,* – *Анатолій подав чи то мокру, чи то спітнілу долоню.* – *Навіть трохи змерз.* – **Справді?** (В. Слапчук); – *У цій кімнаті інакше пахне.* – **Невже?** (В. Слапчук).

Крім указаних нечленованих висловлень, варто звернути увагу на одиниці перехідного різновиду, що контамінують питальну та спонукальну модальність. За наявністю питальної інтонації та відповідного пунктуаційного оформлення вони спрямовані до групи конструкцій із питальною модальністю. Водночас виразний акцент на осмисленому чи інтуїтивному комунікативному намірі мовця отримати якусь інформацію, бажанні його спонукати співрозмовника

до пояснення, удокладнення попередньої репліки дає змогу вказати на їхній зв'язок зі спонукальною модальністю: – *Кралику! Ти добрий! Ти хороший!* – **Ну і?..** (С. Процюк);

3) зі спонукальною модальністю, наприклад: – *Ану брись!* – здалеку крикнула жінка (В. Слапчук); – *Хочеш, я зараз доведу тобі протилежне?!* – **Ану ж!** (С. Процюк); – *Тільки ж від грязюки своєї, злодюги, і в ванні не відмиєтесь,* – казав далі Ягнич, даремно шукаючи в темряві переходу між купами глеюватого, розгаслого ґрунту. – *Ану які ви там є?..* – **Чи!..** – знов пошепки застеріг Оксен. – *Не встрявайте, ну їх!..* (О. Гончар);

4) із модальним значенням вірогідності, наприклад: *Чого вони ждали? На що сподівалися? Золота й шовків, захоплених в Козлові та Бахчисараї? Можливо. <...> Молитви в церкві за божє воїнство, що заступило рідний край від супостата? Мабуть* (Ю. Мушкетик); – *А може, ще пригасне [війна. – А. Ш.]? Як фінська?* – **Навряд** (О. Гончар);

5) з емоційно-оцінним модальним значенням: *А ще релігійний спосіб мислення, тільки замість Ісуса Христа – Карл Маркс. Бр-бр!* (С. Процюк); *Йй смішно! Йй, виявляється, наша розмова настрій покращила. Це ж під яким кутом зору потрібно розглядати проблему?! Жаж! Жаж!* (В. Слапчук); – **Клас!** – *вона заходиться реготом* (В. Слапчук). Модальна модифікація нечленованих структур поданого зразка найбільш розгалужена, оскільки пов'язана з відображенням найрізноманітніших позитивних чи негативних емоцій. Перебуваючи в конкретних текстових умовах, такі висловлення набувають чіткої модальності, зокрема експлікують задоволення, здивування, радість, убоління, співчуття, жаль, сумнів, обурення, рішучість, байдужість, глузування, наприклад: – *Та оце хочу запитати – чи усі тут злодії?* – **Ти ба!** – *здивувався отаман. – Гострий маєш язик* (Ю. Мушкетик); – **Ох, ох,** – *простогнав Балабан. – З чим ви проти них ідете? З Євангелієм? Католики теж його мають...* (Р. Іваничук); *На смерть загнав коня, а козака врятував. Тьху!* *Врятував отаке ледащо!* (Ю. Мушкетик); – *А хто обіцяв юшку у казанку*

над полум'ям? – усе ж запитав я в Митька. Той невдоволено зашурхотів соломою: – **Овва!** Юшка! Ти ж бачиш, що робиться (Я. Стельмах).

Отже, попри те що нечленовані побудови позбавлені низки ознак, притаманних конструкціям членованого різновиду, проте вони мають стосунок до визначальних категорійних параметрів речення як центральної синтаксичної одиниці, зокрема в певних контекстуальних умовах виступають, хоч і опосередковано, носіями часових та модальних значень. Класифікаційну сітку модальності висловлень нечленованого різновиду формують розповідна, питальна, спонукальна, емоційно-оцінна модальність і модальне значенням вірогідності.

3.4 Висловлення нечленованого різновиду як засоби експлікації категорії синтаксичної модальності

У сучасній українській мові висловлення нечленованого різновиду, реалізуючи мовленнєвий намір адресанта, виступають засобом вербалізації його мисленнєвих інтенцій і виявляють своєрідний вплив на співрозмовника. Першорядну роль у структуруванні аналізованих синтаксичних одиниць, безперечно, відіграє потреба суб'єкта вербалізувати “об'єктивні явища дійсності і відповідні факти свідомості” [235, с. 12] у процесі спілкування. За спостереженнями Н. В. Гуйванюк, “у комунікативному аспекті будь-яке висловлення, що є вербальним вираженням смислу, знаходиться у безпосередній залежності як від адресанта мовлення, так і від адресата, від типу контактування і стосунків між ними (соціальних, психологічних, рольових), від мети і сфери (ситуації) спілкування, від теми висловлення” [71, с. 369]. Дослідження вказаних комунікативно-прагматичних параметрів нечленованих побудов можливе за умови розгляду їх у зв'язку з категорією синтаксичної модальності, за аналізу якої лінгвісти традиційно апелюють до описаних Ш. Баллі понять *диктум* (експлікує основний зміст висловлень, пропозицію) і *модус* [19, с. 26–60] (“містить інтелектуальне, емоційне або

вольове судження мовця щодо диктуму” [119, с. 293]). Порівнюючи в цьому плані побудови членованого й нечленованого зразка, Т. М. Колокольцева постулює: “Комунікативи характеризуються особливим співвідношенням диктуму та модусу (експліцитне вираження модусу й імпліцитне вираження диктуму), анафоричністю семантики та високим ступенем конситуативної залежності. Найважливішу роль у семантизації комунікативів відіграє препозитивний контекст. У разі його недостатньої інформативності різко зростає роль ситуативних показників” [115, с. 68]. Оскільки нечленовані висловлення виступають носіями об’єктивно-суб’єктивного змісту, то вони мають стосунок до категорії синтаксичної модальності.

3.4.1 Нечленовані висловлення розповідної модальності

Одним із різновидів вираження значенневого потенціалу нечленованого висловлення виступає його здатність експлікувати загальний зміст “як беззастережно відповідний відображуваній чи зображуваній ним дійсності” [235, с. 18]. У лінгвістичній літературі аналізовані конструкції розглядають у межах побудов розповідної модальності. Залежно від їхнього конкретно виявленого функційного потенціалу вирізняємо чотири різновиди аналізованих синтаксичних одиниць: власне-розповідні, стверджувально-розповідні, заперечно-розповідні та кількісно-розповідні. Власне-розповідні структури моделюють передусім звуконаслідувальні одиниці, які імітують звуки тварин, птахів, людей, а також ті, що виникли внаслідок різноманітних дій, процесів та ін. З огляду на особливості маркування вказані нечленовані висловлення структурують дві різні за обсягом групи. До першої належать узвичаєні мовні одиниці, використовувані й знайомі більшості мовців, наприклад: *Гав-гав!*; *Ку-ку!*; *Ку-ку-рі-ку!*; *Хрю-хрю!* Специфіку другої групи визначає відсутність загальновизнаних форм їхнього вираження, ситуативність, розмаїта індивідуальна фонетична варіативність. Такі мовні одиниці “характеризуються значною довільністю мовця, що зумовлено його акустичними та

артикуляційними можливостями, а також особливостями його образного звукосприймання та звуковідтворення” [55, с. 387].

Отже, модальний вияв власне-розповідних нечленованих висловлень полягає в експлікації наміру адресанта передати “лише позамовну ситуацію, а не емоції мовця, опосередковано пов’язані з цією ситуацією” [55, с. 386]. Водночас варто наголосити, що модальність звуконаслідувальних нечленованих висловлень подібно до інших синтаксичних одиниць не позбавлена суб’єктивних ознак. За спостереженнями Н. М. Костусяк, модальність – “складна суб’єктивно спрямована комунікативно-прагматична величина, яка актуалізує ситуацію мовлення. Її суб’єктивний зміст зумовлений тим, що конкретні речення подають інформацію про події, явища крізь призму свідомості та сприйняття мовця” [119, с. 351]. На наявності суб’єктивних ознак у звуконаслідувальних одиницях наполягає й В. О. Горпинич, згідно з тлумаченням якого аналізовані компоненти пройшли через свідомість людини, вимовлені її мовним апаратом і введені в текст, у дискурс із комунікативною метою [64, с. 307].

Змістовий діапазон власне-розповідного модального значення “зосереджений на репрезентації певного інтелектуального досвіду мовця, його знань та вмінь, на передаванні чи переповіданні якоїсь інформації” [266, с. 14]. Експлікуючи певні реальні, констатовані мовцем ситуації, нечленовані власне-розповідні висловлення виступають носіями низки конкретних значенневих відтінків. Вони позначають імітовані звуки:

1) диких та свійських тварин, наприклад: *Іванко погладив кожного kota і дав по шматку риби. – Няв, няв, няв... – озвалися до нього коти* (“Українські народні казки”); – *Мме-е-е!* – *радісно проспівала одв’язана коза...* (В. Нестайко). Синтаксичні одиниці цієї групи можуть виражати спокійний і збуджений стан звірів, звуки різних за віком тварин, наприклад: *Поперед усіх скакали Шальке й Рюде, залітали повсюди, ввірвалися до Євпраксії, перевернули підставку для книги, яку вона читала, наполохали Вільтруд, бігали довкола імператриці, кричали роззухвалено: – Де собака? Гав-гав! – Де песик?*

Тяв-тяв! – Де? *Гав!* – Де? *Тяв!* (П. Загребельний); Наприклад, був такий випадок: у дворі корова мукає: “*М-у-у-у!*” Телятко озивається: “*М-е-е-е!*” (“Українські народні казки”);

2) птахів, наприклад: –*А-а-а!*– десь крикнув сич, й одразу стало тихо (В. А. Шевчук); А ось вже і жайвір обізвався десь збоку: “*ті-ті-ті-ті, ві-і-і-і*” (Ю. Мушкетик); Тут було сонячно, тепло і тихо. Лише гув волохатий джміль, перелітаючи з квітки на квітку, та десь тонко цівінькала синиця: – *Цівінь! Цівінь!* (В. Малик); Рано-вранці у глухому лісі, край болота, токує глухар: “*Теке, теке, тек, тек, тек!*” (Г. Тютюнник); Півник. *Ку-ку-рі-ку! Куд-куди!* Круть та Верть, мерщій сюди! (Л. Яковенко); Підлетів гусак: – *Га-га-га!* (“Весела абетка”). В українському звуконаслідувальному фонді представлені висловлення, які моделюють звуки різних за віком птахів, пор.: *Ось скликає мама-квочка своїх доньок та синочків. “Десь подівсь один синок. Кво-кво-квок! Кво-кво-квок!”* (“Логоритмічні заняття в ДНЗ. 3–4 роки”) і *Ось пухнастенькі курчата, жовті крихітні малята, загулялись далебі і пищать: “Пі-ні! Пі-ні!”* (“Логоритмічні заняття в ДНЗ. 3–4 роки”). До цієї групи варто зарахувати нечленовані побудови, що виникли внаслідок певної дії птахів: *Пурх!*; *Фурр!*; *Ш-ш-ш!*; *С-с-с!*, наприклад: *Довгохвоста, білобока На тину сидить сорока, Поглядає до воріт – Рибку там смакує кіт. До голівки вже доїв! “Ти б хоч це мені лишив!” Пурх! Сорока із тинка, За голівку й до садка* (“Художнє слово в житті дитини”); *Ш-ш-ш! С-с-с! Ш-ш-ш! Качки пролетіли* (В. Нестайко);

3) комах: *Дз-з!*; *Дж-ж!*; *З-з-з-м-м-м!*, наприклад: – *З-з-з-м-м-м! З-з-з-м-м-м!* – гудів тедзь над річкою (“Весела абетка”);

4) явищ природи, водних мас тощо, зокрема гудіння, завивання: *Гу-у-у!*; *Кап!*; *Кап-кап!*; *Ш-ш-ш!*; *Ши-ш-ш!*; *Ш-ш-ші!*; *Фі-ю-ю!*; *Дзюр-дзюр!*; *Бовть*, наприклад: *Ш-ш-ш! Фі-ю-ю!* – виспівував осінній вітер (“Художнє слово в житті дитини”); *Біжать струмки, вони спішать із сніжних кучугур і голосненько дзюркотять: “Дзюр-дзюр! Дзюр-дзюр! Дзюр-дзюр!”* Пряцем до скреслої ріки, де чорні комиші! Шумлять весняні нам струмки: “*Ш-ш-ші... Ш-ш-ші... Ш-ш-ші...*” (“Логоритмічні заняття в ДНЗ. 3–4 роки”); “*Шш-ш-ш*”,

– вимовляє вода і випускає на поверхню білу піну (Г. Тютюнник); *Зненацька в Збручі – бовть... бовть... бовть... Точнісінько так, наче ото люди переходять річку вброд. Бовть... бовть... бовть...* (Г. Кирилюк);

5) рослин чи їхніх частин: *Ш-ш-ш!*; *О-о-у-у-у-у*, наприклад: – *Ш-ш-ш!* – шумів очерет (“Весела абетка”); *Тривожний рев розлігся над озером, вдарив у курінь, рвонувсь увись, і вже далеко-далеко такою самою тривогою й незбагненністю озвався ліс: о-о-у-у-у-у* (Я. Стельмах);

б) створених людиною предметів, механізмів; різні за тональністю та тривалістю звукові відтворення, пов’язані з падінням, ударами, пострілами, тертям, коливанням предметів, їхнім контактуванням тощо: *Тік-так!*; *Дзень*; *Ту-ту!*; *Бах!*; *Рип!*; *Гуп!*; *Гугуп!*; *Геп!*; *Хить!*; *Ш-ш!* Наприклад: *Повне застиглих пісень Мовчить піаніно. – Дзень... дзень... Північна година* (М. Рильський); *Дзень! Дзень! Дзень-ь-ь-ь!* – *По серцю різонує третій дзвінок* (В. Нейстайко); *...привітався перший пароплав далеко десь з Дніпром і з берегами. – Ту-ту! Ту-ту!* – він подих перевів і знов: – *Ту-ту!* – *гукав мені щосили. – Ту-ту! Ту-ту!* – йому я відповів (“Художнє слово в житті дитини”); *Тихо. Цить. Присплю у холодку. Хить та хить. Тихо. Цить. Хиталочка-гойдалочка Не забавка мені. Приспала я Наталочку, Хиталочко-гойдалочко, Гойдайся, не скрипи* (“Художнє слово в житті дитини”); – *Обережно... Обережно... Обере... – завмираю я, відступаючи. Ба-ббах-х!* *Я гепаюсь на підлогу і заплющую очі* (В. Нестайко). До цієї групи варто зарахувати висловлення, які за формальним вираженням ідентичні з описаною вище групою 2, але частково відрізняються від неї змістовими ознаками. Наприклад, у структурі – *Ку-ку! Ку-ку!* *В Петропавловське-на-Камчатке – полоночь. – Мукта хитає головою* (Л. Дереш) виділена нечленована структура, традиційно використовувана для імітації кування зозулі, асоціюється з роботою настінного годинника.

Частина розглянутих висловлень експлікує звучання, безпосередньо пов’язані з діями людей: *Бом!*; *Брень!*; *Пі-пі!* Нечленовані одиниці з розгляраним модальним значенням можуть маркувати звуки, різні за тривалістю, дзвінкістю, одноразовістю / багаторазовістю тощо. Наприклад,

на позначення різкого короткого звуку функціонують конструкції *Бац!*; *Тук!*; *Хрясь!*; *Дзвяк!*; *Бряк!*; *Трісь!* Водночас дзвінкий звук від удару по металевих чи скляних предметах репрезентують нечленовані одиниці *Дзвяк!*; *Дзінь!*; *Бряк!* Засобом вираження глухого рівномірного звуку, що виник від удару в дерев'яний чи залізний предмет, виступають нечленовані висловлення *Тук!*; *Тук-тук!* Натомість побудова *Стук-грюк!* вирізняється інтенсивністю гучності. Спільність розгляданих структур полягає в наявності супровідної семантики моментальної, швидкої чи несподіваної дії;

7) фізіологічних процесів, що виникають під час кашлю, чхання, поцілунку, плювання, свисту, а також звуки, які з'являються під час їжі, ходіння, падання людей, експлікують їхнє хропіння, серцебиття: *Бухи-бухи!*; *Кахи-кахи!*; *Чмок!*; *Ф'ю*; *Туп-туп*; *Хрум-хрум*; *Тьох-тьох*; *Пиш-ш-ш-ш!*; *Геп!*; *Ляп!*; *Хру*; *Пфу* та ін. Наприклад: – *Гайда, хлопці, – шепнув дід і, вийшовши з кущів, голосно кахикнув: – Кахи-кахи!* (В. Нестайко); – *Понюхаю хоч наслідок табаку. Тільки-но понюхав та як чхне: – Апчихи!* (“Українські народні казки”); – *Пиш-ш-ш-ш!* – *зашипів ображено Перелесник, ніби на тліюче вугілля потрапила вода...* (Ю. Покальчук); *Вовк ще раз набрав повні груди повітря і дмухнув удруге: “Х-х-х-у-у-у-у!”* (“Художнє слово в житті дитини”); *Го... Геп! Ляп!* – *перескочив я кермо велосипеда, полетів кілька метрів у повітрі і з усього розмаху гепнувся у рідке багно* (В. Нестайко); *Стривайте! Починається. От послушайте! – Хрррр-у-у-у... аур-ур-урррр... хрррррау-ав-ав-аввв... сь-сь-сью-у-у... хррррря-а-а... хр-хр-хр-хр-пфу-у-у... Поснули!* (В. Нестайко).

Як засвідчує досліджуваний матеріал, значна частина висловлень власне-розповідного модального значення виконує суто репрезентативну функцію, експлікуючи звуки тварин, птахів, людей, предметів під час їхнього ламання, падіння, стукання тощо. Крім того, варто виокремити компоненти, що виступають не тільки як репрезентативи, а й маркують ще й оцінку мовця, його ставлення до чогось, наприклад *мням-мням* використовують із метою, щоб передати захоплення смачною їжею; *тьху* – для репрезентації не лише

плювання, а й негативного ставлення до побаченого чи почутого. Такі синтаксичні одиниці певною мірою тяжіють до конструкцій емоційно-оцінної модальності.

У сучасній українській мові кожен із виділених підгруп власне-розповідного модального значення можуть маркувати різноманітні за звучанням нечленовані одиниці. Наприклад, моделюючи спів солов'я, Ю. Мушкетик використав різні за звуковим складом синтаксичні одиниці: *Й тоді, обурений, встиджений за весь солов'їний рід, вступав старий, досвідчений співак: “йох-йох-йох – фюіть-фюіть, сюрр, тінь-тінь-тінь”* (Ю. Мушкетик). Таке явище можна простежити й у побудовах з іншим модальним значенням, зокрема стріляння зброї: *Ба-ба-х! Ба-х-бах! Кулі задзижчали над каменем, за яким залягли прикордонники* (Г. Кирилук); *Гнат Рева, в довгій кавалерійській шинелі, стоїть, міцно впершись блискучими хромовими чобітьми в пухнастий сніг, в руці мигтить револьвер. “Б-бах-ба-бах”, – ляскає дворіщем* (Г. Тютюнник); *Денис голову в плечі, рушницю – в руку. Бах-бах! І є заєць* (Г. Тютюнник); – *Стій! Куди? Куди пішла? Стій! Стріляти буду! Стій! Кому кажу? Стріляю! Пах!* (Т. Белімова); *Хлопець уперся носачами черевиків у землю і гладко сикнув спусковий гачок. Та-да-да! Три кулі вилетіли вмить. <...> Та-да-да-да! Цього разу зліва* (М. Кідрук).

Як засвідчує корпус дослідницького матеріалу, значну частину аналізованих висловлень становлять парні звуконаслідувальні побудови з двома чи більше ідентичними редуплікованими частинами: *Ку-ку!*; із частково редуплікованими компонентами, у яких друга частина відрізняється від першої одним приголосним чи голосним звуком: *Бринь-брень*; *Тік-так*, наприклад: *Струмки бринять усе чимдуж, лиш наступає день, – Серед проталин та калюж: “Бринь-брень!.. Бринь-брень!..”* (“Логоритмічні заняття в ДНЗ. 3–4 роки”); друга частина більша на кілька звуків, що з’явилися всередині мовної одиниці: *Тень-телен*; *Там-тарам*; *Трах-тарарах!*; *Тум-турум*, наприклад: – *Тень-телен... Тень-телен... – безтурботно починає наспівувати Матвей,*

наслідуючи звуки веселих чабанських дзвіночків... (О. Гончар); – *Ой!.. Трах-тарарах!..* – щось гепнулось і заторохкотіло в кухні (В. Нестайко). Рідше трапляються звуконаслідувальні нечленовані висловлення з абсолютно іншим другим складником та багатокomпонентні складні одиниці: *Ой, коли вже та теплінь? Ців-цвірінь! Ців-цвірінь!* (“Логоритмічні заняття в ДНЗ. 3–4 роки”); *Це я так захопився, що забув усе на світі, почав вигравать на губах туш: “Тра-та-рам-та-ра-ра-рай-ра-рам!”* (В. Нестайко).

Значно меншою за обсягом виступає група висловлень власне-розповідної модальності, які позначають роздумування людей чи персоніфікованих предметів, тварин (переважно в казках) й експліковані вигуками: – *Нікуди тікати. Гм... Гарне гасло для нашого* (Л. Дереш); – *Я сам... Прийшов проситися в учні... – Гм... – не скоро змикнув дякон й прийняв швиденько руку з плеча. – Так, кажеш, в учні?.. До мене, кажеш, у підмайстри? – Старатись буду й слухатись, – додав Тарас благально. – Гм... Гм... – зашкрібся дякон в кучмі волосся* (В. А. Шевчук).

У сучасній українській мові щодо комунікативного спрямування та сукупності прагматичних завдань і результатів до діаметрально протилежних належать стверджувально-розповідні та заперечно-розповідні модальні значення, яким притаманна низка семантичних різновидів та формальних засобів експлікації. Центральну сферу вираження аналізованих висловлень становлять самостійно вжиті компоненти відповідно *Так* і *Ні*. Аналізуючи їх як фрази, інтонаційні, але не граматичні одиниці, О. М. Пешковський зауважував, що вони слугують специфічними засобами, за допомогою яких мовці висловлюють не судження, а лише своє стверджувальне чи заперечне ставлення [190, с. 411]. Основу нечленованих синтаксичних одиниць стверджувальної модальності становлять висловлення з такими змістовими параметрами:

1) ствердження правильності чогось, достовірності, істинності, що функціонує як позитивна реакція-відповідь на загальне питання про певну ситуацію. Т. М. Колокольцева наголошує: “Якщо таке питання розглядати як гіпотезу одного з комунікантів щодо достовірності якоїсь події, то модусний

зміст ствердження варто інтерпретувати як констатацію правильності, об'єктивності висловленої версії" [115, с. 83]. Наприклад: – *Ви вже одержали призначення? – звернувся до Інни після мовчанки. – Так* (О. Гончар); *V.: Лорна, чи тепер ти себе почуваш краще? А.: Так* (Л. Дереш); – *Нині ваша прийомна сім'я розпалася? – Так...* (“Віче-інформ”, вересень 2013); – *Яка у вас захоплена бесіда! Чи не можу і я приєднатися до вас? – Царівна О враз стала перед ними, струшуючи мокре розкішне волосся <...> – Звичайно!* – зробив шанобливий жест Перелесник. – *Звичайно!* – він зігнувся у поклони... (Ю. Покальчук); – *Не можемо не оминати гірку тему. Ти народився в Криму, бачиш, що там робиться. Обговорюєте це із командою? – Звісно* (“Сім'я і дім”, квітень 2014); – *Скажіть, чи є у вашому селі Скулинський? – звернувся в сільській раді до жінки-виконавця. – Аякже!* – здивувалась вона. – *Всі ми Скулинські* (М. Олійник); – *Шо, все-все життя так на городі? – Ну...* (Л. Дереш); – *Це ж завтра відкриття? – уточнюю я. Вона киває. – Ну да,* – говорить вона з особливою інтонацією... (Л. Дереш). Варто зауважити, що засвідчені в цій групі одиниці *Авжеж; Атож; Аякже; Безумовно; Звичайно; Звісно; Неодмінно* містять додаткову семантику обов'язковості. На думку О. О. Кузьмич ствердження в таких випадках “ніби заздалегідь очевидне і передбачуване” [127, с. 196]. В. Ю. Апресян наголошує й на інших супровідних відтінках, зазначаючи, що, наприклад, “звичайно наближене за змістом і функціями з часткою *так*, відрізняється від неї вказівкою на більшу впевненість мовця та емоційністю” [184, с. 476]. За певних контекстуальних умов мовні одиниці на зразок *Звісно, Звичайно* маркують не тільки абсолютну впевненість адресанта, а й слугують своєрідним засобом заспокоєння, підтримки співрозмовника: – *Інно, ти справді віриш у мене? – Звичайно* (О. Гончар);

2) підтвердження інформації, відомої співрозмовникові й висловленої ним. Такі конструкції виступають реакціями-репліками на міркування адресата, що, прагнучи переконатися в правильності своїх думок, чекаючи підтримки, провокує людину на ствердну відповідь, пор.: – *Мені байдуже, який ти!* –

сказала Леа. – Я – твоя! Це лиш для батьків, для інших... Адже ми колись будемо жити разом, чи не так? – **Так!** – сказав Волин (Ю. Покальчук); – Але чи не краще нам жити у мирі, у дружбі? Ось зараз мир – і я привіз вам багато різних товарів. А коли б війна була – чи посмів би, чи привіз би? – **Ойє, ойє,** – погоджувалися хани... (В. Малик);

3) обіцянки виконати наказ співрозмовника, експлікований висловленням спонукальної модальності: – *Залиш нас, хане, одних. Я хочу поговорити на самоті. А тим часом приготуй верхового коня, зброю для вершника та торбину з харчами в далеку дорогу...* – **Гаразд,** хане, – не питаючи, для чого це все потрібно, Туглій мовчки поколивав до своєї вежі, де на нього ждали родовичі (В. Малик); – *Головне, ти не дуже... мммм... не дуже на мене дивися. Ніби ти тут ні при чому.* – **Добре** (Л. Дереш). Засобами маркування конструкцій розглядової групи можуть бути одиниці *Аякже; Безумовно,* десемантизована сполука *Що ти,* які вказують на те, що мовець впевнений у виконанні прохань і наказів співрозмовника й не припускає чогось іншого. На відміну від наведених вище побудов указані структури тяжіють до вираження реального модального значення. Наприклад: *Ще раз обнявши друга й поцілувавши тричі, Григорій пішов із двору.* – **Пишіть!** – **Аякже!** – **Не забувайте!** – **Що ти!..** (В. А. Шевчук). Нечленовані висловлення ірреального модального значення можуть функціонувати як ствердна відповідь на конструкції з контамінованою питально-спонукальною модальністю, у яких значення волевиявлення частково нівельовано, наприклад: – *Огірки у вас гарні в діжці, – зовсім спокійно вів староста.* – *Чи не позичили б мені з макітру?* – **А чого ж...** (Є. Гуцало). До цієї групи належать синтаксичні одиниці на позначення домовленості мовців між собою: – *Ми ж бачимо все. Тільки ви ще замолоді, може, наступного року. А ти приведи нам свого брата, ми й з ним познайомимося. Та й домовились? Так, Волине?* – **Так!** – щасливо вигукнув Волин. – **Обов'язково!** (Ю. Покальчук); – *Взагалі добре було б, щоб ви і ваші друзі взялися пропагувати все, що є гарного, розумного в нашій літературі.* <...> *Отже, домовились?* – не то запитав, не то ствердив Франко. – **Так,** –

чітко відповіла *Леся* (М. Олійник). Домінантну роль у маркуванні таких висловлень виконує нечленована побудова *Так*, зрідка трапляється *Обов'язково*. І. О. Шаронов зауважує: “У позиції репліки-відповіді *обов'язково* використовується тільки для підтвердження напівпитального висловлення про якусь гіпотетичну ситуацію, що перебуває в зоні контролювання суб'єкта ствердження. Найчастіше репліка, яка стимулює використання *обов'язково*, описує ситуацію в майбутньому часі” [270, с. 546];

4) дозволу, що дає право виконати співрозмовникові якусь дію, реалізувати щось. Таким висловленням передують зазвичай синтаксичні одиниці, що експлікують прохання. На відміну від конструкцій попередньої групи, які маркують згоду мовця виконати наказ співрозмовника, висловлення вказаного модального значення позначають дозвіл мовця на реалізацію чогось адресатом. Наприклад: – *Якщо твоя ласка, то я заберу із собою ось цього хлопця* <...> *Кончак махнув рукою. – **Гаразд**...* (В. Малик); – *Чи дозволите, отче ігумене, грубу затопити?* <...> – ***Так**. Візьми, Самійле, вогню від свічки, – сказав м'яко* (В. О. Шевчук);

5) позитивної реакції на пропозицію співрозмовника: – *Розходьмось, братці, поки не бачив Стефан!* – *заметушився староста. – **Еге ж, еге ж**... – підтримали його заможні* (В. А. Шевчук); – *Думаю, цим має зайнятися товариство мисливців, – висловив думку голова виконкому, кадр старий і перевірений. – Викличемо Грача й доручимо, нехай збирає своїх...* – ***Правильно**, – схвалив Петро Володимирович* (В. Слапчук); – *Таю, де ми побачимося? – майже ультимативно спитав Борис. – Не пробуй відмовлятися. В мене дуже серйозні наміри. Ти навіть не можеш уявити, які серйозні. Отже: де? – Ну... – вона завагалася, – вже коли ти так наполягаси... об одинадцятій...* – ***Гаразд*** (П. Загребельний);

б) схвалення, одностайної згоди з міркуванням іншої людини щодо певного явища дійсності, подій та ін. На думку Т. Г. Михальчук, аналізовані одиниці можуть функціонувати з різним “прагматичним ефектом” [171, с. 35], експлікуючи жартівливу, патетичну, вимушену, хибну, несхвальну, іронічну

згоду. Водночас дослідниця наголошує, що три останніх різновиди тільки за формою належать до розгляданих мовних одиниць, а за значенням вони маркують незгоду [171, с. 35–36]. З-поміж указаних центральну групу становлять висловлення, які моделюють беззаперечну одностайність. На відміну від проаналізованих вище різновидів, висловлення цієї групи характеризуються нижчим ступенем необхідності. У такий спосіб мовець лише підкреслює зацікавлення почутою інформацією, солідаризуючи з адресатом, демонструючи комунікативним контакт із ним. Висловлення розгляданого зразка зазвичай функціонують після реплік із розповідною модальністю, а отже, не “запрограмовані” попереднім контекстом, особливо, якщо їх ужито задля демонстрування не стільки спільності з позицією співрозмовника, скільки для підтримання комунікативного зв’язку з ним. Наприклад: – *Я все-все зрозуміла! Божевілья – це просто інша реальність! Всі жінки божевільні!* – **Нуда**, – *змикнула вона* (Л. Дереш); – *А потім починає нас грузити,* – *вставляє Лорна.* – *По всіх каналах.* – **Точно**, – *продовжує Йостек* (Л. Дереш); – *Я не впевнений. Може, й вона, а може, й татари. Темно, як у ведмедя... в барлозі!* – **Точно**, – *додав Горбоню,* – *здається, що наші, але я теж не впевнений* (Ю. Сорока). Функційне призначення зазначених побудов зумовлює вживання поряд із ними звертань та членованих конструкцій, що дублюють інформацію нечленованих структур, наприклад: – *Все це похвально. Але...* – *покрутив олівцем,* – *але це тільки ниточка, початок.* – **Саме так, пане генерал,** – *поспішив підтакнути Євецький* (М. Олійник); – *Не забуваймо, це ж фестиваль... ммм... фестиваль самогубців,* – *таки вимовив він.* – *Це дуже серйозно.* – **Правильно, Зубастік,** – *озивається Лорна* (Л. Дереш); – *Страшно,* – *кидає Йостек, поки Алік зволожує горло кавою.* – **Авжеж, страшно** (Л. Дереш); – *Знаю,* – *прошелестіла сухими губами.* – *Лимар був вольний.* – **Ага, був** (Ю. Мушкетик);

7) повчальної, докірливої вказівки на щось. Такі одиниці вирізняються своєрідним інтонуванням, пов’язаним з емоційним станом мовця: – *Багато?* – *Щось із двісті п’ятдесят тисяч разом із татарами. Микита здивовано підняв*

брови. Нічого собі! – **То ж бо й воно** (Ю. Сорока); – *Ти таку силу можеш уявити? – Важко. – **Отож-то й воно!*** (Ю. Сорока);

8) підсумку розмови, висновку, переходу до повідомлень про інші дії, вчинки тощо. Переважно таким одиницям передувала пауза, пов'язана з обдумуванням попередньої інформації: – **Ну от!** – сказав він, щоб обірвати незручну паузу. – *Брат ми з тобою і сестра* (В. О. Шевчук). Формальний вияв розгляданих синтаксичних одиниць пов'язаний із компонентами *гарзд, добре, от*, вторинною відзайменниковою часткою *що* разом зі словами-морфемами *ж, ну*, рідше – автономно вжитою часткою *аякже*. Частка *ну* як складник нечленованої побудови модифікує її семантику, вносячи додатковий відтінок задумливості. Наприклад: – *Вода і вогонь – лише позірно чужі, а насправді вони рідні. Це ж з них народжується дощ, хмари, потім урожаї, увесь зелений світ. А люди? Вони взагалі нічого не знали б без води і вогню, їх би просто не було... – **Гарзд!** – Перелесник вмить зібрав полум'я в складки свого плаща. – Не будемо сваритися* (Ю. Покальчук); – *Ваша величність, повірте, що моє серце крається від горя при цих словах. – **Гарзд.** Забагато чуєш од мене слів. Іди* (П. Загребельний); *Гетьман замовк. Дорошенко, не зважаючись перервати мовчанку, їхав поруч. Через кілька хвилин Бородавка зітхнув. – **Добре!** Забудь про моє запитання. З'єднаємося з Ходкевичем за Дністром.* (Ю. Сорока); – ***Добре,** Семене,* – промовив гетьман після паузи. – *Дякую за твої слова. Я ж зі свого боку намагатимусь підтримати вашу довіру... (Ю. Сорока); Микита підвів пиллюкою посипану голову. – **Що ж...** Дякую ще раз за велику честь, пани-браття... (Ю. Сорока); – **Безумовно.** За весь час свого існування людина вперше торкнулася явищ космічного порядку. **Безумовно. Ну що ж!** В усякому разі, коли я, сидячи в цьому номері готелю, бачитиму, що світ руйнується, я скажу без жалю, що нічого кращого людство не заслужило* (О. Довженко); – **Ну що ж,** – сказала мати, і сльоза блиснула в неї на оці. – *Готуватимемо весілля* (В. О. Шевчук). Нашаруванням додаткового значення уточнення, пояснення позначені побудови, експліковані часткою *що* в поєднанні з відприслівниковими частками *ось, от*: *Мовчанка скінчилася. Кожен хотів*

висловитися, та Михайло враз обірвав розмови: – **От що!** Розбалакувати тут особливо нічого. Пан Максим висловився просто необдуманно. Моя пропозиція: іти до університету, діяти гуртом (М. Олійник);

9) згоди мовця з власними роздумами, а також підсумку, висновку щодо змісту попередньої інформації. Сфера функціонування висловлень із таким модальним значення – монологічне мовлення. Наприклад: *Невже брат не ласий на гроші? А може, побоявся бей давати золото в нездалі руки? І дає їх сильнішому, щоб купити хана для себе. Так...* Але ж коли хабар заходить у двері, правда виходить крізь вікно (Р. Іваничук); *Якщо в мене й були якісь помилки, то я їх робив не тому, що хотів, а тому, що не знав, як робити так, щоб тих помилок не було. І за це мене не має права ніхто судити. Так. Не має. Так чого тоді Кузь дорікає? А тому він дорікає, що спіймався на гарячому і хоче знайти для себе якесь виправдання. Так* (Г. Тютюнник); *Людина витрачає, щонайменше, п'ять років та декілька десятків тисяч гривень, щоб одержати диплом, а в результаті має шматок пластику. Так, це допоможе зайняти посаду, котра дуже гарно називається, втім на фінансовий бік справи це аж ніяк не вплине ("Сім'я і дім", листопад 2014); І хоч опекався, так і не зазнавши кохання, але певна була, що воно є, сама про таке мріяла колись у ті весняні свої ночі, брунькуючі ночі-квітнівки... Що ж, не вийшло* (О. Гончар); *Могла б я одягти і сірячину. Під зашморгом усе вже до лиця. А мати вклала білу сорочину і чоботи, узяті від шевця. Черчату плахту ще й якісь прикраси. Червону крайку в смужки золоті... Аякже, смерть усе-таки це празник, який буває тільки раз в житті* (Л. Костенко);

10) вимушеної згоди, примирення з чимось, схвалення чогось. Така реакція мовця не завжди збігається з його бажанням, а також може супроводжуватися негативним ставленням до примусової згоди. Наприклад: – *І все-таки я поїду. – Що ж, силою тебе не втримаєш* (М. Олійник); *Ярослава була вдома, ніщо не видавало в ній стривоженості, мабуть, не дійшли ще до неї загрозливі вісті. Що ж, так ліпше* (П. Загребельний); – *Журнал галицький, – сказала зрештою, – доречно було б зазначити, що авторка*

з України, українка. – *Леся Українка!* – радісно підхопила дочка. – *Українка*, – повторив Михайлик. – *Здається, добре.* – **Що ж**, нехай так і буде, – поклала Ольга Петрівна (М. Олійник); *Оленка (приречено).* **Що ж**, така вже в мене доля, *Та на все є Божя воля!* (Л. Яковенко);

11) нерішучого, нечіткого ствердження, часткової згоди, компромісу. У такому разі мовець погоджується зі співрозмовником лише в деяких питаннях: – *Відомі ж ваші бардзо велкі смаки! Таких, як ви, не ошукаєш... А Ступа мовчки чухав потилицю.* – **Воно-то так...** – озвався непевним голосом (В. А. Шевчук). Мовне вираження вказаної семантики пов'язане переважно з аналітичними конструкціями.

Спільність структур двох останніх груп полягає в тому, що вони на відміну від попередніх експлікують неповне ствердження.

У більшості різновидів нечленованих висловлень зі модальним значенням абсолютного ствердження може траплятися повторення мовних одиниць, що слугує засобом підсилення вказаної ознаки. Таке функційне призначення притаманне абсолютно тотожним та синонімічним компонентам: – *Ви ж, здається, активний читач його бібліотеки?* – **Так-так!..** (М. Олійник); – *Он дядько Михайло пишуть, що в них, за границею, теж люди заворушилися.* – **Так-так**, – аж зіп'ялася на лікті Варка (М. Олійник); – *Пам'ятаєш, на арені розлючений бик, а тут дядько у капелюсі, з гинджалом, перед ним танцює.* – **Так-так-так...** (В. Нестайко); – **Так, так**, уміючи можна жити скрізь (Ю. Мушкетик); – *До кизляр-аги Замбула йдїть.* **Так, так.** Він відає справами Криму (Р. Іваничук); – *А ті ж перші книги були божою мовою написані...* – **А так, так**, по-латині! – вигукнув Барон (Р. Іваничук); – *Подбай, щоб не вийшов посадник за ворота, спокійно мовив князь.* – **Ага, так!..** – зраділо сказав Ситник (П. Загребельний). Підсилювального відтінку набуває стверджувальне нечленоване речення й у разі вживання означальної частки *саме*: – *Я знаю, що Рогоза упокоївся, невже вам віддали митрополичий жезл?* – **Саме так**, отче, – жоден м'яз не здригнувся на холодному обличчі Потія (Р. Іваничук); *Інна вважає, що саме в ті дні з'явився у Віктора комплекс неповноцінності.*

Сподівалась, що зможе вилікувати його, душевно зцілить хлопця своєю любов'ю. Любов'ю – **саме так!** (О. Гончар); – *Кожен має чесно покласти свою частку на вітар народного добробуту.* – **Саме так!** (М. Олійник). За спостереженнями П. С. Дудика, “слова-речення з часткою (або повторювані тощо) помітно емоційніші порівняно з словами-реченнями без частки (або з тими, що не подвоюються), навіть тоді, коли їх вимовляють з однаковою інтонацією та за однакової ситуації” [85, с. 238]. Своєрідного відтінку розмовності стверджувальним нечленованим реченням надають ужиті в препозиції частки *от і, ну, ну й:* – **От і гаразд!** – *зрадів Микита* (В. А. Шевчук); – *Хіба я тебе вчив підслухувати? – Але ж я боявся, що цей тип тобі щось заподіє.* – **Ну гаразд, гаразд.** *Іди спати* (П. Загребельний); – *Родину занедбав... Донечка в мене була, Величка... Вмерла від хворощів, а я з тобою тоді в поході був, не зміг порятувати... – Ну добре, добре.* – *Ярослав зняковів* (П. Загребельний). Як свідчить джерельна база, ужита в нечленованих побудовах частка *ну* часто репрезентує певну замисленість мовця, указує на невелику паузу перед виголошенням ним ствердної відповіді, що часто зумовлено пригадуванням необхідної інформації, якою цікавиться співрозмовник.

У сучасній українській мові заслуговують на увагу нечленовані висловлення, які структурують так звані перехідні зони. До них належать мовні одиниці зі стверджувально-питальним модальним значенням. Попри те що аналізовані побудови за семантичними параметрами тяжіють до конструкцій зі стверджувальною семантикою, вони мають специфічну форму експлікації. Функцію маркування виконують аналітичні одиниці, структуровані заперечною часткою *ні*. Крім того, на своєрідність висловлень розгляданого зразка вказує питальна інтонація, відповідно пунктуаційно оформлена. Наприклад: – *Ніби вої, що мають мечі, сулиці, бояться Марі,* – *хоробриться старший за Гостейку на два літа Ярослав.* – **А то ні?** – *мати йому* (Д. Міщенко); – *Де може бути Жалійко? Чому так довго не повертається? – Гадаєш, довго? – А то ні?* (Д. Міщенко). На думку Ю. В. Шевельова, “питальне речення,

виконуючи стверджувальну функцію, виконує її всупереч своїй природі, і в результаті витворюється не стверджувальне речення, не злиття двох категорій, а, так би мовити, накладання однієї на одну” [280, с. 52].

Дослідження особливостей функціонування висловлень із стверджувальним модальним значенням дає змогу акцентувати на їхньому подвійному вияві в межах контексту. У художніх текстах, де передано діалогічне мовлення персонажів, нечленовані речення переважно вжиті як самостійні, крім тих випадків, коли вони мають значення вимушеної згоди, примирення з чиймись або власними міркуваннями, вчинками, діями. Виконуючи роль самостійних висловлень, реченнєві побудови семантично корелюють із лівобічним контекстом. Натомість у публіцистичному стилі аналізовані синтаксичні одиниці частіше входять до складних речень, оскільки зазвичай мовець не тільки стверджує якусь інформацію, а й наводить певні аргументи щодо правильності своєї відповіді. За такого функціонування семантику нечленованого речення удокладнює правобічний контекст. Пор.: – *Від дідька, Бароне, ти ж з ним у спілці, кажуть.* – **Так, так!** (Р. Іваничук); *Ти намет маєш?* – **Звичайно** (Л. Дереш) і – *Запитання таке: чи справді ця міфологічність мені не привиділася, і про що це все?* – **Так, шумерська міфологія...** (“Українська правда”, лютий 2014).

Висловлення нечленованого різновиду можуть мати певні емоційно-експресивні чи оцінні конотації. Таке явище трапляється переважно в художньому чи розмовно-побутовому стилях у разі, якщо нечленована побудова представлена одиницями *Отаке-то діло!*; *Так тому й бути!*; *Ще й як!*; *Хвалити Бога!*; *Дякувати Богу*; *Слава Богу*; *Йй-богу*; *Будь ласка*, наприклад: – *Візьмемо його, татусю, візьмемо! Він навчить мене грати на сопілці та на гусях, а я його – стріляти з лука! Так гарно нам буде вдвох! Князь засміявся.* – **Так тому й бути!** (В. Малик); – *Явився хлопець. Тепер поїдемо з кучером.* – **Ну й Слава Богу** (В. А. Шевчук); – *Ну як?* – *метнувся до нього сотник.* – *Благословив єпископ?* – *Благословив.* – **Ну й слава Богу** (В. А. Шевчук); – *Дядьку Андрію! Красолька лошачка привела!* – *Невже?* – **Йй-**

богу (Г. Тютюнник); – *А може, ви йому покажете наш монастир?* – **Будь ласка** (В. А. Шевчук); – *Коні уже готові... Тут є один попутник, візьміть його.* – **Будь ласка. Де він?** (В. А. Шевчук).

Широкий семантичний діапазон притаманний нечленованим конструкціям заперечної модальності. Вияв їхніх різних змістових відтінків пов'язаний із конкретною мовленнєвою ситуацією. Залежно від певних комунікативно-прагматичних завдань синтаксичні одиниці нечленованого різновиду можуть репрезентувати такі модальні значення:

1) категоричну незгоду мовця із міркуванням, висловленням іншої особи (осіб), спростування сказаного, небажання довіряти почутому: *Славився він впертістю і незгідливістю свого характеру. Наприклад, йому говорили: – Сьогодні у Власівці випав дощ... Він зараз же йшов на заперечення: – Е, ні, ні, у Власівці дощу не було! Це ти брешеш* (Г. Тютюнник); – *Радане! Це – нечиста сила, а не людина! – сказав старий, вказуючи на Волина. – <...> Клянуся Велесом – це дух, а не людина! Це демон! – Ні!* – *закричала Леа. – Не наговорюйте на нього, діду Кліне, ви вже все забули! Не руште його!* (Ю. Покальчук); – *Я не зрадив! – вигукнув Волин. – Я – Ваш! Ви ж знаєте, що я не можу бути людиною, не можу! Чого ви від мене хочете? Це тимчасове, це перейде! – Неправда!* (Ю. Покальчук);

2) чітку відмову від чогось, запропонованого мовцеві співрозмовником: – *А хочеш, я принесу тобі м'яса і хліба?* – **Ні** (П. Загребельний); – *Якщо тікатимеш, то, може, я й полінуюсь зараз, поночі, за тобою летіли Лісом. Але тікай швидко! Ну! Тікай!* – **Ні!** – *мовив Волин* (Ю. Покальчук); – *Дякую. Мені не зле... Дозволь хоч краєм ока глянути...* – **Ні** (В. А. Шевчук). Крім традиційно вживаних у цій сфері висловлень *Ні; Та ні*, засвідчена десемантизована сполука *Ще чого!*, яка має виразне емоційно-експресивне забарвлення, надає відтінку категоричності, увиразнює семантику опору: – *Маківко, чортів сину! Куди ти діжку тягнеш? <...> – Як куди? На воза... – Покинь! Вона розсохлась! – Ще чого!* (Ю. Сорока);

3) заперечення певних дій, вчинків, обставин через наявність інших, про які зазвичай ідеться в наступному членованому висловленні чи наступній частині складного речення, наприклад: – *Що за ліс везете?* – *запитав він, спинивши коня.* – *В колгосп, чи що?* – **Ні**, добрий чоловіче, собі на хлівчик, – *бовкнув Йонька* (Г. Тютюнник). За спостереженнями М. П. Баган, “поєднання комунікативного й пропозиційного заперечень посилює акт негації” [18, с. 150];

4) повне заперечення того, чим цікавиться співрозмовник, про що запитує, без якої-небудь на те аргументації: – *Давно з армії?* – *запитав Оксен, розстібаючи свій піджак і відчуваючи гарячу духоту.* – **Ні**, недавно, – *сердито відповів Дорош* (Г. Тютюнник); – *Лео,* – *підійшов до них Гей,* – *і ти, чужинцю, чому не йдете до вогнища? Це ж на щастя! Хто перестрибне більше багаття, у того буде більше щастя! Чи ти боїшся, Волине?* – **Ні...** (Ю. Покальчук); – *Хіба ви не вдвох?* – **Не-а!** – *сказав Павлуша, почервонівши, потім повернувся і пішов геть* (В. Нестайко); – *Хочеш відпочити?* – *спитав його Сивоок.* – **Та ні** (П. Загребельний). За певних контекстуальних умов натрапляємо на появу супровідного значення обмеженої темпоральної протяжної. Тобто дія, про яку питає співрозмовник, не виконана тільки на момент мовлення, про що засвідчує заперечна відповідь, експлікована часткою *ні*, та часовий показник *ще*: *В.: Ти знаєш про які “червоні прапорці” він говорить? А.: Ні. Ще ні* (Л. Дереш). У майбутньому, імовірно, мовець виконає цю дію чи знатиме інформацію, якою не володіє зараз, а отже, можна припустити, що на місці заперечення з’явиться частка на зразок *так* зі стверджувальною семантикою. Наприклад: – *Ви її ще не доїли сьогодні зранку?* – **Та ще ні** (Є. Гуцало). На особливу увагу заслуговують нечленовані заперечні висловлення-відповіді на питання, що містять елементи негації. Т. М. Колокольцева наголошує: “У тих випадках, коли загальне питання носить негативний характер (про що засвідчують формальні показники заперечення – слова на зразок *не*, *ні* та ін.), використання *Так* небажане, оскільки зазвичай породжує семантичну неоднозначність і приводить до комунікативних труднощів” [115, с. 83–84]. Наприклад: – *Він не говорив з вами про втечу?* – **Ні** (Г. Тютюнник); – *А що, в неї тата не було?* – **Ні.** *Вона*

з чотирьох років росла без тата (Л. Дереш); *Ти не читала роман “Голова професора Доуеля?”* – **Не-а** (Л. Дереш); – *Німців не чувати?* – **Борони Боже**, – *блідне Уляна* (Г. Тютюнник); – *Але ти не ображаєшся?* – **Боже упаси** (Л. Дереш);

5) заборону, різкий спротив діям чи намірам співрозмовника: *Подякував за честь і хотів уже вийти з кола, коли його зупинив скрипучий голос столітнього Кирила Одноуха.* – **Е ні!** *Стій, синку, негоже покинути козацьке коло, не мовивши слова* (Ю. Сорока); – *А я побуду біля неї.* – **Е-е ні!** – *мало не скрикнула Галя* (Є. Гуцало); – *Дякую. Мені не зле... Дозволь хоч краєм ока глянути...* – **Ні.** *Ще не час* (В. А. Шевчук); – *Все одно ж треба щось украсти. Щоб привид явився. Так вкрадемо фотоапарат.* – **Та ну!** *Можна десь пару яблук поцупити...* (В. Нестайко). Вимовлена протяжно частка *e-e* увиразнює семантику негації, підкреслюючи недоцільність пропозиції адресата, помилковість його міркувань, дій та ін.;

6) незгоду мовця з власними попередніми планами, міркуваннями про щось, відмову від них. Таке модальне значення експлікують зазвичай заперечні нечленовані висловлення, засвідчені в монологічному мовленні. Наприклад: **Ні!** *Крім нас же ніхто його не бачив... Я не побіжу!* (Я. Стельмах); *Хтось іде понад річкою. А мо’, вчулось? Але ж ні...* (Є. Гуцало); *“А може, підводу покинути, а самому в соняхи? Га? Знайдуть Северина – обох за грати посадять. Ні! Удвох шкодили – удвох і відповідати будемо”* (Г. Тютюнник); *Та чи задля почесней вернувся Хмельницький з-під Замостя? О, ні!* *Інше намотав на вус цей український барс із розумом кобри* (Р. Іваничук);

7) контаміноване значення недовіри до власних знань про щось та подивування від певної ситуації, переважно надзвичайної, виняткової, неординарної, наприклад: **Ні,** *це ж треба, в цей день народився і Анрі Беккерель, фізик що чи не перший помітив дивні властивості “смоляного каменя”* (Л. Костенко);

8) непевний, нечітко виражений опір, вияв якого зумовлений несподіваною, непередбачуваною мовцем інформацією. У таких конструкціях,

представлених транспонованим зі сфери сполучника вигуком *але*, семантика заперечення частково нівельована, натомість з'являється вказівка спротиву, супроводжувана незадоволенням, наприклад: *Ось що ми почули (до нас долинали тільки уривки розмови): БУРМИЛО: Воно-то, конешно, так... Але... КНИШ: Зате подаруночок матимеш від німців хіба ж такий! (В. Нестайко); "Але ж ти сам захотів цього?" Так, сам. Звичайно, сам. Але... "Чи, може, ти думав, що тебе вмовлятимуть, на колінах проситимуть, потім побіжать до діда Варари, переконують його, що з переекзаменовкою можна їхати в табір, і ви з Явою спокійнісінько собі поїдете? Так ти думав?" Ні. Але... (В. Нестайко). Часто після аналізованої нечленованої конструкції вжито членоване речення, що виконує роль аргументації. Наприклад: *Заради цього ми ладні були на будь-які жертви. Але... – невже ми не побачимо метро через них? (В. Нестайко).**

Акцентуючи увагу на модусній потужності нечленованих висловлень з узагальненим заперечним значенням, М. П. Баган визнає, що вони репрезентують не інформаційне повідомлення, а мовленнєву дію. Дослідниця стверджує: "Здатність комунікатива *ні* виконувати мовленнєві дії особливо помітна тоді, коли мовець за допомогою нього не спростовує чиїсь хибні припущення, а припиняє або корегує свої чи співрозмовникові наміри" [18, с. 148].

Виділені модально-семантичні різновиди заперечних нечленованих конструкцій виявляють деяку спільність у функціонуванні низки морфологічних засобів їхнього вираження. До таких ознак варто зарахувати вживання двох чи більше мовних одиниць поспіль, завдяки чому посилено значення негації, заперечний зміст виражено чіткіше, категоричніше й експресивніше, ніж звичайно, наприклад: – *Я тебе образив? – Ні, ні, – швидко заперечила вона (П. Загребельний); – Та й вам би, товаришу професор, якби з Києва та в наші ліси, бо тут же й голод, і холод, і хвашистюри ці. – Ні, ні, – квапливо промовив Отава. – Я повинен бути тут, Я залишуся в Києві, хоч би там що (П. Загребельний); ...все в Борисових грудях кричало й протестувало:*

“Ні, ні, ні! Людина повинна жити як людина, а не перетворюватися на жертву! Треба жити, як живуть усі люди!” (П. Загребельний). Розмовності заперечним нечленованим побудовам надає парний сполучник *що..., то*, а також ужиті в препозиції частки *та, ой, е, ну*, з-поміж яких додатковим відтінком відмови від чогось, чітко вираженої вказівки на неправильність міркувань, дій, вчинків співрозмовника вирізняється елемент *е*; поява супровідного значення вказівки на хибність міркувань співрозмовника, категоричної незгоди з його позицією, почасти й дратівливості, притаманна компонентів *ну*. Наприклад: – *Це ось її, Саню нашу, ніяка вже старість не здожене... – Що ні, то ні*, – згодився вчитель (О. Гончар); – *Щось трапилось? Щось з Танею знов? – Та ні...* (О. Гончар); – *Ти мене кликав, Антоху? – Та ні... Ні... – прошепотів я* (Р. Іваничук); – *І він з тобою на панцину? – Та ні!* – сказав Микита (В. А. Шевчук); *Ой ні, ще рано думати про все* (Л. Костенко); *Самойлович скупо усміхнувся. – Е ні, ще не всі меди спито* (Ю. Мушкетик); – *Десь же вони приховали їх. Може, пошукати все-таки? – Поночі? Ну ні. Їх удень не так просто буде знайти* (Д. Міщенко); – *А втім, ми погані смакоші: китаєць розуміється на чаю, турчин – на каві, московит – на горілці, а поляк п’є все і хвалить... – Ну ні, поляк на пиво має смак, – заперечив гетьманові Шимонович* (Р. Іваничук).

Крім поширеної й по-різному інтонованої частки *ні*, до сфери вторинних операторів заперечення належать компоненти, марковані фразеологізми: *Боже збав; Борони (боронь) Боже; Не дай (не приведи) Боже (Господи); Помилуй Боже; Нехай (хай) Бог (Господь) боронить (милує)*; а також *Дзуськи; Дулі; Чорта з два; Чорта пухлого*, що містять додаткове нашарування семантики зловтіхи. Наприклад: – *Я домагатимусь в найсвятішого папи, аби... – Домагатися? Боронь Боже, ваша величність! Перед найсвятішим папою слід виявляти тільки смирення і нічого більше* (П. Загребельний); – *Мені там теж не мед питиметься... Може, й голова влетить к чорту... – Не дай Боже! Що ти говориш? – жахалася Оріся* (Г. Тютюнник); – *Хіба так колись було? Щоб з агарянами проти ляхів домовлялися? Помилуй Боже! Мирно жили, спільно*

бусурман били (Ю. Сорока); *Гадаєш, пішла назустріч, повірила в жучка?* **Дзуськи!** (О. Гончар); *Євнух витягнув на середину кімнати величезний стоячий барабан, узяв довгу калатушку, став коло барабана на коліно і заходився щосили бухкати в напнуту волячу шкіру, показуючи Насті, щоб вона кружляла довкола нього з барабаном, пристосовуючись до вистукувань і вибухкувань калатушки. **А дзуськи!** Коли хоче, хай пристосовується сам!* (П. Загребельний); – *Бо й ти носитимеш.* – **А дзуськи!** – *закозирився на те чернець* (В. А. Шевчук); – *На цей світ зазіхають зараз... – Чорта пухлого!* – *Що – чорта пухлого? – Руки їм поодбиваємо, не тужи!* (О. Гончар).

В українській мові такі побудови слід розглядати на тлі емотивного синтаксису. Характеризуючи емотивність як “емоційність у потенції”, О. О. Турбіна наголошує: “Звертаючись до проблем емотивності, ми виходимо на проблеми дихотомії свідомості, яку визначають єдністю і протилежністю, взаємодією двох основних форм сприйняття – **чуттєво-конкретної** та **абстрактно-логічної**, на основі яких формуються два типи мислення – образне й аналітичне” [246, с. 5]. І далі: “Природа емотивного синтаксису сягає чуттєво-образного сприйняття й емоційного “осмислення” нової інформації, якому притаманна цілісність, нерозчленоване на певні значення інтегративне її презентування” [246, с. 8]. Одиниці на зразок *Дзуськи; Дулі; Боже збав; Боронь Боже* та ін. не тільки позначають заперечну відповідь, але й репрезентують певні соціально-психологічні характеристики адресанта. У такому разі важливу роль відіграє рівень стосунків між мовцями. За функціонування вказаних мовних компонентів обидва учасники комунікативного процесу належать до одного соціального прошарку або мовець має вищий соціальний статус порівняно зі співрозмовником і за умови вживання лексем *Дзуськи; Дулі; Дідька лисого; Чорта з два* хоче його принизити. Крім того, такі нечленовані конструкції позначені підвищеною експресією.

До висловлень розгляданого зразка варто зарахувати побудовані на змістовому контрасті заперечні нечленовані конструкції з первинною стверджувальною семантикою, для яких характерне додаткове іронічне

значення та відтінок незгоди: *Ага!*; *Аякже!*; *Авжеж!*; *Еге ж!*; *Чом не так!*; *Якраз!*. Розглядаючи аналізовані синтаксичні одиниці, П. С. Дудик наголошує: “Переборюючи “опір” природної для таких нечленованих структур стверджувальної модальності, інтонування кожного з них об’єктивно стає імпульсивним, набуваючи при цьому звучання, яке наочно показує негативне реагування мовця на зміст попередньої репліки, підкреслює при цьому його збентеження тощо” [85, с. 244]. Наприклад: *Блазій підбіг, щоб поглянути на нього зблизька, ангел змахнув крильми і закружляв: може, сяде на шпиль Корняктової дзвіниці, тоді Антох видряпається наверх і проситиме в нього кращої для себе долі; ага – сяде... Як може сісти, коли тут духовні особи не в пошанівку?* (Р. Іваничук); – *Хіба й Андрій тут? – аж похололо всередині в Чугая. – Аякже! Поїхав десь із Северином на хутори* (Г. Тютюнник); – *Тут, товариші, не до сміху, а до плачу діло доходить. Сказано було всім бригадирам, що хто не буде дотримуватися правил агрономії і не виконуватиме сівозмін, будемо карати якнайсуворіше. Думаєш, допомогло? Аякже! Знову на житниці жито посіяли. Що там уродить?* (Г. Тютюнник); – *Якось буде... розживемося. – Авжеж, як та сорока на лозі. Охо-хо, життя наше... Хоч сядь та плач, хоч стоячи кричи* (М. Олійник); – *Багато, мабуть, скосили! І Денис же косить? – Еге ж. Косить. А батько штани носить, – обізвався здалеку Гордій, витираючи травною косу і застромлюючи її кіссям під верболозовий куц.* – *Яка то в лихої матері косовиця з ружжом? Начепить його, як дурень тайган, та й никає по лозняках. Раз косне – десять раз в лози гайне. Отака й робота* (Г. Тютюнник); – *Оце вже, тату, даремно, – сперечався із Йонькою Гаврило. – Косарям привозитимуть воду колгоспні водовози. – Еге ж. Надійся. Вони тобі привезуть такої, що й у рот не візьмеш* (Г. Тютюнник). На нашу думку, ці реченнєві побудови також мають стосунок до емотивного синтаксису. Аналізуючи конструкції такого зразка, О. О. Турбіна зауважує, що вони “народжуються в процесі мовленнєвого акту імпровізаційними засобами, і відтак переважно мають оказіональний (індивідуальний чи суб’єктивний) характер. Водночас у кожній мові розвинені спеціальні засоби оформлення

структур емотивного синтаксису. Ці засоби утворюються в процесі мовленнєвої діяльності внаслідок і на основі переосмислення нейтральних, уже закріплених у мові засобів вираження. Отже, у мові формуються особливі структурні типи емотивних речень, які становлять корпус структур емотивного синтаксису, отримали більш чи менш регулярне використання й не втратили своєї виразності” [246, с. 4].

Обмежену групу щодо засобів експлікації становлять кількісно-розповідні нечленовані побудови, які зазвичай репрезентують часткову невідповідність між витлумаченим у попередній репліці та відомою мовцеві інформацією. Оператором вказаного модального значення виступає компонент *майже*: – *Ви перебували там п’ять років?* – *Майже* (“Віче-інформ”, лютий 2014). Подекуди нечленована одиниця *майже* експлікує повне заперечення висловленого співрозмовником припущення, що увиразнює вжита після нечленованої членована конструкція – альтернативний варіант, пояснення. У такому разі аналізована побудова сприяє більш емоційному звучанню діалогу, підкреслює настрій особи. Наприклад: *Побачивши Дороша з чемоданом, вони здивовано презирнулися.* – *На курорт, чи що?* – *Майже.* *В армію відкликають* (Г. Тютюнник).

Отже, у сучасній українській мові нечленовані висловлення розповідної модальності (власне-розповідні, стверджувально-розповідні, заперечно-розповідні та кількісно-розповідні), виконуючи специфічні комунікативно-прагматичні функції, виступають носіями низки конкретних модальних значень, для яких характерні первинні та вторинні засоби вираження. Вторинним формальним показникам притаманне нашарування додаткових, переважно оцінних, емоційно-експресивних відтінків.

3.4.2 Нечленовані висловлення питальної модальності

Тенденцію до вираження запиту про щось чи про когось із метою розширення інформації адресанта засвідчують нечленовані висловлення

питальної модальності. Апелюючи до адресата, мовець використовує питальні конструкції задля реалізації низки прагматичних завдань, що слугує базою розмежування їхніх конкретних модальних значень. На думку О. М. Пешковського, висловлення питальної модальності частково споріднені зі спонукальними висловленнями, оскільки за допомогою обох різновидів побудов мовець прагне “вплинути на свого співрозмовника, <…> на його волю, спонукати його вчинити так або так” [190, с. 392]. Водночас вони мають відмінні ознаки, зокрема функціонування питальних конструкцій пов’язане з бажанням адресанта дізнатися про раніше не відомі йому факти, а використання синтаксичних одиниць спонукальної модальності зумовлене прагненням особи домогтися від співрозмовника чи інших осіб виконання наказів, прохань та ін. [190, с. 392]. За спостереженнями Н. М. Костусяк, “питальні структури відбивають тільки мовленнєві дії, а спонукальні містять категоричність та комплекс мовленнєвих і немовленнєвих дій, пов’язаних зі спонуканням співрозмовника до виконання наказів, прохань тощо” [121, с. 60]. У сучасній лінгвістиці питальну модальність зазвичай розглядають на тлі членованих побудов і вирізняють загальнопитальні, частковопитальні й невласне-питальні речення [53, с. 146; 121], за термінологією Л. О. Кадомцевої, речення прямої з’ясовуючої питальності, прямої уточнюючої питальності, непрямої питальності [235, с. 130–134]. Нечленовані конструкції питальної модальності частково описав А. П. Загнітко. У статті “Еквіваленти речення : статус, обсяг і функційна типологія” мовознавець зарахував до них синтаксичні одиниці, у яких: 1) попередня конструкція потребує прямої відповіді на поставлене запитання: – *Ну от. І відчуваєте себе значно краще. – Вона була рада нагоді так просто – ніби ненароком – поговорити на цю тему. – Давайте домовимось: щодня снідати, обідати, вечеряти. **Гаразд?** Він кивнув головою (М. Олійник); 2) наявна семантика перепитування, уточнення: – *А ти не навмисне бабахнув, щоб мене прикликати? Признавайся!* – *обпекла подихом. – Ні. – **Ні?*** (В. Слапчук); 3) репрезентоване вагання, подив, сумнів тощо: *Хіба?; Справді?; Та ну?; Овва?; Невже?*, наприклад: *Ви не знаєте, хто такий**

Фарадейович?! Та ну? Хіба?! (В. Нестайко); – Тарас Григорович тебе змалює. – Справді? – зраділа жінка. – Мене ніхто ніколи не малював! (В. А. Шевчук); Ми по тебе... їдьмо на студію... Асистент сказав... – Невже? (В. Нестайко); 4) висловлене спонукання до певних учинків, дій, продовження оповіді [95, с. 88]: – Знаєш, що найкумедніше в цій ситуації? – Ну? – звела брови Оксана. – Я тоді вела себе зовсім так, як оце ти (В. О. Шевчук). Запропоновану А. П. Загнітком класифікацію вважаємо актуальною, перспективною й беремо за основу. Водночас досліджена джерельна база уможливила її удокладнення. Зважаючи на функційну різноплановість нечленованих побудов питальної модальності, вирізняємо такі їхні групи:

1) висловлення, модальна семантика яких пов'язана із з'ясуванням реальності / ірреальності, доцільності / недоцільності певних дій, достовірності / недостовірності інформації, виголошеної мовцем, чи його прагненням домогтися від співрозмовника пристати на пропозицію. Нечленовані побудови, ужиті вкінці складної структури, перша частина якої – членована синтаксична одиниця, функціонують задля підкреслення запитання. Наприклад: – Під корінь треба вдарити! – Пеньок прибрати, виорати й засіять добрим зерном! Так? (В. А. Шевчук); – Ви – професор Отава. Так? (П. Загребельний); – Вмолотимо хіба козацького, га?! – він весело підморгнув Максимові (Ю. Сорока); – Тоді візьмемо візника – мені якраз в аптеку треба – й до міста снідати. Гаразд? Відзначимо твій приїзд (М. Олійник); – І зви мене Іваном. Як звав би брата. Добре? (В. А. Шевчук). Побудови вказаного зразка, виконуючи функцію репліки-стимулу, зазвичай перебувають у кінцевій її частині. Розглядані висловлення можуть супроводжувати звертання. Такі конструкції переважно спрямовані на отримання згоди від співрозмовника, спонукають його до ствердної, рідше заперечної відповіді й часто функціонують із метою встановлення контакту з адресатом чи активізації його уваги. Наприклад: Ананій поспіхом розпрощався: – Вибачте, не буду вам заважати. Я завтра буду вас чекати на цьому ж місці, – пообіцяв. – Тоді й договоримо... Добре? (В. Слапчук); – А ти приведи нам свого брата, ми й з ним познайомимося. Та й

домовимося, коли і що! **Так**, Волине? (Ю. Покальчук); – *Ти не попович, бува, соколику?* – *спитав Тарас у приятеля.* – **Ні?** (В. А. Шевчук). Т. М. Колокольцева вважає, що “прагматичне призначення таких компонентів (які, ймовірно, не варто називати комунікативами, оскільки вони не мають статусу відносно самостійного висловлення) насамперед полягає в зниженні категоричності вираженого спонукання, у посиленні ступеня кооперативності діалогічної взаємодії, у “крокові назустріч” мовцєві” [115, с. 70]. Дискутуючи з дослідницею, наголосимо, що розглядані висловлення, хоч на відміну від більшості нечленованих конструкцій і перебувають у постпозиції репліки, проте зберігають низку інших ознак, притаманних реченням нечленованого зразка, зокрема мають своєрідне формальне вираження (частки та модальні слова), позбавлені формально-синтаксичної категорії предикативності та членованості;

2) висловлення, що виступають засобом перепитування, “яке сам мовець часто розгортає, уточнює наступною синтаксично членованою реплікою, щоб тільки почути пряму і чітку відповідь” [85, с. 244–245]. Розглядані синтаксичні одиниці контамінують власне-питальну семантику та певний сумнів мовця щодо достовірності почутого ним повідомлення. Зазвичай такі перепитування мають емоційно-експресивний характер: – *Грета?* – *Ні.* – **Ні?** – *Я Гізя. Ганна...* (Р. Іваничук);

3) нечленовані висловлення, семантично співвідносні з побудовами на зразок *Як справи?*; *Що нового?* Такі питання зазвичай маркують відзайменниковий дериват *що* чи відприслівниковий компонент *як*, самостійно вжиті чи разом зі словами-морфемами *ну*, *то*, наприклад: *Стратон нетерпляче чекав, коли Марія повернеться з ханського двору.* – **Ну що?** – *зустрів її на порозі і відразу все зрозумів: опущені Маріїні плечі, схилена голова й очі, в яких витілили рештки надії, говорили мовчки – “Мальва не піде”* (Р. Іваничук). Побудови цієї групи спонукають співрозмовника дати невідкладну відповідь на питання, що цікавить мовця, повідомити надто важливу для нього інформацію: – **Ну, що?** – *запитав одними губами.* – *Погано,* – *зітхнув боярин.* –

*Якщо до ранку не полегшає, то треба кликати попа... Бідна дівчина! Така молода, гарна – і... (В. Малик); Ігор сів на воза. Славута обережно підняв важкий рукав кольчуги, відламав наконечник стріли і витягнув з рани древо. Потім зняв поручі, закотив рукава кольчуги й сорочки, дістався до рани. – **Ну що?** – спитав Ігор, кривлячись від болю. – Дякувати долі, кістка ціла, – зрадів Славута (В. Малик); Коли вийде, обтовплять його, зазирають у вічі і по блиску очей розгадують, що все гаразд, і жартівливим хором вітають: – *Годен! І вже ті, що пройшли комісію, приймають його до себе, бо вже він їхній, він брат, друг по життю, а може й по смерті. А буває, що вийде і очі невловимі. До нього: – **Ну як?** А він пробує щось пояснювати (О. Гончар);**

4) висловлення *А що?*; *А хіба що?*; *І що?*; *То й що?*, які мають на меті з'ясувати мотиви повідомлення чи питання співрозмовника. Значна частина цих конструкцій – зустрічні питання. Наприклад: – *Жанни не бачив? – Я? Ні. – Алік дивиться у далечінь. – **А що?** (Л. Дереш); – *Ви ще не спите? – **А що?** – озвався Степура. – Тільки що ми бачили, як ракету хтось пустив (О. Гончар); – Потім іще така справа, – сказав Богдан, помітивши, що автомобіль хоче зупинитися, – ви обережніше з Севом і з тою вашою відрою. – **А хіба що?** – сказав я, вилазячи з машини (Ю. Яновський); – *А що, коли піти за ними назирці і, як вони стануть на ночівлю, зайняти їхніх коней? – **І що?** – Ну й вернутися до купця з кіньми (П. Загребельний); – *Мій брат Ілля служив при князеві, як той був, – царство йому небесне, – ще губернатором Малоросії... – **То й що?** – так само щиро спитав Тарас. – Тоді вони обоє, Репнін і брат, хотіли звільнить селян, одкрито про це висловлювалися, і в Петербурзі те сприйняли ледь не за бунт (В. А. Шевчук); – *Письмо знаєш? – **То й що?** – Книги читав, бачив? (П. Загребельний);*****

5) висловлення, що виступають своєрідним відгуком, засобом спонукання співрозмовника повідомити про те, заради чого він покликав мовця, привернув його увагу, наприклад: *Парубки стоять осібно гамірним гуртом, поводять себе розв'язно, по-хутірському: – Пилипе! – **Що?** – Куди це ваші худобу порозпускали? (Г. Тютюнник); – *Товкачу! Товкачу! Товкач, який поблизу**

стояв на возі й змотував порубаний і поколотий списами турецький одяг, підвів очі: – **Га?** – На біса воно тобі? (Ю. Сорока);

б) висловлення із контамінованим питальним і спонукальним значенням, функційне призначення яких полягає в репрезентації бажання мовця уточнити частково висловлену адресатом інформацію, спонукати його до продовження оповіді. Арсенал показників розгляданого модального значення структурують побудови *Ну?*; *Тобто?*, аналітичні висловлення *Ну і?*; *І що?*, редуплікована форма *Ну-ну?*, що експлікує нетерплячість мовця, його бажання прискорити розповідь співрозмовника. Наприклад: *Гладун, присівши серед них навпочіпки і вказуючи на провалля вікна, шавкотить якимось не своїм, згубленим голосом: – ...Хто перший? Це означає, хто першим полізе в оте видерте вікно, хто першим кине назустріч автоматному вогню, назустріч власній смерті. – Ну? Мовчать (О. Гончар); – Шпигуни на мене нападали вночі. От тобі й ну! Бився я. Так бився, як ніколи в житті. Думав, що загину. Ось бачиш, – він ткнув пальцем у подряпину на щоці, тоді задер сорочку і показав синець на ребрах. – Ну? Ну? – нетерпляче спитав я. – Як же воно було? (В. Нестайко); – Бачу, ярчук ваш ще молодий, – продовжував гладити Пампука, собаці, здається, ці пестоці подобалися. – Ви вже перевіряли його на ділі? – Тобто? Чого конкретно ви від мене хочете? – Анатолій почувався так, наче з даху зірвався (В. Слапчук); – Вона щоразу – біленьку мені за труд... Ще трохи – був би викупився... – **І що?** – Так пан, хоча і хирлявий, додумався чи хтось шепнув йому про те... Спіймали мене на шкоді, всипали і відвезли в Калугу, здали в солдати... (В. А. Шевчук); – Я вважаю, товаришу батальйонний комісар, що логіка тут має бути така: людина, батько якої засуджений радянським судом, на основі наших радянських законів, навряд чи так уже щиро піде вмирати за ці закони, за цей лад. В усякому разі, посилати таку людину до ворога в тил... – **Ну-ну?** – Я нічого не сказав (О. Гончар);*

7) висловлення, “які втілюють у собі непряме запитання з відтінком емоції – сумніву, вагання, справжнього чи вдаваного подиву” [235, с. 297], недовіри, наприклад: – **Невже?!** Адже цього не може бути! Батьку? – не

вірячи собі, запитав чужим голосом (Ю. Сорока); – Де ви її [“Причинну”, написану на аркуші. – А. Ш.] взяли? – ступив до них Гребінка. – Він написав, – тицьнув Сошенко пальцем Тараса в руку. – **Справді?!** – не міг тому повірити (В. А. Шевчук); – Не все те велике, що вельми високе. – **Хіба?** – А так. Казав один: високий до неба, та не вельми треба (Д. Міщенко); – Я чув, султан їсть тільки солов’їні кібчики, – сказав Марко. – **Та ну?** Скільки ж це треба солов’їв... (Ю. Мушкетик); – Я ж родичка, хоча й далека, Миколи Гоголя. – **Та ну?!** (В. А. Шевчук). Специфіку аналізованих структур визначає їхня здатність певною мірою передбачати відповідь. За спостереженнями Л. О. Кадомцевої, “передбачення відповіді з погляду мовця надає питальному реченню посиленої експресивності” [235, с. 132]. Деякі висловлення цієї групи мають супровідний відтінок глузування, іронії: – Таю, – майже пошепки сказав він, – Таю, це я приїхав. – **Справді?** – насмішувато спитала вона (П. Загребельний). Своєрідністю модального значення вирізняються побудови, експліковані частинами *Як?*; *Що?*, які, за спостереженнями П. С. Дудика, “втрачають функцію запитання-спонукання, передають інтенсивну реакцію мовця на певні події, явища, на сказане кимось тощо” [85, с. 245]. Наприклад: *Мало не бігцем здолала перші кам’яні сходи в темряві. Але в першій же, освітленім вузькими прорізами в стінах приміщенні замість сподіваної дикості й занедбаності зустрілася з суто палацовим убранством, на додачу всього злого зоріли їй назустріч нескаламучені очі Вільтруд.* – **Як? І ти?** – вишепотіла до дівчини... (П. Загребельний); – *Е-е, отроче, не знаєш ти дядька Самуїла!.. Та набрехав я їм усе від початку й до кінця!* – **Як? І про князів, і про Альту?** (В. Малик); – *Ігуменя Марія на молитві,* – мав у відповідь. – **Що? Шуйця – ігуменя? Марія?** (П. Загребельний). До поданих побудов не слід зараховувати синтаксичні одиниці, які виражають прохання повторити щось недочуте, незрозуміле: – *Що там нанюшив?* – *Дочку має.* – **Що?** – *Дочку має* (П. Загребельний). Слово *що*, засвідчене в поданому висловленні, на переконання П. С. Дудика, варто “вважати не словом-реченням, а неповним реченням, яке своїм змістом прирівнюється до синтаксично членованих запитань на зразок *Що вони*

зробили? Що ти сказала? <...> З нього, як із самого контексту, випливає, що мовець не розчув або не зрозумів запитальної репліки” [85, с. 245];

8) висловлення із суб’єктивним модальним значенням обурення, образи з приводу почутого. Наприклад: – *Ви порушуєте закон і конституцію.* – **Що?** – *закричав Гнат.* – *Геть! Я тут закон! Я – конституція* (Г. Тютюнник); *Ближче до обіду в таборі у турків вдарила гармата, за нею ще і ще, доки навколишні пагорби не потонули в ревінні канонади.* – **Що?** *Отакої! Стріляти мені!* (Ю. Сорока); – *Нещастя, князю,* – *простогнала й захлинулася словами-стогоном.* – *Він... осліп!* – **Що?!** – *крикнув не своїм голосом і так струсив Малку за плечі, що та стишилась нараз і видивилася на свого мужа повними сліз та перестрахи очима* (Д. Міщенко); – *Для тебе вони закон, це я знаю. Ти заради графіків розбитися ладен... Честь династії і так далі...* – **А що?** – *образилась Вірунька.* – *Це ж Баглаї! Потомствени металурги! Честью своєю дорожать, слава їм даром не приходить* (О. Гончар); – *Тепер я попрощаюся з тобою, дядьку Самуїле. Звідси поверну до Путивля, у свій Сіверський край... Купець витріщив очі.* – **Як?** *Ти кидаєш мене одного?* (В. Малик). Такі одиниці можуть функціонувати й у монологічному мовленні, репрезентуючи внутрішні переживання мовця, його роздуми. Наприклад: *Вістка про заручини Франка з Хоружинською швидко облетіла Львів.* **Як?** *Хіба тут, у нас, мало порядних дівчат, що аж мусив їхати до Києва?* (Р. Горак). Переконливим, містким і колоритним засобом вираження гніву, роздратування слугує вжита із питальною інтонацією побудова *Мабуть?*, у якій знівельовано модальне значення припущення, сумніву. Розглядана одиниця виступає своєрідною реакцією мовця на неадекватну, за його припущенням, оцінку ситуації співрозмовником. Такі побудови зазвичай мають риторичний характер. Наприклад: – *Вона вмерла.* – *Так. І це, мабуть, дуже сумно.* – **Мабуть?** – *Генріх не міг стямитися від такої наївності.* – **Мабуть?** (П. Загребельний).

Отже, у сучасній українській мові більшість нечленованих висловлень питальної модальності не тільки слугують засобом експлікації об’єктивного змісту, зокрема функціонують із метою пошуку інформації, а й мають

супровідне суб'єктивно-оцінне, емоційно-експресивне значення. Виразний комунікативний акцент та сукупність об'єктивно-суб'єктивних ознак уможливили докладний аналіз модальної модифікації питальних конструкцій нечленованого різновиду.

3.4.3 Нечленовані висловлення спонукальної модальності

У сучасному українському мовознавстві висловлення, що експлікують наказ і спонукання до дії, зазвичай розглядають у межах спонукальної модальності. У різних аспектах зазначену проблему аналізують О. С. Мельничук [235, с. 18–19], А. П. Загнітко [94, с. 111–112], Л. О. Кадомцева [235, с. 134–135], М. В. Мірченко [168, с. 322, 329–331], С. В. Мясоєдова [180], С. В. Харченко [259; 260] та ін. Своєрідну думку з порушеного питання висунула Н. М. Костусяк, яка розглянула вказану категорійну величину у двох аспектах – морфологічному та синтаксичному, що дало змогу дослідниці вирізнити наказову та спонукальну модальності як грамеми категорії морфологічної модальності [119, с. 308–312] та спонукальну модальність – грамеми категорії синтаксичної модальності [119, с. 320–329]. Спільність більшості теорій полягає в описі спонукальної модальності у зв'язку з дієслівною категорією способу та в стосунку до простих членованих речень, натомість нечленовані висловлення спонукальної модальності зазвичай перебувають поза увагою лінгвістів.

З-поміж висунутих теоретичних концепцій найбільш прийнятним вважаємо трактування Н. М. Костусяк, яке й візьмемо за основу, з'ясовуючи специфіку нечленованих висловлень розгляданого зразка. На переконання дослідниці, “спонукальна модальність – категорія синтаксичної модальності, яка має узагальнену семантику волевиявлення дії, процесу, стану, розчленовану на значення власне-спонукальності та значення, що становить контамінацію волевиявлення та бажаності” [119, с. 320]. Дотримуючись комунікативно-прагматичної схеми аналізу, дослідниця визначає точки перетину в межах обох

семантичних різновидів: “Їхні значення ірреальні, спрямовані на реалізацію ситуативно-прагматичних і комунікативних завдань, пов’язані з відображенням позначуваних явищ дійсності у свідомості співрозмовників” [119, с. 320]. До відмінних рис висловлень із власне-спонукальною та спонукально-бажаною модальністю зараховано їхню різну “спрямованість на виконання певного мовного завдання, що залежить від комунікативного наміру мовця. Хоча вони призначені викликати дію адресата, але спонукальні конструкції містять категоричність та комплекс мовленнєвих і немовленнєвих дій, пов’язаних зі спонуканням співрозмовника зазвичай до виконання наказів, а спонукально-бажані структури відображають найчастіше прохання, тобто в них відбувається часткова нівеляція апелятивності, її вияв стає слабкішим” [119, с. 320–321]. Керуючись указаними кваліфікаційними принципами та зважаючи на функційний потенціал нечленованих висловлень і ступінь вираження волевиявлення, вважаємо за доцільне виділити три різновиди нечленованих побудов спонукальної модальності з такими значеннями:

1) наказово-спонукальним. Висловлення цього модального різновиду “заперечують можливість альтернативного розвитку подій” [18, с. 145] й експлікують категоричне спонукання до дії, розпорядження, безапеляційну вимогу, зокрема:

а) заборону кричати, говорити, розповідати, розмірковувати, дискутувати про щось, закликають до тиші: *Цить!; Цитьте!; Тсс!; Цс!; Цсс!; Чш!; Ша!; Буде!; Годі!; Досить!*, наприклад: – **Цить!** – скрикнув Павло Серафимович. Він так грюкнув кулаком по столу, що Варя з переляку підскочила на місці (С. Талан); – **Цитьте, свахо!** – Гнат утирає у неї свої страшні банькати очі (В. Слапчук); *Дід Салимон повів мене в садок. Біля вуликів зупинився. – Тс-с!* – приклав він палець до губів... (В. Нестайко); – **Тс-с-с!** – Нафіса затулила Хюсамові рот (Р. Іваничук); – *Ой вей, ой вей!* – застогнав натовп. – **Ша!** – викинув руку Нахман (Р. Іваничук); – **Годі,** – примирливо обіззався Гаврило, намагаючись загасити сімейну сварку (Г. Тютюнник); – **Досить!** *Ти завжди вмів гарно забалакувати,* – рішуче обриває Ірина хлопця (Дара Корній); – *Знову*

на житнищі жито посіяли. Що там уродить? – Там картоплище колись було. Питательних веществ хватить. – Сам ти вещество! – Ну, **досить**. Зчепилися (Г. Тютюнник);

б) наказ вийти з приміщення, відійти від когось, залишити кого-небудь: **Геть!**; **Марш!**, наприклад: *Перелесник лише глянув на Волина, сумно, втомлено і довго. А потім злетів униз і махнув плащем, з якого рвонулась вогненна стіна. – Геть!* – крикнув він вовкулаці (Ю. Покальчук);

в) наказ припинити якусь немовленнєву дію, рідше – розпочати її: **Годі!**; **Досить!**; **Баста!**; **Буде!**; **Стоп!**; **Атас!** Конкретизація семантики заборони, змодельована зазначеними компонентами, відбувається в межах контексту. Наприклад: – **Годі!** *Досить тужити, Ярославно! Ходімо!* (В. Малик); *Він танцював би й далі, та Рагуїл махнув ріжечником, щоб перестали дудніти, а на сина нагримав: – Досить!* <...> *Здійняв пилуку – аж дух забиває!* (В. Малик); – **Стоп!** – *піднімає руки режисер* (В. Нестайко); – **Стоп!** – *заволав оператор, що по той бік кладки націлявся на нас з плоту кінокамерою* (В. Нестайко); *Ба-бах!* – *спалахнувши блискавкою, гримнув постріл. – Атас!* – *перелякано верескнув хтось зовсім близько* (В. Нестайко). Із контамінованим значенням наказу припинити якусь дію і категоричної команди вийти з приміщення може функціонувати транспонована з групи висловлень частково нейтралізованої спонукальної й акцентованої бажальної модальності побудова *До побачення!*, що має виразний емоційно маркований відтінок небажання мовця продовжувати розмову зі співрозмовником: – *До побачення! Ви мене чуєте? Не доводьте мене до того, щоби я викликала міліцію, бо тоді й вам арешту не минути!* (О. Слоньовська);

г) наказ, що експлікує початок чи припинення руху свійських тварин і птахів, відганяння їх, поганяння, зупинку: **Вйо!**; **Гись!**; **Киш!**; **Цоб!**; **Цабе!**; **Но!**; **Тпру!**, наприклад: *Ханські охоронці підвели коня, запряженого в шлею, накинули попід руки Овлурові міцну вірвовку, прив'язали до барка. Один з них скочив коневі на спину, вйокнув: – Вйо!* (В. Малик); – **Фас!** – *Заграйко пустив Жара. Прикордонники метнулись за собакою* (Г. Кирилук); – **Гись!** **Гись!** – *кричить*

Тарас, помітивши у панській гречці двох баранів (В. А. Шевчук); – *Та вже ж не даром... Цабе! Цабе!* – *звернув з дороги.* – *В жнива три дні... Тпру-пру, сиві. Приїхали!* (В. А. Шевчук); – *Тпру! Тпру!* – *закричав хтось несамовито поруч.* – *Кого я бачу! Чи не мана це, Грицьку?!* (В. А. Шевчук); – *Тпру, тпру!* – *кричить Ничипір і натягає віжки* (В. А. Шевчук);

2) власне-спонукальним. Його реалізують конструкції на позначення емоційно-вольових виявів мовця, зокрема висловлених у некатегоричній формі закликів, заохочень людей до певної дії тощо: *Гайда!*; *Ну!*; *Ану!*; *Нумо!*; *На!* Подібно до попередньої групи синтаксичні побудови аналізованого зразка виражають прагнення адресанта домогтися від адресата реалізації якоїсь дії, проте водночас вони експлікують частково нейтралізовану волюнтативність. Таке явище особливо виразно виявлене за умови функціонування одиниць *Гайда!*; *Нумо!*, що позначають не тільки вольовий вплив на співрозмовника, а й експлікують спонукальну дію, яку виконуватиме й сам мовець. Наприклад: *Один тільки раз Ява прибіг до мене захеканий, схвильований, червоний.* – *Гайда!* (В. Нестайко); *Чийсь кулак штовхнув його збоку – і тут-таки почулося тихо:* – *Гайда. Не стій.* <...> – *Нумо,* – *повторив селянин.* – *Берімося* (А. Кокотюха). З огляду на комунікативно-прагматичний потенціал висловлення власне-спонукальної модальності варто об'єднати в підгрупи на позначення:

а) некатегоричної вимоги від співрозмовника розпочати рух: *Гайда!*, наприклад: *А вони тільки за того хлопця і розказують: – Такий хлопець, такий хлопець, такий хлопець! А дочка князева як почувала, та: – Гайда, поїдем побачим!* (“Українські народні казки”); – *Поїдемо! Го-го! Гайда, Сивооче!* (П. Загребельний);

б) спонукування співрозмовника взяти щось: *На*, наприклад: *Призвала одного гінця, дала листа і сказала: – На. Завези князю Додону і привези мені відповідь, а не то голова з пліч!* (“Українські народні казки”); *Служниця пішла, розповіла королівні. Королівна дала їй карбованців півсотні.* – *На,* – *каже,* – *купи мені тих ягід* (“Українські народні казки”); *Антончик неохоче простягнув*

мені апарат. – **На!** Тільки так зразу ти не навчишся, це треба місяців кілька... (В. Нестайко);

в) заохочення, спонукання до дії: *Ану!*; *Ану ж!*; *Ну!*; *Ну ж мо!*, наприклад: – *Та невже? На фортепіано?* – щиро дивувався Микола Віталійович. – **Ану ж, ну.** – Він переніс Лесю на стілець перед фортепіано і зупинився, чекаючи, що буде далі (М. Олійник); Він заметушився і почав гукати до челяді: – *Гей, люди! Топіть грубки! Готуйте гарячу вечерю! Засипте вівса коням та покладіть сіна! Та швидше повертайтеся!* **Ну!** (В. Малик); Здавалося, ще одне зусилля – і залізний обруч половецький трісне. Ігор кидався до них і захриплим голосом гукав: – *Соколи! Витязі руські!* **Ну!** *Ще трохи!* (В. Малик); Коли Тарас, скупавшись, прийшов до двору, пан економ, хитаючись, виходив з хати. Отець Григорій тримав його під руку і підбадьорював: – *Так... так... Ну, ну!* *Ще крок... Ще трошки...* (В. А. Шевчук); Але хмизонос розіпхав усіх, гордо виступив на середину, урочисто оголосив: – *На змаг! Хто хоче, ставай туди. Хто вклякне після третього ковша, битий буде всіма, ліпше не берись.* **Ну ж мо!** (П. Загребельний);

г) спонукання адресата до продовження оповіді: *Ну*, наприклад: – *Білого? Бобра? Брехав би ти кому іншому, а не Какорі, чоловіче!* – *Дак що ж з тобою балакати!* – *стенув плечима чоловік і знову завернувся, щоб іти.* – **Ну!** – *заревів Какора.* – *От осел божий! Та ти кажи до ладу! Бобер?* (П. Загребельний). Зрідка в цій функції засвідчений компонент *будь ласка*: – *Я попросив би вас тільки...* – *Так, так, – черговій, видно, хотілося вправити свою нетактовність, – будь ласка...* (П. Загребельний);

г) спонукання до припинення мовленнєвої чи немовленнєвої дії: *Ну*, наприклад: *Ігор обняв старого.* – **Ну, ну.** *Не бурчи, учителю. Хай Ждан приходить!* (В. Малик); *Та ось за якимсь разом у саку забилася чимала сріблиста рибина. Вона звивалася, намагаючись порвати тонкі тенета.* – **Ну, ну,** *не дурій,* – *засяяв майже дитячою усмішкою Франко.* – *Попалася – сиди нишком* (М. Олійник); – **Ну,** – *ще не маючи снаги злізти з воза, бурмотів Какора,* – *ну... чого ти?.. Хіба ж чоловік що?.. Ну вийшло так... А ти не плач...*

Какора тебе ніколи не... Ти ще не знаєш Какори... За добро Какора – тільки добром... Ну... Та ну ж бо... (П. Загребельний);

3) із частково нейтралізованим спонукальним й акцентованим бажальним. У розгляданих синтаксичних одиницях значення волевиявлення великою мірою нівельовано, проте виразно виявленим виступає семантика бажання переважно привернути чиюсь увагу. До цієї групи варто зарахувати висловлення на позначення:

а) окликів, що експлікують бажання мовця звернути на нього увагу осіб, які зазвичай перебувають недалеко: *Агов!; Агей!; Ей!; Гей!; Гов!;* – *Агов!* – гукнув Сивоок. *Ніхто не відповідав* (П. Загребельний); *Але Волин зволикав, усе не міг підступитися до дівчини ближче. Аж одного разу Перелесник прилетів і загукав до нього: Гей, іди-но сюди!* (Ю. Покальчук); – *Гей!* – гукнув тим-таки тонким голосом. – *Чи вдома пани господарі?* (В. О. Шевчук). До цієї групи варто зарахувати висловлення *Алло*, що “уживається при звертанні до особи під час розмови по телефону в значенні слухаю, слухайте” [214, т. 1, с. 34], наприклад: – *Ал-ло, – сонно протягнула Лорна* (Л. Дереш). За спостереженнями авторів колективної праці “Синтаксис сучасної української мови : проблемні питання”, “іноді апелятивні вигуки *ой, агов, гов, гей, алло* тощо вживаються без кличних комунікатів [вокативних речень. – *А. Ш.*], перетворюючись на їх заміників” [213, с. 409]. На нашу думку, вокативні структури, хоч великою мірою і спрямовані в площину вигуків, але вони, по-перше, “містять імпліцитне спонукання особи, до якої звертається мовець” [119, с. 328], по-друге, виражені самостійною частиною мови – іменником, що не зазнав повної інтер’єктивації, а отже, належать до односкладних. Натомість висловлення на зразок *Ой!; Агов!; Гов!; Гей!; Алло!* експліковані вигуками, які виступають одним із центральних засобів моделювання нечленованих побудов. До цієї групи варто зарахувати конструкції з актуалізованим спонуканням, що маркують “заклик негайно прийти на допомогу, захистити в біді, від небезпеки” [214, т. 8, с. 927], наприклад: *Гвалт!; Рятуйте!* Такі висловлення містять виразну емоційно-експресивну конотацію: *Присівши, вийняв тихо з штанів очкур й вклав*

у кишеню Ясеві. Потім, сховавшись поряд у вишняку, набрав повітря в груди і закричав: – **Рятуйте! Гвалт!** (В. А. Шевчук); – **Ря-а-атуйте!..** – почав було волати про допомогу, але, відчувши спиною надійну твердь, замовк одразу (В. А. Шевчук);

б) окликів свійських тварин і птахів: *Киць-киць; На-на-на; Ціп-ціп; Тю-тю-тю; Гиля; Минь-минь; Бир-бир; Кізію-кізію*, наприклад: – *Взяла б, якби вмів ти кликати худобу, – каже жінка. – Умію: Минь-минь, бир-бир, кізію-кізію!* – гукав лис ніжним ласкавим голосом (“Українські народні казки”);

в) привітання: *Добрий день!; Добридень!; Доброго дня!; Доброго здоров'я!; Добрий ранок!; Доброго ранку!; Добрий вечір!; Доброго вечора!; Слава Богові (Бозу)!; Слава Господові!; Слава Ісусу!; Здрастуй!; Здрастуйте!; Здоров!; Будь здоров (здоровий, здорова)!; Привіт!* та ін. Наприклад: *Цар низько поклонився: – Добрий день, дорогий няньку! – Доброго здоров'я, синку!* (“Українські народні казки”); – *Добрий ранок*, – вітаються вони (Л. Дереш); *Поспіхом прожувавши відкушене, він несміливо гукає: – Добридень, добридень!* (Л. Дереш); – *Слава Богу*, – привітався тихо отець Григорій (В. А. Шевчук); *Іду оце недавнечко селом, а назустріч мені тазда. “Слава Ісусу”. – “День добрий”, – кажу (М. Олійник); Але в цей час Тимко відкриває двері і каже голосно: – Здрастуйте!* (Г. Тютюнник); *Назустріч їй ведмідь: – Здоров, кума! Де ти рибки наловила?* (“Українські народні казки”); – *Здорова будь, Інгігердо!* – *Здоров був, княже*, – відповіла вона голосом глибоким і гарним (П. Загребельний); – *Привіт. Це Жанна* (Л. Дереш);

г) прощання, часто з відтінком побажання: *Бувай!; Бувайте!; Будь здоров (здоровий)!; Будьте здорові!; До побачення!; Пока!; Прощавай!; Прощавайте!; Прощай!; Прощайте!; На добраніч!; До завтра!; Бай-бай!; Бувай!; Бувайте!; З Богом!; Навіки Слава!; Щасливо!; Оревуар!; Гуд бай!; Чао!* та ін. Наприклад: – *Ну, будь здоров, Іване*, – подав хлопчині руку (В. А. Шевчук); – *Ну, будь здоровий*, – промовив пошепки і відійшов (В. А. Шевчук); – *Прощай. – Прощайте... З Богом!* (В. А. Шевчук). – *Прощавайте, люди православні!* (В. Малик); ...*Перелесник обійняв його [Волина. – А. Ш.] однією рукою, піднісся*

в повітря, і за мить вони вже були над Озером. – **На добраніч! До завтра!** (Ю. Покальчук); Пролунала команда, і Спартак мерцій кинувся до вагона. – Ну, **бувайте**, хлопці! (О. Гончар); *V.:* А взагалі, вона потрібна тут? *Л.:* Ні. (пауза) **Віко, бай-бай** (Л. Дереш); – **Щасливо, щасливо!** – Славута поцілував князя і княгиню, підняв руку, благословляючи від'їжджаючих (В. Малик); – **Чао!** – сказав Вовка. – **Пока!** – сказала Валька. – **Бувайте!** – сказав Ява. – **На добраніч!** – сказав я (В. Нестайко);

г) подяки: *Дякую!*; *Дякуємо!*; *Спасибі!*, наприклад: – **Дякуємо**, великий візире, – схилив голову Собезький (Ю. Сорока); – Сенчило прийде до мене ввечері. Приходь і ти. – **Спасибі...** (В. А. Шевчук); – **Спасибі!** – сказав павучок, махнув до мишки привітно лапкою... (“Художнє слово в житті дитини”);

д) вибачення: *Вибач!*; *Вибачте!*; *Пробач!*; *Пробачте!*; *Прости!*; *Простіть!*; *Перепрошую!*; *Даруйте!*; *Pardon*. Наприклад: – Збиткуєшся, Тарасе, з мене, бідного? – спитав Сенчило вражено. – Не всім же бути... – **Вибач!** – узяв Тарас його за лікоть (В. А. Шевчук); – **Вибачте!** Я геть забув, що маю діло з художником і сочинителем поем та віршів... (В. А. Шевчук); – Я не читаю лекцій, – сказав Отава. – **Пробачте.** Не знала... (П. Загребельний); – **Перепрошую**, – швидко мовив Вассеркамф... (П. Загребельний); – **Даруйте...** я... незвичка промовляти, Хотів сказати річ іще таку: Марусю знаю ще із немовляти і Гриця знаю ще у сповитку (Л. Костенко). Ефект прохання посилюють різноманітні супровідні стійкі вирази на зразок *ради Бога*: – **Ради Бога, вибачте!** – підбіг Капніст. – Я думав... Я геть забув вас познайомити і запросити!.. (В. А. Шевчук). Специфіку аналізованих висловлень відбиває їхнє часте вживання із звертаннями: – **Вибач, Григоре Савичу**, я мушу йти (В. А. Шевчук); – **Пробачте, пане Березненький**, – недбало махнув рукою Владислав... (Ю. Сорока); З парадних дверей палацу вийшла в довгій чорній сукні пані Регіна – сама, без супроводу дам, вона підбігла до гетьмана і впала перед ним на коліна. – **Прости, мужу...** (Р. Іваничук); – **Pardon, mon cher** [пробачте, мій дорогий (фр.). – А. Ш.], – вклонився знову (В. А. Шевчук).

е) побажання: *Смачного; Будьте здорові*. Наприклад: – *Смачного*, – *каже Віка* (Л. Дереш); *Та тільки-но він мовив ці слова, як Буртіус розплющив очі, звівся на ліктях і голосно чхнув. – Будьте здорові!* (Я. Стельмах). Висловлення п'яти останніх груп традиційно потрактовують як формули мовного та мовленнєвого етикету. Наведені вище іншомовні одиниці, що функціонують на позначення привітання, прощання, вибачення, належать до рідковживаних та в українськомовному контексті набувають значення фамільярності, зверхності.

Отже, у сучасній українській мові нечленовані висловлення спонукальної модальності з огляду на їхній функційно-семантичний діапазон та комунікативно-прагматичну спеціалізацію структурують три різних за ступенем вираження волевиявлення групи: із наказово-спонукальним, власне-спонукальним та частково нейтралізованим спонукальним й акцентованим бажальним значеннями, яким притаманна сукупність спеціалізованих засобів вираження.

3.4.4 Нечленовані висловлення з модальним значенням вірогідності

Невелику за обсягом групу становлять висловлення з модальним значенням вірогідності. В. О. Плунгян, розмежовуючи модальні значення оцінки та ірреальності, вірогідність розглядає в межах першої групи. На переконання дослідника, найважливішою варто вважати епістемічну оцінку, яка виражає стосунок до сфери істинності, тобто вірогідності певної ситуації з боку мовця. З огляду на вказаний параметр дослідник розподіляє ситуації на малоімовірні, можливі та з високим ступенем вірогідності [192, с. 312]. В українській мові конструкції аналізованого різновиду традиційно потрактовують як такі, що реалізують комунікативно-прагматичні наміри мовця висловити невпевненість, сумнів у тому, чим цікавиться або про що повідомляє співрозмовник. Відповідно до такого функційного призначення ці синтаксичні одиниці певною мірою збігаються зі стверджувальними та

заперечними нечленованими конструкціями, оскільки зазвичай виконують роль відповіді на запитання. Водночас указані три типи побудов мають низку розрізнявальних ознак. Якщо стверджувальні та заперечні висловлення засвідчують, що мовець володіє достатньою інформацією з приводу певних предметів, явищ, процесів, станів та ін. і може з упевненістю ствердити чи заперечити відповідні факти дійсності, то структури вірогідної модальності експлікують цілковиту невпевненість мовця у власних знаннях. Синтаксичні одиниці з модальним значенням вірогідності виражають недовіру до тієї інформації, про яку повідомив адресат, вважаючи її непереконаливою, недостатньо аргументованою чи вагомою. Маркування висловлень розгляданого зразка пов'язане з компонентами *мабуть*, *може*, *можливо*, *навряд*, *навряд чи*, *напевне*. З огляду на функційний діапазон аналізовані побудови структурують дві групи:

1) висловлення – відповіді на запитання співрозмовника чи власні питання в монологічному мовленні, наприклад: – *Може, ще щось вигадаємо? Максим знизав плечима.* – **Може** (Ю. Сорока); *Може, він вистежив мене з отцем Серафимом і вирішив отак помститися?* **Навряд чи...** *Я нічого такого за ним не помітила* (В. Шкляр);

2) висловлення – реакції на припущення, гіпотетичне твердження адресата: – *Напевно, в Туреччині й людей не залишилось, усіх сюди пригнали.* – **Мабуть** (Ю. Сорока); – *Щось довго їх не вибирають,* – казав Ява. – **Мабуть**, *не дуже вдатні до наук. Як ми з тобою.* – **Мабуть** (В. Нестайко); *Вероніка пояснила чоловікові, що запропонувала мати.* – **Можливо**, *вона має рацію,* – сказав він. – **Можливо** (С. Талан); – *Якщо вони постануть за Україну...* – **Навряд...** *Коли й постануть, то певно ж зовсім не за таку, якою хочу бачити її в часи прийдешні, а за свою, козацько-панську, чорну для тих, хто нині мучиться, а не живе!* (В. А. Шевчук).

Крім конструкцій із чітко вираженим значенням імовірності, невпевненості, припущення, у сучасній українській мові засвідчені побудови, у яких цей відтінок додатковий, супровідний. Такі синтаксичні одиниці

експлікують найчастіше неповне, некатегоричне заперечення чи ствердження. Зазначену семантичну модифікацію реалізують частки на зразок *наче, начебто, ніби* та модальні компоненти *мабуть, може, напевно, що*, крім указаних різновидів висловлень, зрідка функціонують у конструкціях із контамінованою питально-спонукальною модальністю. Наприклад: – *Слухай, не розучився грати? – Та ніби ні* (В. А. Шевчук); – *Так, так, і не думайте довго, відповідайте відразу, бо тільки відповідь без вагань можна вважати щирою, йдеться про людські взаємини, тут не торгуються, не розраховують з холодним серцем. Кажіть: так чи ні? – Мабуть, ні*, – сказав твердо Борис, – *бо це просто безглуздо* (П. Загребельний); *Невже його поезії окреслюють його таким? Ні! Мабуть, ні... А втім, хто прагне зрушити зневірений народ до волі, той має стати світочем, який горить, не гаснучи, і по якому звіряють шлях до істини!..* (В. А. Шевчук); – *Та воно ніби так*, – намагався второпати чортову мову Блазій (Р. Іваничук); – *А може, годі?* – підвівся ректор (В. А. Шевчук).

Отже, у сучасній українській мові модальне значення вірогідності характерне для висловлень, у яких семантика припущення, невпевненості, можливості представлена чітко або має супровідний відтінок. Крім функційної спеціалізації, обом різновидам нечленованих синтаксичних одиниць притаманна перспектива опису в морфологічному плані. Зважаючи на вказаний кваліфікаційний принцип, аналізовані конструкції становлять найпериферійнішу групу, оскільки їм властивий обмежений перелік формальних засобів реалізації.

3.4.5 Нечленовані висловлення емоційно-оцінної модальності

У сучасній українській мові своєрідну групу нечленованих висловлень структурують побудови емоційно-оцінної модальності. У лінгвістичній літературі вказаний різновид модального значення зазвичай потрактовують як суб'єктивний, оскільки він відбиває ставлення мовця до повідомлюваного, і

протиставляють об'єктивному [99, с. 142; 204, т. 2, с. 86, 91; 109, с. 67–72; 86, с. 98–99; 33, с. 55; 94, с. 134, 283]. Сповідуючи такі принципи, А. П. Загнітко констатує: “Суб'єктивна модальність замкнута на мовця, його ставлення до повідомлюваного. В силу цього суб'єктивна модальність витлумачується як факультативна величина щодо речення-висловлення” [94, с. 283]. Принципово іншу концепцію запропонувала Н. Д. Арутюнова, яка розмежувала пропозицію, що експлікує об'єктивний зміст висловлення, і модальну рамку, пов'язану із суб'єктивним ставленням учасників комунікативного акту до інформації, яку відбито в пропозиції [12, с. 34]. В. О. Плунгян, аналізуючи модальність, указує на два “центри консолізації” всередині зони цієї категорії. “Це, по-перше, *стосунок мовця до ситуації* (чи “оцінка”) і, по-друге, *статус ситуації в стосунку до реального світу* (або “ірреальність”)” [192, с. 308]. І далі: “Відповідно до вказаних властивостей оцінну модальність часто визначають як “суб'єктивну” (не від слова “суб'єкт”, що й неправильно, а від слова “суб'єктивність”), а ірреальну – як “об'єктивну” (що також не зовсім коректно, оскільки ні до об'єкта, ні до об'єктивної реальності вона стосунку не має)” [192, с. 314]. Докладне вивчення комунікативно-прагматичних та значеннєво-формальних параметрів модальності спонукало Н. М. Костусяк до висновку про суто суб'єктивне спрямування вказаної категорійної величини [119, с. 295]. Керуючись наведеними теоріями, згідно з якими модальність ґрунтується тільки на суб'єктивних ознаках, вважаємо недоречним використання терміна “висловлення суб'єктивної модальності” на позначення нечленованих одиниць з емоційно-оцінним значенням, оскільки він надто широкий і не охоплює тільки тих конструкцій, які обрано в цьому параграфі за об'єкт студіювання.

Крім питань, пов'язаних із розмежуванням суб'єктивної та об'єктивної модальності, з одного боку, чи наданням статусу модальності категорії суто суб'єктивного спрямування – з іншого, у лінгвістиці існує проблема інтерпретації поняття оцінки й доцільності її розгляду осібно від емоційності. Найчастіше модусну категорію оцінки аналізують з огляду на опозицію *добре – погано* [59, с. 204; 241, с. 49–50]. У колективній праці “Теория

функціональної граматики. Темпоральность. Модальность” вирізнено кілька таких значень: оцінку змісту висловлення щодо реальності / ірреальності (гіпотетичності та ін.); оцінку позначуваної у висловленні ситуації з погляду її можливості, необхідності чи бажаності; оцінку ступеня переконаності адресанта в достовірності повідомлюваного; емоційну та якісну оцінку змісту висловлення тощо [243, с. 67–68]. В. Д. Шинкарук указує на взаємодію понять оцінки й емоційності, називаючи засоби реалізації такого контамінованого значення емоційно-оцінними [282, с. 76]. Запропонований лінгвістом термін вважаємо найприйнятнішим і таким, що найбільшою мірою відбиває сутність аналізованих конструкцій, саме тому послуговуватимемося ним у своїй праці.

Л. І. Мацько слушно наголошує: “Емоції – необхідний компонент пізнавально-психічної діяльності людини. Емоції значною мірою залежать від потреб людини і оцінки мозком можливостей задовольнити ці потреби. Людина визначає інформацію, необхідну їй для задоволення потреб, і з цієї точки зору оцінює наявну інформацію” [149, с. 9]. Солідаризуючи з поглядами дослідниці, вважаємо за потрібне наголосити, що за розгляду модально-значеннєвої інформативності емоційно-оцінних нечленованих конструкцій передовсім варто керуватися тими прагматичними функціями, які вони виконують у процесі комунікації. У такому разі важливу роль відіграє мовець, адже саме він залежно від ситуації спілкування обирає аналізовані компоненти із звичним для них змістом чи модифікує їхню семантику з метою впливу на адресата. Використовуючи побудови нечленованого зразка, що експлікують різні емоції, зокрема радість, роздратування, страх, горе та ін., суб’єкт мовлення намагається або закріпити позитивний чи негативний психологічний стан співрозмовника, або змінити його в разі, якщо цей стан був нейтральним до моменту комунікативної взаємодії. Водночас варто вказати на відсутність у засобах моделювання емоційно-оцінних конструкцій прямої вказівки на понятійно-предметні, процесуальні та інші реалії дійсності. Аналізований тип побудов маркують певні емоційно-почуттєві уявлення, семантику яких вияскравлює синтаксичне оточення, контекст. Указаний параметр вважаємо

домінантним, оскільки в сучасній українській мові значна частина розгляданих нечленованих конструкцій – багатозначні одиниці. У такому разі той самий компонент, вплітаючись у текстову тканину, набуває різних модальних модифікацій, почасти й протилежних. Зазначене явище можна простежити на прикладі нечленованої синтаксичної одиниці *Ох!*, яка, перебуваючи в різноманітних дистрибутивних позиціях, експлікує позитивні чи негативні емоційно-експресивні реакції, оцінки, настрої тощо, пор.: *Ох, беззахисний нині у цьому краї люд, і надто багато вештається пройдисвітів* (Ю. Мушкетик) – засмучення, невдоволення, пов'язане з усвідомленням неможливості щось змінити; *Ох, повернути б на правий шлях та й поїхати через гори й ріки і опинитися у Рогатині, в батьківському домі...* (Ю. Мушкетик) – туга, сум; – *Ох, – застогнав він і схопився за серце. Лариса Петрівна поспішила до нього* (М. Олійник) – фізичний біль; – *Ох, не вір тим германам! То – собаки потайні. Вкусить – і зуби заховає* (Г. Тютюнник) – застереження; – *А пам'ятаєш, Богдане, козака Дудку, що з нами в палаті лежав? <...> Ох, Дудка, сміх один! Як почне витівати, вся палата регоче, аж шви на хлопцях тріскаються!* (О. Гончар) – захоплення. Отже, як засвідчують наведені висловлення, нечленовані конструкції емоційно-оцінної модальності виступають операторами, які впливають на інтенційність супровідних висловлень, їхню комунікативну мету. Важливо зацентувати, що синтаксичні одиниці розгляданого зразка можуть бути адресовані співрозмовнику чи виступати своєрідними реакціями на предмети власної думки.

У сучасній українській мові висловлення емоційно-оцінного різновиду мають багату палітру модальних значень із варіантами їхніх відтінків. Вони експлікують:

1) радість, схвалення, визнання, бойовий оклик: *О!*; *Ой!*; *Хогой!*; *Супер!*; *Ура!*; *Слава!*; *Матінко!*; *О матінко!*; *Ой матінко!*; *Нене!*; *О нене!*; *Ой нене!*; *Господи!*; *О Господи!*; *Ой Господи!*; *Боже!*; *О Боже!*; *Ой Боже!*; *Леле!*; *Ой леле!*; *Лелечко!*; *Ой лелечко!*, наприклад: – *Ой, як добре, що вона нарешті зникла!* – зраділа біла річка (“Весела абетка”); – *Хогой!* – знову розводить руки

коротун (ніби перезарядив рушницю) і тягнеться обіймати Віку (Л. Дереш); – **Ура!** А я прийшла рятувати тебе від самотності (Н. Гуменюк); – **Енночко!** Як тобі? – вона повертається на всі боки... – **Супер!** (Н. Гуменюк). На нашу думку, до цієї групи варто зарахувати синтаксичні одиниці на позначення сміху людей, оскільки вони зазвичай засвідчують хороший настрій людини, її радість з приводу почутого чи побаченого: – **Га-га-га!** – зареготали зусібч (В. О. Шевчук); – **Га-га-га!** – знов залунало над майданом (Ю. Сорока); – **Воно щось жебонить.** – **Вода,** – так само тихо повторила Ісса. – **Га-га-га!** – заіржав Бурмака. – **Відгадай загадку. А то довге та закаблучене, як собачий хвіст?** – **Жито,** – думаючи про своє, сказала Ісса. – **Ге-ге-ге!** – реготав Бурмака (П. Загребельний); – **Що це за квіти, мамо?** – **Мальви, дитино.** – **Мальви?** **Ха-ха!** **Таж то я** – **Мальва** (Р. Іваничук); – **Го-го-го-го,** – зареготав Сірко (Ю. Мушкетик); – **Хай скаже!** – розтелесовано верещали пияки. – **Про воду!** – **Про жито!** – **Ха-ха-ха!** (П. Загребельний); – **Хі-хі!** – зненацька пирхнув дячок (В. А. Шевчук);

2) подив, піднесення, зацікавлення, захоплення чимось чи кимось, реагування на щось несподіване, раптове, наприклад: **О!**; **Ой!**; **Ого!**; **Ну й ну!**; **Ага!**; **Ах!**; **Ух!**; **Уф!**; **Ох ти!**; **Ух ти!**; **Тю!**; **Отаке!**; **Оце так!**; **Нічого собі!**; **Ти ба!**; **Матінко!**; **О матінко!**; **Ой матінко!**; **Нене!**; **О нене!**; **Ой нене!**; **Господи!**; **О Господи!**; **Ой Господи!**; **Боже!**; **О Боже!**; **Ой Боже!**; **Леле!**; **Ой леле!**; **Лелечко!**; **Ой лелечко!**, наприклад: – **О,** – дивуюся. – **То у вас є королівство?** (Л. Дереш); – **О!** **А ви що тут робите, босяки?** – здивовано вигукнув Бардадим, помітивши нас (В. Нестайко); – **О,** **Ви знаєте, дорогий Івасю,** **це враження незабутнє** (Р. Горак); **Варя дістала дві низки намиста – червону та синю, приклала до грудей.** – **Яке гарніше?** – запитала вона, засвітившись усмішкою. – **Ой!** **Яке гарнює!** (С. Талан); – **Ого,** **міцний хлоп'яга!** – подивувався медовар (П. Загребельний); **Волин зібрався на силі, тій, про яку так хотів забути тут, серед людей, випростався, потім розбігся – як усі, хоч міг цього і не робити, – і, стрибнувши високо й легко, приземлився доволі далеко від багаття, з іншого боку.** – **Ого-о!** – пронеслося поміж присутніх. – **Оце так стрибнув!**

(Ю. Покальчук); – *Тебе обікрали? Украли твою одежу, поки ти купався? Тому і ти сховався на дереві? Ну й ну!* Слухай, візьми хоч рушника та закутайся і вилазь із води, бо замерзнеш... (Ю. Покальчук); *Ага, хтось утікає! Бий! Навздогін! Списом!* (П. Загребельний); – *Ах, ах!* – прицмокують цигани язиками, і очі їхні блищать від захоплення (Г. Тютюнник); – *Уф!* Я тобі по-доброму заздрю (М. Кідрук); – *Точно! Це воно! Ух ти-и!* – загорівся Ява (В. Нестайко); – *Тю!* І тут жид! – здивувався Андрій (Ю. Сорока); – *Отаке!* – здивовано вигукнув лікар (В. Нестайко); *Зачекай хвилинку, – сказав Волин і метнувся у кущі неподалік, звідки витяг обидва кошички, з якими Леа йшла по ягоди, вщерть наповнені суніцями й чорницями. – Оце так-так!* – сплеснула руками Лса. – *Коли це ти встиг?* (Ю. Покальчук); *Микита здивовано підняв брови. – Нічого собі!* (Ю. Сорока); *“Ти ба!”* – здивувався Лев... (Я. Стельмах). До цієї групи тяжіє транспоноване зі сфери стверджувальних висловлення *Так!*, яке виступає своєрідною реакцією на несподівано почуту інформацію й, крім зацікавлення, має супровідне емоційно-вольове забарвлення: – *Які ще труднощі? – О, дрібниці. Були ще сутички між болгарами та черкесами. Ці нікчемні тварюки посміли порушувати єдність у війську. Їх покарано. – Так! Не зрозумів! Розповідай!* (Ю. Сорока);

3) гордість: *О!*; *Ого!*, наприклад: – *О!* Це моя власна полуниця, – гордо промовила продавщиця в блакитно-помаранчевому фартусі (І. Зарудко);

4) нетерплячість, бажання, благання, прохання: *О!*; *Ой!*; *Ох!*, наприклад: *О, як би хотілось вічно гладити її шовкове волосся, щоки...* (Р. Горак); *О, коли бодай одна блискавка вдарила б сюди і розсипала на порох цю вежу!* (П. Загребельний); *О, будьте ласкаві, визволіть мене з сумніву, влийте нову надію в моє серце, що завжди належить Вам, аж до нашої смерті!..* (Р. Горак); – *Ой, як би я хотів намалювати мак!* – сказав один (“Весела абетка”); – *Ох, якби мені хоч промінчик того тепла, що так щедро й так марно летіть з його душі на тебе!* (О. Гончар);

5) застереження, попередження про щось: *О!*; *Ой!*; *Ох!*, наприклад: – *О, з ним не жартуй!* (М. Олійник);

б) полегшення, звільнення від тривоги, негативної ситуації чи впливу: *Слава Богу!*; *Богу дякувати!*, наприклад: *Коли ж про це довідалася Аліна Веніамінівна, то чомусь тільки полегшено зітхнула: – Слава Богу! Без одного Василя обійдеться весілля* (О. Слоньовська);

7) реакції на різноманітні зміни у фізичному та психологічному стані особи, втому, полегшення після важкої роботи, фізичний дискомфорт, зумовлений якимись зовнішніми чинниками: *Ох!*; *Ех!*; *Ого!*; *Фу!*; *Ух!*; *Ху!*; *К-к!*; *А-а!*; *Оо!*, наприклад: *Роботу закінчили аж надвечір, бо Митько наполіг, щоб вибрану землю однести геть, “інакше воно здогадається, що раз є купа землі, мусить бути і яма”. – Ху, ну і ну, – стомлено хитав головою, дмухаючи на стерті долоні* (Я. Стельмах); *Я ойкнув і кинувся назад до припиначки. Вчепився обома руками і почав тягти. Ого-го! Ох! Ех! Ух! Ну й важко! Тягну, аж присідаю* (В. Нестайко); – *К-К-К-К-К. Один звук про холодну воду. – К-К-К-К. І ще пару: А-А-А! ОО-О-ОО!* – мене знову пережовують беззубі духи водоспаду, я вискакую на берег (Л. Дереш);

8) реакцію на фізичний біль: *Ой!*; *Ох!*; *Йой!*; *Га-а-а!*; *Чорт*, наприклад: *Кошеня торкнуло лапкою мишку раз, удруге. <...> Схопило злегка зубами, а мишка: – Ой, ой! Мені ж боляче!* (“Українські народні казки”); – *Ох, ох, сама, – застогнала жінка, підводячи голову з постелі* (В. Малик); – *Йой, мене пече!* – *закричав хлопець* (“Українські народні казки”); – *Га-а-а!* – *закричав Спасокукоцький. – Що таке? Я ж іще навіть не доторкнувся. Тільки дивлюсь. – Болить* (В. Нестайко); *Ява враз присідає і валиться на бік. Я схиляюсь до нього. Ява держиться за ногу і кривиться: – Ч-чорт... підвернув...* (В. Нестайко);

9) пригадування про щось термінове: *А!*; *Ой!*; *Ах!*, наприклад: – *А ше щось таке, оригінальне? Віка знов задумується. – А... Ну ми, я казала тобі, ми з ним індастріалом захоплювалися. Чув може?* (Л. Дереш); *Максим пригадав. – А... ось ти про що* (Ю. Сорока). Як засвідчує джерельна база, сферу висловлень розгляданого зразка можуть поповнювати транспоновані з групи стверджувальних синтаксичні одиниці, зокрема *Ага!* Такі компоненти зазвичай

не виступають відповіддю-реакцією на попередню фразу співрозмовника й часто перебувають не в звичній для нечленованих висловлень позиції початку репліки, а в її середині, наприклад: – *Чекай ти!* – махнув рукою Казимир. – *А як шворка, то що? Тільки трошки, було, посиніє... Ну-от... і збив мене з розповіді. Ага. Оце той самий хлопець* (Ю. Мушкетик); – *Однак про що ми говорили? Ага. Сім'ю Косачів взяти під особливий нагляд. Яка твоя думка щодо цих?* – генерал кивнув на список (М. Олійник); – *Пробачте. Не знала... То про що я? Ага, про спостережливість...* (П. Загребельний); – *Скажу вам, що за розпорядженням Оксена можу видати для твоїх хлопців чого хочеш з їстівного. Ну, а остальне – воно не видається, бо й самим здається. Ага, ось що. Ти тут зборів не збирай, мітингу не скликай, бо люди тепер затаїлися, на мітинг не підуть* (Г. Тютюнник). Зрідка носієм розглядової функції виступає *Еге*, наприклад: – *Еге! Мало не забув, – згадав Євген Миколайович. – Ще одне визнання вашого авторитету. І знаєте ким? Горьким, Олексієм Максимовичем* (М. Олійник);

10) упізнавання: *Ага!*; *О!*, наприклад: *А біля Шамрайки – хто ж це там? – ага, Тодось Бохонко, божий чоловік... (Є. Гуцало); Один із них, важкопечий, з міцним загривком, на когось дуже схожий... О, та це ж Таратута!* (О. Гончар). Подібно до попередньої групи тут також засвідчені вторинні конструкції, первинна функція яких пов'язана з реалізацією стверджувальної модальності. Проте на відміну від стверджувальних висловлень, для яких характерна емоційна нейтральність, похідні побудови виступають текстовими індикаторами позитивних оцінних емоцій, маркуючи ставлення суб'єкта до особи-співрозмовника;

11) іронію, глузування, насмішку, реакцію на щось безглузде, на якусь дурницю: *О!*; *Тю!*; *Хе!*; *Хо!*; *Ова!*; *Ага!*; *Хм!*; *Гм!*; *Ну-ну*, наприклад: – *О! Не турбуйтеся, пані, – і в голосі Євецького почулися нотки іронії, – нам відомо і це* (М. Олійник); – *Тю, дурна баба!* – гукнув Ситник. – *Так ото я й відпустив би князя самого!* (П. Загребельний); – *Тю!* – сказав Бардадим. – *Дурницю якусь верзеш – купи не тримається* (В. Нестайко); *Один з них сказав: – Уступись*

мені з дороги! Другий відповів: – **Овва**, який мені великий пан! Уступися сам! (“Українські народні казки”); – Таким чином я зцілив дуже багато людей, між іншим. – **Ну-ну**. На відстані, – скептично кидає **Йостек** (Л. Дереш). За спостереженнями М. П. Баган, “механізм іронії дає змогу некатегорично, але експресивно спростувати певну думку” [18, с. 45];

12) манірність, сентиментальність: **Ах!**, наприклад: – **Ах**, цей пан **Твардовський!** – манірно сказала донька **Ходачківського**. – Завше він зі своїми таємницями (В. О. Шевчук);

13) байдужість до чогось, зневагу, заперечення, презирство: **Та**; **Е!**; **Ет!**; **Хм!**, наприклад: – **Та...** – махнув я рукою. – Нам ніколи (В. Нестайко); – **Купи!** – схопив **Тарас** його за руку. – Це ж “**Енеїда**”! Знаєш? – **благав**, притисши стару, побляклу книжку до грудей. **Ясь** глянув скося: – **Ет**, казна-що! (В. А. Шевчук); – **Ну**, а що там нового чувати у ваших краях? Як ся має **Петро Антонович**? **Усе** це воює за правду? – **Ет**, воювання його, – махнула рукою **Ольга Петрівна...** (М. Олійник); – **Як?** **Хм!** – презирливо хмикнув **Стьопа** (В. Нестайко). Як стверджує М. П. Баган, “удаючись до нетипових виразників заперечення, мовець сигналізує про свій особливий емоційний стан, прагне якомога експресивніше передати його співрозмовникові, щоб певним чином вплинути на його поведінку” [18, с. 45];

14) жаль, співчуття, убоління: **Гай-гай!**; **Ой!**; **Ох!**, наприклад: – **Назавжди це неможливо, Волине!** Ти – демон, а вона – людина. – **Але ж** наскільки це можливо! Я хочу з нею бути, доки це можливо. – **Гай-гай, Волине!** Казав же я тобі – **кидай це Озеро та гайнемо у світи...** (Ю. Покальчук); – **Ой**, скільки нашого брата у Дніпрі! **Котрі** уміли плавати – **то** с'як-так добралися, а **котрі** ні... (Г. Тютюнник); – **Ох**, **Вікторе, Вікторе**, що ти собі думаєш? – **загомонила** жінка з щирим уболінням (О. Гончар);

15) смуток, журбу, горе, відчай, безвихідь, розпач: **Ох!**; **Ой!**; **Матінко!**; **О матінко!**; **Ой матінко!**; **Нене!**; **О нене!**; **Ой нене!**; **Господи!**; **О Господи!**; **Ой Господи!**; **Боже!**; **О Боже!**; **Ой Боже!**; **Леле!**; **Ой леле!**; **Лелечко!**; **Ой лелечко!**, наприклад: – **Ох**, **непросто** стало жити, **ох**, **непросто!** (Ю. Сорока); – **Ой**, **горе**

мені, горе: вдома діти голодні, а хліба ж нема ані крихіточки (“Весела абетка”);

16) обурення, досаду, незадоволення з приводу чогось несподіваного часом із супровідним значенням подиву: *Е!*; *Ет!*; *Ех-х!*; *Іч!*; *Ой!*; *От тобі й маєш!*; *От тобі й на!*; *Боже!*; *Господи!*; *Тьху!*, наприклад: *Побачив ведмідь, що його обдурено, та й каже: – Е, я так не хочу. Сіймо щось друге (“Українські народні казки”); – Ет! – досадливо поморщився я (В. Нестайко); “І оце все?.. А я, дурний, боявся!.. Дригався, кричав і кусався! Ех-х!.. А Кукуєвицький бився із скаженим собакою, плавав по Дніпру на крижині і проганяв розбійника з Київгазу... Кукуєвицький таки герой, а я... Ех-х!..” І так йому стало прикро, так прикро, що він скривився і... заплакав (В. Нестайко); – Іч, йому весело, – з обуренням вигукнула Мар’яна (О. Гончар); – Ой, як вони мені надокучили, аж в очах від цих коливань – то темно, то світло, то темно, то світло, ніяк досхочу не нагуляєшся, – невдоволено пробурчав Білий Крїт (“Весела абетка”); – От тобі й маєш! – розвела руками мати. – Хіба можна так, Лесю? (М. Олійник); Хотів звестися, але незримий тягар зігнув його. – От тобі й на! – пробурмотів він, упираючись обома руками в землю і знову намагаючись підвестись (В. А. Шевчук); Маяли вдалині половецькі стяги, метлялися на довгих тичках пишні кінські хвости – бунчуки, в небо здіймалися стовпи рудої степової куряви. І не знали руські князі, кому проти кого виступати. – Боже! – тільки й вимовив Ігор помертвілими вустами (В. Малик); – Ану тебе з твоїми розмовами! Найшов про що балакати – про смерть! Тьху! Замовкни! – обурено замахав на нього Карафолька (В. Нестайко);*

17) недовіру, вагання, сумнів, розчарування: *О!*; *Ой!*; *Ох!*; *І!*; *Ет!*; *Тю!*, наприклад: *Ох, не довіряю я йому (В. Івченко, Ю. Камаєв);*

18) образу: – *О! Вже й ви мені не вірите! – образився хлопець (Я. Стельмах);*

19) докір, засудження: – *Наплакалась мати, ще й досі від сорому людей уникає, з двору не виходить... Ох, Віктор, Віктор, в кого він і вдався! (О. Гончар);*

20) занепокоєння, розгубленість, паніку: *Ой!*, наприклад: – **Ой**, уроки ще не приготувала! – спохопилася нарешті Клава (“Весела абетка”); **Ой-ой-йой!** Я панічно глянув на Яву (В. Нестайко);

21) злість, нервові збудження, гнів, роздратування: *Ага!*; *Шайтан!*; *Чорт!*; *Прокляття!*; *Ей-вах!*, наприклад: – **Ага**, – мовив зловісно. – А це що? І тицьнув тим наслиненим пальцем у дописані рядки про сльози (П. Загребельний); – **Гаури!** Вони сміють порушувати спокій у війську! **Шайтан!** (В. Сорока); – **Ей-вах!** – схопився за голову Кза. – **Прокляття!** Князь Ігор і тут обхитрив нас! Що будемо робити? (В. Малик);

22) відразу, огиду: *Фу!*; *Бр-бр!*; *Тьху!*; *Жах!*, наприклад: З “печери Ліхтвейтеса” тхнуло вільгістю і холодом. І мені здалося, що звідти тхне могилою... **Бр-р-р-р!**.. (В. Нестайко); Та хай вона горить синім полум’ям, та горілка! <...> Ми з Явою якось попробували. Аякже! **Бр-р!** **Тьху!** Риб’ячий жир і то смачніший (В. Нестайко); – **Фу**, бридота яка... *Допомагай...* (“Весела абетка”);

23) переляк, страх, тривогу, небезпеку, загрозу від чогось: *Ой!*; *Ой лишенько!*; *О Боже!*; *О Господи!*; *Боже мій милий!*; *Матінко!*; *Ой матінко!*; *Ой нене!*, наприклад: – **Ой**, там хтось є! – скрикнула Ера, тулячись до Обруча і злякано вдивляючись у темряву (О. Гончар); – **Ой!** Бою-ю-ся! – захищало третє, помітивши Ведмедя (“Весела абетка”); Рута переполошилася теж, підвела голову. – **Ой лишенько!** Що ж це буде! Овлуре! (В. Малик).

Отже, у сучасній українській мові висловлення емоційно-оцінної модальності з огляду на їхню комунікативну спеціалізацію, прагматичні наміри мовця, здатність експлікувати позитивне чи негативне ставлення суб’єкта до фактів об’єктивної дійсності, передавати його психічний стан, почуття тощо формують двадцять три групи. Для кожної з них притаманні первинні та вторинні засоби формального вияву.

Висновки до розділу 3

Сфера функціонування нечленованих конструкцій, що виступають одним із лаконічних і ситуативно залежних засобів вербального реагування на почуту від співрозмовника інформацію та забезпечують швидкий обмін репліками, великою мірою пов'язана з діалогічним мовленням. З огляду на комунікативні стосунки та об'єктивні чи суб'єктивні ситуації, які склалися на момент розмови, нечленовані речення можуть структурувати позитивне або конфліктне спілкування, правильно побудовані діалоги чи т. зв. аномальні діалогічні ситуації.

У сучасній українській мові нечленовані синтаксичні одиниці перебувають в еквівалентних відношеннях із співвідносними з ними побудовами членованого зразка, репрезентуючи здатність реалізувати у відповідній формі функційний потенціал односкладної чи двоскладної конструкції. Таке явище притаманне передусім висловленням зі стверджувальним і заперечним змістом, що корелюють із простими реченнями, та висловленням із вірогідним модальним значенням, співвідносним із головною частиною складнопідрядних побудов. Можливість трансформування членованих речень у нечленовані не засвідчує їхньої повної еквівалентності. Нечленовані речення посідають особливе місце в синтаксичній системі мови і створюють особливий мовленнєвий колорит.

Попри те що нечленовані структури позбавлені низки ознак, притаманних членованим синтаксичним одиницям, насамперед категорії предикативності в її формально-синтаксичному витлумаченні, вони мають стосунок до визначальних категорійних параметрів речення як центральної синтаксичної одиниці, зокрема в певних контекстуальних умовах виступають носіями темпорально-модальних ознак, а отже, їм притаманна семантико-синтаксична категорія предикативності. Виконуючи комунікативну функцію й опосередковано відбиваючи стосунок сказаного до дійсності, нечленовані конструкції зазвичай виражають часові ознаки, що корелюють із часовими

параметрами відповідних їм членованих побудов, у яких наявний чіткий формальний показник конкретного часу. Часткова нівеляція темпорального зв'язку між нечленованим реченням та попередньою реплікою наявна тоді, коли до її складу входить позбавлений часових ознак предикат у формі спонукального чи наказового способів. За такої умови нечленована побудова зазвичай опосередковано пов'язана з майбутнім часом, що часто увиразнюють предикати, засвідчені в наступних репліках. Спрямованістю до граматичного значення теперішнього часу позначені нечленовані речення, які експлікують миттєву реакцію мовця на певну позамовну ситуацію. Такі структури позначені яскраво вираженим емоційно-експресивним забарвленням

Крім опосередковано вираженої категорії часу, нечленовані речення безпосередньо пов'язані з категорією синтаксичної модальності. Примітно, що графемний вияв модальності, репрезентований нечленованими структурами, трохи інший порівняно з модальністю, експлікованою членованими синтаксичними одиницями. Класифікаційну сітку модальності висловлень нечленованого різновиду формують розповідна, питальна, спонукальна, емоційно-оцінна модальність і модальне значення вірогідності, для яких характерні первинні та вторинні засоби вираження. Вторинним формальним показникам притаманне нашарування додаткових відтінків.

Основні теоретичні положення цього розділу викладено у таких статтях автора: “Висловлення нечленованого різновиду як засоби експлікації заперечної модальності” [283], “Особливості реалізації модально-часових ознак у нечленованих реченнях сучасної української мови” [289].

ВИСНОВКИ

Специфіку синтаксису сучасної української літературної мови, крім узвичаєних, відбивають новітні науково-лінгвістичні парадигми, для яких характерне дослідження ієрархічно-системної організації його одиниць, акцентування на багатовекторності їхнього вияву (формально-синтаксичного, семантико-синтаксичного, комунікативного), спектрі нових класифікаційних принципів аналізу, застосовуваних до звичних, традиційно виділюваних мовних явищ. Одним із плідних і важливих аспектів їхнього опису виступає зорієнтованість на функційні особливості, комунікативно-прагматичні виміри, проекція на реальні мовленнєві ситуації й антропоцентризм. Зазначений комплекс ознак перспективний і показовий для вивчення речення як системно-цілісної, автономної величини, що реалізує інтенцію мовця, експлікує необхідну інформацію за допомогою певних мовно-виражальних засобів. До низки кваліфікаційних параметрів, які відіграють важливу роль у дослідженні типології реченнєвих побудов, належить акцентування на їхній внутрішній структурі, що має своїм опертям сукупність формально-синтаксичних зв'язків та семантико-синтаксичних відношень. У цьому розрізі принциповим постає розмежування неоднорідних за граматичним статусом членованих та нечленованих речень, які відрізняються не тільки конструктивними ознаками, тобто наявністю / відсутністю членів речення та формально-синтаксичної категорії предикативності, що моделює структурну схему двоскладних синтаксичних одиниць, а й своєрідністю вираження семантичних, формальних, функційних і комунікативних ознак. Водночас двом різновидам простих побудов, які маркують опозитивний синтаксичний простір, притаманна наявність темпорально-модальних характеристик, що уможливорює вирізнення семантико-синтаксичної категорії предикативності. Спектр зазначених параметричних вимірів дає змогу вибудувати вичерпну й послідовну теорію їхньої інтерпретації.

Нечленовані речення – прості синтаксичні одиниці, що, реалізуючи ситуативно-прагматичні завдання й функціонуючи як певні реакції на типові ситуації, мають однотипну внутрішню організацію, що полягає в абсолютній неподільності на члени речення, широкий діапазон темпорально-модальних ознак, потужний емоційно-оцінний та експресивний потенціал і сукупність специфічних (первинних та вторинних) формальних засобів експлікації.

Категорійний простір нечленованих речень удокладнює їхнє дослідження з опертям на комунікативні й мисленнєві процеси та ситуативно-прагматичні орієнтири співрозмовників. Опис розгляданих конструкцій крізь призму задекларованих ознак уможлиблює кваліфікацію їх як своєрідного комунікативно повноцінного й комунікативно достатнього структурно-семантичного різновиду простих побудов, що слугують лаконічним засобом моделювання інтенційних потреб адресанта та вираження різноманітних, віддзеркалених у свідомості мовця позамовних ситуацій. Маючи високий ступінь абстрагованості й емоційності та виступаючи найтипівішим засобом конденсації висловлення, аналізовані конструкції відбивають реакції суб'єкта мовлення на явища дійсності. За умови функціонування нечленованих речень пріоритетним виступає контекстуальна та ситуативна вмотивованість змісту.

Важливу роль у визначенні категорійних параметрів нечленованих конструкцій відіграє їхня семантична диференціація, послідовно обіперта на комунікативну стратегію та інтенцію мовця. Зазначені аспекти особливо важливі для дослідження саме цього різновиду побудов, оскільки їхня вербалізація пов'язана з мовними одиницями, позбавленими чітко вираженого лексичного значення, характерного для всіх без винятку самостійних частин мови – маркерів членованих структур. Ефективним засадничим принципом будь-якого аналізу нечленованих конструкцій, зокрема й семантичного, виступає зорієнтованість на їхні кількісні виміри. Об'єктивність такого підходу забезпечує великий корпус дослідницького матеріалу, значну частину якого становлять найбільш репрезентативні в цьому плані тексти художньої літератури, рідше – публіцистичного стилю, що формує певну периферію,

оскільки нечленовані речення закріплені за ним значно меншою мірою. Зорієнтованість на діапазон мисленнєвих операцій, які лежать в основі семантичного ранжування аналізованих побудов, дає змогу виділити такі їхні різновиди: 1) стверджувальні, що з огляду на здатність у конкретному мовленнєвому контексті своєрідно виражати стверджувальну з погляду мовця інформацію про факти позамовної дійсності структурують чотири підгрупи: власне-стверджувальні (39,4 % від усієї кількості вживання стверджувальних нечленованих речень); на позначення згоди з пропозицією співрозмовника, його міркуванням, діями (31,2 % щодо загальної кількості стверджувальних конструкцій); з указівкою на підсумок чого-небудь як певного ствердження (15,6 % усередині аналізованої групи); зі значенням згоди мовця з власним міркуванням чи виголошеною ним інформацією (13,8 % від усіх стверджувальних побудов). Мовленнєва реалізація синтаксичних одиниць зі стверджувальним значенням становить 19,5 % щодо загальної кількості всіх семантичних різновидів нечленованих речень; 2) заперечні, які відповідно до різнопланового витлумачення логічної заперечуваної інформації об'єднано в три підгрупи: загальнозаперечні (41,6 % усередині розглядової групи); на позначення незгоди з міркуванням співрозмовника чи припинення або корегування його дій, намірів (40,1 % від усіх заперечних побудов); з указівкою на незгоду мовця з власним міркуванням (18,3 % щодо загальної кількості побудов розглядової групи). Нечленовані речення, які мають узагальнену семантику негації, становлять 16,3 % від усіх різновидів нечленованих речень; 3) питальні, змодельовані мовними одиницями, конкретні значеннєві відтінки яких уможлиблюють вирізнення таких підгруп: загальнопитальних (45,5 % усередині аналізованої групи); питальних із супровідною семантикою сумніву, вагання, здивування (43,2 % від усіх питальних побудов); питально-спонукальних (11,3 % усередині групи питальних). Синтаксичні одиниці, які експлікують узагальнену питальну семантику, становлять 9,3 % щодо загальної кількості конструкцій нечленованого різновиду; 4) наказово-спонукальні, проаналізовані з огляду на різні параметричні характеристики. Відповідно

до ознаки, пов'язаної з тим, до кого звертається мовець, висловлюючи заклики, накази, прохання тощо, функціонують речення, спрямовані на зміну дій чи поведінки людей (64,7 % від усіх наказово-спонукальних побудов) або птахів, тварин (35,3 % усередині вказаної групи). Залежно від характеру волевиявлення, зокрема спонукання адресата до внесення змін у позамовну реальність, нечленовані структури експлікують початок (48,3 %) чи припинення (51,7 %) співрозмовником певних дій. Зважаючи на комунікативне призначення та ступінь волевиявлення, нечленовані речення позначають: виражений у категоричній формі наказ чи вимогу, спрямовані на досягнення результату (61,2 %); прохання, спонукання до певної дії з послабленим, нейтралізованим значенням категоричності, із семантикою пом'якшеної наказовості (38,8 %). У загальній палітрі семантичних різновидів нечленованих речень наказово-спонукальні становлять 8,2 %; 5) апелятивні, уживані задля привертання уваги якоїсь людини, кількох осіб (71,3 % усередині розглядової групи) чи прикликання свійських тварин або птахів (28,7 %). Апелятивні речення становлять 5,6 % щодо загальної кількості нечленованих конструкцій; 6) зі значенням мовного етикету, семантична спеціалізація яких пов'язана з вираженням привітання, прощання (46,9 % від усіх конструкцій цього різновиду), подяки, прохання, пробачення (53,1 %). Побудови зі значенням мовного етикету становлять 10,9 % щодо загальної кількості семантичних різновидів нечленованих синтаксичних одиниць; 7) імовірності, які маркують можливість, вірогідність, припущення мовця щодо реальної дійсності, певних подій, явищ та ін. (0,7 % від усієї кількості нечленованих структур); 8) емоційної оцінки, зокрема на позначення позитивних (48,7 % усередині розглядової групи) чи негативних (51,3 %) почуттів та емоцій. Їхня кількість – 26,3 % від усіх нечленованих речень; 9) звукового розмаїття навколишнього світу, зокрема з указівкою на звукове розмаїття назв істот (64,3 %) та назв неістот (35,7 %). Загалом одиниці цієї групи становлять 3,2 % у межах усіх семантичних різновидів структур, позбавлених ознак членування.

Нечленовані речення сучасної української мови неоднакові щодо їхніх структурних характеристик. Значній частині аналізованих побудов притаманна формальна елементарність, тобто однокомпонентність, чому посприяла тенденція до мінімізації зусиль у процесі експлікації думки чи вираження емоцій та зручність використання цих одиниць у звичній для них діалогічній сфері. З-поміж усієї сукупності нечленованих конструкцій прості одиниці становлять 59,8 %, складні – 3,7 %, складені – 36,5 %. У середині останньої групи дво- (38,1 %) і трикомпонентні (36,8 %) речення протиставлені п'ятикомпонентним (1,8 %) як найменш уживаним.

Ранжування нечленованих структур має перспективу опису з огляду на особливості морфологічних засобів експлікації. Специфічний інвентар компонентів, які беруть участь у маркуванні вказаних одиниць, цілком зумовлений сферою їхнього функціонування – живим спонтанним діалогічним спілкуванням. Як засвідчує джерельна база, лексико-граматичними засобами експлікації нечленованих побудов виступають частки-речення, модальні слова-речення, вигуки-речення та звуконаслідувальні слова-речення. Частиномовну домінанту становлять частки-речення (41,8 % від усього кількісного складу репрезентантів нечленованих синтаксичних одиниць), що експлікують ствердження, заперечення, питання, спонукання, кількість, припущення, сумнів. У межах цієї групи функціонують власне-частки-речення як первинні мовні знаки та похідні компоненти, пов'язані з явищем зовнішньої міжчастиномовної транспозиції. Унаслідок партикуляції групу власне-часток-речень поповнюють сполучники та займенники. Зрідка до сфери аналізованого класу мовних одиниць потрапляють аналітичні компоненти – стійкі сполуки на позначення ствердної чи заперечної відповіді на чиєсь запитання або згоди / незгоди з чийось висловленням. Систему ядерної спеціалізації становлять первинні за походженням одиниці (73,2 %), група вторинних репрезентантів менш чисельна (26,8 %).

Щодо кількісних параметрів близькі до часток-речень вигуки-речення (39,3 %), які переважно експлікують певні почуття, емоції, психологічні реакції

мовця чи волевиявлення, маркуючи прямий вплив на співрозмовника. На противагу попередньому лексико-граматичному класові компоненти розгляданої групи зазвичай вторинні (56,2 % усередині аналізованих одиниць), генетично пов'язані із самостійними частинами мови (іменниками в називному та кличному відмінках; дієсловами наказового способу, рідше – теперішнього і майбутнього часу у формах другої особи однини та множини; вказівними займенниками) та фразеологізмами; первинних мовних одиниць значно менше (43,8 %). Водночас класифікаційна ознака непохідності / похідності вигуків не виступає конститутивною у визначенні опозиції ядро / периферія, побудованої з огляду на частоту використання розгляданих структур. Як засвідчує частотний аналіз, непохідні і похідні вигуківі нечленовані речення функціонують майже однаковою мірою.

Периферійні лексико-граматичні вияви засобів вираження побудов, позбавлених членування, пов'язані з модальними (3,2 %) та звуконаслідувальними (15,7 %) словами-реченнями.

У сучасній українській мові специфіку нечленованих речень відбиває їхнє функціонування разом із членованими синтаксичними одиницями, що не тільки сприяє семантичному увиразненню конструкцій першого різновиду, а й дає змогу схарактеризувати їхні темпорально-модальні ознаки. Аналіз нечленованих побудов крізь призму модального зрізу уможливорює ґрунтовніше вивчення розгляданих речень, дає змогу зацентувати на розширенні їхнього функційного тла. Установлення модального малюнку має своїм опертям мовленнєві наміри адресанта, його мисленнєві інтенції, здатність впливати на співрозмовника та ін. Відповідно до вказаного спектру диференційних ознак, комунікативно-прагматичного призначення та модальної семантики нечленовані конструкції об'єднано в такі групи (у дужках зазначено відсоток висловлень певного модального різновиду щодо загальної кількості всіх нечленованих побудов, дібраних шляхом суцільної вибірки): 1) із розповідною модальністю (39 %): а) власне-розповідні, які експлікують імітовані звуки довкілля (тварин, птахів, людей); б) стверджувально-розповідні, що з огляду

на передаване модальне значення, зокрема й вказівки на абсолютне чи неповне ствердження, структурують 11 груп; в) заперечно-розповідні, які залежно від модальної потужності, зумовленої виконанням конкретних комунікативно-прагматичних завдань, формують 8 груп; г) кількісно-розповідні; 2) із питальною модальністю (9,3 %), що відповідно до своєї функційної різноплановості (власне-питання, а також питання з додатковими чітко вираженими відтінками ствердження, заперечення, сумніву) об'єднані у 8 груп; 3) зі спонукальною модальністю (24,7 %), які з огляду на комунікативно-прагматичну спеціалізацію формують 3 різних за ступенем вираження волевиявлення групи: а) наказово-спонукальні, б) власне-спонукальні, в) із частково нейтралізованим спонукальним й акцентованим бажальним значеннями; 4) із модальним значенням вірогідності (0,7 %), що слугують відповіддю на запитання співрозмовника чи власні питання в монологічному мовленні та реакцією на припущення, гіпотетичне твердження адресата; 5) з емоційно-оцінним модальним значенням (26,3 %), для яких характерна найбільша палітра модальних значень із варіантами їхніх відтінків. З огляду на вказаний кваліфікаційний принцип їх об'єднано у 23 групи.

Отже, нечленовані речення сучасної української мови – лаконічні, семантично пов'язані з членованими побудовами репліки-відповіді, що реалізують інтенцію мовця, характеризуються наявністю специфічного комунікативно-прагматичного потенціалу та мають відповідний арсенал первинних та вторинних засобів маркування. Комплексний аналіз конструкцій, позбавлених членування, засвідчує їхню неоднорівність у семантичному, структурному, морфологічному, синтаксичному, функційному аспектах. У перспективі важливим постає дослідження зазначених побудов на стилістичному рівні, у плані опису ідіолекту конкретного письменника чи в межах різноманітних мовленнєвих жанрів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абрамов Б. А. Теоретическая грамматика немецкого языка. Сопоставительная типология немецкого и русского языков : [учеб. для студ. вузов] / В. Г. Абрамов. – М. : Гуманит. изд. Центр ВЛАДОС, 2001. – 276 с.
2. Адмони В. Г. Основы теории грамматики / В. Г. Адмони. – М., Л. : Наука, 1964. – 105 с.
3. Адмони В. Г. Система форм речевого высказывания / В. Г. Адмони. СПб. : Наука, 1994. – 164 с.
4. Алисова Т. Б. Дополнительные отношения модуса и диктума / Т. Б. Алисова // Вопросы языкознания. – 1971. – № 1. – С. 54–65.
5. Алисова Т. Б. Очерки синтаксиса современного итальянского языка : Семантическая и грамматическая структура простого предложения / Т. Б. Алисова. – [изд. 2-е.]. – М. : Либроком, 2009. – 296 с.
6. Андерш Й. Ф. Семантико-синтаксичне моделювання простого речення (на матеріалі чеської та української мов) / Й. Ф. Андерш // Зіставні дослідження української, чеської та російської мов : [зб. наук. праць]. – К. : Наук. думка, 1987. – С. 97–110.
7. Андерш Й. Ф. Типологія простих дієслівних речень у чеській мові в зіставленні з українською : [монографія] / Й. Ф. Андерш. – К. : Наук. думка, 1987. – 191 с.
8. Андреева С. В. Конструктивно-синтаксические единицы устной русской речи / С. В. Андреева. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 2005. – 192 с.
9. Апресян Ю. Д. Избранные труды / Ю. Д. Апресян. – М. : Языки русской культуры, 1995. – Том II. Интегральное описание языка и системная лексикография. – 767 с.
10. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений : Оценка. Событие. Факт / Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1988. – 339 с.

11. Арутюнова Н. Д. Феномен второй реплики, или о пользе спора / Н. Д. Арутюнова // Логический анализ языка. Противоречивость и аномальность текста. – М. : Наука, 1990. – С. 175–190.
12. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл : логико-семантические проблемы / Н. Д. Арутюнова. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 383 с.
13. Бабайцева В. В. Односоставные предложения в современном русском языке / В. В. Бабайцева. – М. : Просвещение, 1968. – 160 с.
14. Бабайцева В. В. Русский язык: Синтаксис и пунктуация / В. В. Бабайцева. – М. : Высшая школа, 1979. – 270 с.
15. Бабайцева В. В. Современный русский язык : в 3-х частях / В. В. Бабайцева, Л. Ю. Максимов. – М. : Высшая школа, 1981. – Ч. 3 : Синтаксис. Пунктуация : [учеб. пособие для студентов по спец. № 2101 “Рус. яз. и лит.”]. – 256 с.
16. Бабайцева В. В. Явления переходности в грамматике русского языка : [монография] / В. В. Бабайцева. – М. : Дрофа, 2000. – 640 с.
17. Бабайцева В. В. Система односоставных предложений в современном русском языке / В. В. Бабайцева. – М. : Дрофа, 2004. – 504 с.
18. Баган М. П. Категорія заперечення в українській мові: функціонально-семантичні та етнолінгвістичні вияви : [монографія] / М. П. Баган. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – 376 с.
19. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. – М. : Изд-во иностр. лит., 1955. – 416 с.
20. Баранов А. Н. Модальные частицы в ответах на вопрос // Прагматика и проблемы интенциональности / А. Н. Баранов, И. М. Кобозева. – М. : ИНИОН, 1988. – С. 45–69.
21. Бахарев А. И. Отрицание в логике и грамматике / А. И. Бахарев. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1980. – 70 с.
22. Бацевич Ф. Прагматика природності спілкування : комунікативні смисли і парадигматичні зв'язки частки *та* в сучасному українському мовленні / Флорій Бацевич // Українська мова. – 2008. – № 4. – С. 15–21.

23. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – К. : ВЦ “Академія”, 2009. – 376 с.
24. Бацевич Ф. С. Вступ до лінгвістичної прагматики / Ф. С. Бацевич. – К. : ВЦ “Академія”, 2011. – 304 с.
25. Безпояско О. К. Граматика української мови. Морфологія : [підручник] / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Либідь, 1993. – 336 с.
26. Беларуская граматыка : у 2-х ч. / АН БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа ; [пад рэд. М.В. Бірылы, П.П. Шубы]. – Мн. : Навука і тэхніка, 1986. – Ч. 2 : Сінтаксіс. – 563 с.
27. Беларуская мова : у 2-х ч. / [пад агул. рэд. Л. М. Грыгор’евай]. – [2-е выд.]. – Мн. : Навука і тэхніка, 1998. – Ч. 2 : Сінтаксіс. – 571 с.
28. Беляев Ю. И. Синтаксис современного русского литературного языка / Ю. И. Беляев. – Częstochowa: Wyd-wo Akademii im. Jana Długosza, 2007. – 442 s.
29. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист ; [пер. с франц.] / [общ.ред., вступ. ст. и коммент. Ю. С. Степанова]. – [2-е изд., стереотип.]. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 448 с. – (Лингвистическое наследие XX века).
30. Богдан С. К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність / С. К. Богдан. – К. : Рідна мова, 1998. – 475 с.
31. Богданов С. И. Морфология неполнозначных слов в современном русском языке : [учеб. пособие] / С. И. Богданов. – СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1997. – 140 с.
32. Болдырев Н. Н. Модусные категории в языке / Н. Н. Болдырев // Когнитивная лингвистика : Ментальные основы и языковая реализация. – СПб. : Тригон, 2005. – Ч. 1. Лексикология и грамматика с когнитивной точки зрения. – С. 31–46.
33. Бондаренко В. Н. Виды модальных значений и их выражение в языке / В. Н. Бондаренко // Науч. докл. высш. шк. Филол. науки. – 1979. – № 2. – С. 54–61.

34. Бондаренко В. Н. Отрицание как логико-грамматическая категория / В. Н. Бондарко. – М. : Наука, 1983. – 212 с.
35. Бондаренко В. Т. Ответные фразеореплики в русской диалогической речи / В. Т. Бондаренко // Русский язык в школе. – 2004. – № 6. – С. 75–77.
36. Бондаренко В. Ответные реплики как источник языковой игры / Виктор Бондаренко // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Филология. Социальные коммуникации. Научный журнал. – 2012. – Т. 25 (64), № 2 (1). – С. 286–289.
37. Бондарко А. В. Грамматическое значение и смысл / А. В. Бондарко. – Л. : Наука, Ленингр. отд., 1978. – 176 с.
38. Бондарко А. В. Функциональная грамматика / А. В. Бондарко. – Л. : Наука, 1984. – 133 с.
39. Бузаров В. В. Круговорот диалогической речи или взаимодействие грамматики говорящего и грамматики слушающего / В. В. Бузаров. – Ставрополь : Изд-во Ставропольского гос. ун-та, 2001. – 168 с.
40. Булаховський Л. А. Питання синтаксису простого речення в українській мові / Л. А. Булаховський // Дослідження з синтаксису української мови. – К. : Вид-во АН УРСР, 1958. – С. 5–28.
41. Бурак Л. І. Далучэнне ў сучаснай беларускай мове / Л. І. Бурак. – Мінск : Навука і тэхніка, 1982. – 263 с.
42. Буслаев Ф. И. Историческая грамматика русского языка / Ф. И. Буслаев. – М. : Учпедгиз, 1959. – 623 с.
43. Валгина Н. С. Синтаксис современного русского языка / Н. С. Валгина. – [3-е изд.]. – М. : Высш. шк., 1991. – 407 с.
44. Валимова Г. В. Функциональные типы предложений в современном русском языке / Г. В. Валимова. – Ростов-на-Дону : РГУ, 1967. – 331 с.
45. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / Анна Вежбицкая. – М. : Русские словари, 1996. – 416 с.
46. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Н. Бусел]. – Київ ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2005. – 1736 с.

47. Викторова Е. Ю. Коммуникативы в речевом поведении русских и англичан / Е. Ю. Викторова // Филологические этюды : [сб. науч. ст. молодых ученых]. – Саратов: Изд-во Сарат. ун-та, 1998. – Вып. 2. – С. 171–173.
48. Виноградов В. В. Вопросы синтаксиса современного русского языка / В. В. Виноградов. – М. : Гос. учебно-педагог. изд-во, 1950. – 410 с.
49. Виноградов В. В. Русский язык : грамматическое учение о слове / В. В. Виноградов ; [отв. ред. Г. А. Золотова]. – 3-е изд., испр. – М. : Высш. шк., 1986. – 640 с.
50. Винокур Т. Г. Говорящий и слушающий. Варианты речевого поведения / Т. Г. Винокур. – М. : Наука, 1993. – 172 с.
51. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті : [монографія] / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1988. – 256 с.
52. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови : [монографія] / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 222 с.
53. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : [підручник] / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
54. Вихованець І. Р. Навколо проблем предикативності, предикації і предикатності // Українська мова. – 2002. – №1. – С. 25–31.
55. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови : Академ. граматика української мови / І. Вихованець, К. Городенська ; [за ред. чл.-кор. НАН України Івана Вихованця]. – К. : Унів. вид-во “Пульсари”, 2004. – 398, [2] с.
56. Вінтонів М. О. Нечленовані речення в сучасній українській мові : статус, функції / М. О. Вінтонів // Мовознавчий вісник : [зб. наук. праць ; відп. ред. Г. І. Мартинова]. – Черкаси : “Відлуння-Плюс”, 2008. – Вип. 6. – С. 44–48.
57. Вінтонів М. О. Актуальне членування речення і тексту: формальні та функційні вияви : [монографія] / М. О. Вінтонів. – Донецьк : Донецький нац. ун-т, 2013. – 327 с.

58. Волин Г. В. К вопросу о коммуникативных единицах / Г. В. Волин // Вопросы синтаксиса русского языка. – Ростов-на-Дону : [б. и.], 1971. – С. 40–48.
59. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Е. М. Вольф. – М. : Наука, 1985. – 226 с.
60. Гак В. Г. О категориях модуса предложения / В. Г. Гак // Предложение и текст в семантическом аспекте. – Калинин : Изд-во Калинин. гос. ун-та, 1978. – С. 19–26.
61. Гак В. Г. Теоретическая грамматика французского языка : синтаксис / В. Г. Гак. – [2-е изд., исправ. и доп.]. – М. : Высшая школа, 1986. – 221 с.
62. Гиро-Вебер М. К вопросу о классификации простого предложения в современном русском языке / М. Гиро-Вебер // Вопросы языкознания. – 1979. – № 6. – С. 63–75.
63. Горелов И. Н. Основы психолингвистики : [учеб. пособие] / И. Н. Горелов, К. Ф. Седов. – [3-е, перераб. и доп. изд.]. – М. : Лабиринт, 2001. – 304 с.
64. Горпинич В. О. Морфологія української мови : [підруч. для студ. вищ. навч. закл.] / В. О. Горпинич. – К. : ВЦ “Академія”, 2004. – 336 с.
65. Грайс Г. П. Логика и речевое общение / Г. П. Грайс // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1985. – Вып. XVI. Лингвистическая прагматика. – С. 217–237.
66. Грамматика русского языка / [под ред. В. В. Виноградова]. – М. : Изд-во АН СССР, 1960. – Т. 2. Ч. 1 : синтаксис. – 702 с.
67. Грамматика современного русского литературного языка / [под ред. Н. Ю. Шведовой]. – М. : Наука, 1970. – 767 с.
68. Грищенко А. П. Модальність і часова віднесеність як зовнішньо-синтаксичні ознаки речення / А. П. Грищенко // Синтаксис словосполучення і простого речення. – К. : Наук. думка, 1975. – С. 16–29.

69. Гуйванюк Н. В. Функціональна транспозиція в синтаксисі / Н. В. Гуйванюк // Лінгвістичні студії : [зб. наук. праць / укл. : Анатолій Загнітко (наук. ред.) та ін.]. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – Вип. 7. – С. 85–91.

70. Гуйванюк Н. В. Мовна толерантність як соціолінгвістична категорія / Н. В. Гуйванюк // Вісник Львівського ун-ту. Серія філологія. – 2006. – Вип. 38. – С. 37–46.

71. Гуйванюк Н. В. Слово – Речення – Текст : Вибрані праці / Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. – 664 с.

72. Гуйванюк Н. В. Комунікативна модальність в усно-розмовному дискурсі / Н. В. Гуйванюк // Лінгвістика : [зб. наук. праць]. – Луганськ : Вид-во ЛНУ ім. Тараса Шевченка, – 2010. – № 3 (21). – Ч. II. – С. 86–94.

73. Гурко О. Нечленовані речення як засоби реалізації категорії ствердження в українській мові / Олена Гурко // Наукові записки. Серія : Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2014. – Вип. 127. – С. 396–400.

74. Давиденко М. О. Части української мови з погляду їх складу, функції та семантики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02. “Українська мова” / М. О. Давиденко. – К., 1993. – 17 с.

75. Дагуров Г. В. Грамматически не оформленные высказывания в русском языке : [учеб. пособие] / Г. В. Дагуров ; Московский обл. пед. ин-т им. Н. К. Крупской. – М. : [б. и.], 1988. – 110 с.

76. Дементьев В. В. Непрямая коммуникация/ В. В. Дементьев. – М. : Гнозис, 2006. – 375 с.

77. Добрушина Е. Р. О видах поддакивания / Е. Р. Добрушина // Вестник Московского университета. Серия 9. Филология. – М. : Изд-во МГУ, 1995. – № 2. – С. 56–67.

78. Добрушина Е. Р. Когда ДА и НЕТ значат одно и то же / Е. Р. Добрушина // Труды Международного семинара “Диалог’96” по компьютерной лингвистике и ее приложениям, Пушкино, 4–9 мая 1996 г. /

Российский НИИ искусственного интеллекта ; [ред. А. С. Нариньяни]. – М. : [б. и.], 1996. – С. 83–87.

79. Добрушина Е. Р. Что значит НЕТ? / Е. Р. Добрушина // Дискурсивные слова русского языка: контекстное варьирование и семантическое единство : [сб. статей ; сост. К. Киселева, Д. Пайар]. – М. : Азбуковник, 2003. – С. 146–193.

80. Долин Ю. Т. Вопросы теории односоставного предложения (на материале русского языка) / Ю. Т. Долин. – [изд. 2-е, перераб. и доп.]. – Оренбург : ИПК ГОУ ОГУ, 2008. – 129 с.

81. Долинин К. А. ИмPLICITное содержание высказывания / К. А. Долинин // Вопросы языкознания. – 1983. – № 6. – С. 37–47.

82. Долинина И. Б. Системный анализ предложения. – М. : Высш. школа, 1977. – 176 с.

83. Дручинина Г. П. К вопросу об односоставном предложении / Г. П. Дручинина, Н. К. Онипенко // Русский язык в школе. – 1993. – № 1. – С. 22–26.

84. Дудик П. С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення : просте речення, еквіваленти речення / П. С. Дудик. – К. : Наук. думка, 1973. – 288 с.

85. Дудик П. С. Из синтаксису простого речення : [навч. посібник] / П. С. Дудик. – Вінниця : ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 1999. – 297 с.

86. Ермолаева Л. С. Типология системы наклонения в современных германских языках / Л. С. Ермолаева // Вопросы языкознания. – 1977. – № 4. – С. 97–106.

87. Ермоленко С. С. Образные средства морфологии / С. С. Ермоленко. – К. : Наук. думка, 1987. – 113 с.

88. Ермоленко С. Я. Синтаксис і стилістична семантика / С. Я. Ермоленко. – К. : Наукова думка, 1982. – 210 с.

89. Есперсен О. Философия грамматики / О. Есперсен. – М. : Изд-во иностр. лит., 1958. – 404 с.

90. Жовтобрюх М. А. Курс сучасної української літературної мови / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. – К. : Вища шк., 1972. – Ч. 1. – 402 с.
91. Жовтобрюх М. А. Українська літературна мова / М. А. Жовтобрюх. – К. : Наук. думка, 1984. – 255 с.
92. Жуйкова М. В. Динамічні процеси у фразеологічній системі східнослов'янських мов : [монографія] / М. В. Жуйкова. – Луцьк РРВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту імені Лесі Українки, 2007. – 416, [1] с.
93. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Морфологія : [монографія] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонДУ, 1996. – 435, [1] с.
94. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Синтаксис : [монографія] / А. П. Загнітко. – Донецьк : Дон НУ, 2001. – 662 с.
95. Загнітко А. П. Еквіваленти речення : статус, обсяг і функційна типологія / А. П. Загнітко // Лінгвістичні студії : [зб. наук. праць / укл. : Анатолій Загнітко (наук. ред.) та ін.]. – Донецьк : ДонНУ, 2009. – Вип. 19. – С. 79–91.
96. Загнітко А. П. Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк : ТОВ “БАО”, 2011. – 992 с.
97. Звегинцев В. А. Предложение и его отношение к языку и речи / В. А. Звегинцев. – М. : Изд-во МГУ, 1976. – 307 с.
98. Золотова Г. А. О модальности предложения в русском языке / Г. А. Золотова // Науч. докл. высш. шк. Филол. науки. – 1962. – № 4. – С. 16–23.
99. Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка / Г. А. Золотова. – М. : Наука, 1973. – 351 с.
100. Золотова Г. А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса / Г. А. Золотова. – М. : Наука, 1982. – 368 с.
101. Золотова Г. А. Грамматика как наука о человеке / Г. А. Золотова // Русский язык в научном освещении. – 2001. – № 1. – С. 107–113.
102. Іваницька Н. Л. Двоскладне речення в українській мові : [монографія] / Н. Л. Іваницька. – К. : Вища шк., 1986. – 167 с.

103. Іваницька Н. Л. Формально-граматичне і семантико-граматичне моделювання структури простого речення / Н. Л. Іваницька // Мовознавство. – 1986. – № 1. – С. 20–27.
104. Іваницька Н. Л. Теоретичний синтаксис української мови / Н. Л. Іваницька. – Вінниця : Аквілон, 1999. – Ч. I. – 103 с.
105. Имплицитность в языке и речи / [под ред. Е. Г. Борисовой, Ю. С. Мартемьянова]. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 200 с.
106. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи : [монография] / О. С. Иссерс. – [изд. 5-е]. – М. : Изд-во ЛКИ, 2008. – 288 с.
107. Кадомцева Л. О. Українська мова. Синтаксис простого речення / Л. О. Кадомцева. – К. : Вища шк., 1985. – 127 с.
108. Казарина В. И. Современный русский синтаксис. Структурная организация простого предложения : [учеб. пособие]. – Елец : ЕГУ им. И. А. Бунина, 2007. – 329 с.
109. Касевич В. Б. Семантика. Синтаксис. Морфология / В. Б. Касевич. – М. : Наука, 1988. – 311 с.
110. Кацнельсон С. Д. Типология языка и речевое мышление / С. Д. Кацнельсон. – Л. : Наука, 1972. – 216 с.
111. Киприянов В. Ф. Проблемы теории частей речи и слова-коммуникативы в современном русском языке : [учеб. пособие к спецкурсу для студентов фак. рус. яз. и лит. пед. ин-тов] / В. Ф. Киприянов. – М. : МОПИ, 1983. – 102 с.
112. Киселев И. А. Частицы в современных восточнославянских языках / И. А. Киселев. – Минск : Издательство БГУ, 1976. – 160 с.
113. Кобозева И. М. Проблемы описания частиц в исследованиях 80-х годов / И. М. Кобозева // Прагматика и семантика. – М. : ИНИОН, 1991. – С. 147–176.
114. Ковтунова И. И. Современный русский язык. Порядок слов и актуальное членение предложения / И. И. Ковтунова. – М. : Просвещение, 1976. – 239 с.

115. Колокольцева Т. Н. Специфические коммуникативные единицы диалогической речи / Т. Н. Колокольцева. – Волгоград : Изд-во Волгоград. гос. ун-та, 2001. – 260 с.

116. Колшанский Г. В. К вопросу о содержании языковой категории модальности / Г. В. Колшанский // Вопросы языкознания. – 1961. – № 1. – С. 94–98.

117. Колшанский Г. В. Соотношение субъективных и объективных факторов в языке / Г. В. Колшанский. – М. : Наука, 1975. – 231 с.

118. Кондратенко Н. В. Питальні речення в українському поетичному мовленні відношень : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Н. В. Кондратенко. – Одеса, 2001. – 16 с.

119. Костусяк Н. М. Структура міжрівневих категорій сучасної української мови : [монографія] / Н. М. Костусяк. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 452 с.

120. Костусяк Н. М. Категорія синтаксичної модальності та її графемна реалізація / Н. М. Костусяк // Лінгвістичні студії : [зб. наук. праць / укл. : Анатолій Загнітко (наук. ред.) та ін.]. – Донецьк : ДонНУ, 2013. – Вип. 26. – С. 99–103.

121. Костусяк Н. М. Комунікативно-прагматичні ознаки питальної модальності / Н. М. Костусяк // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія : Філологічні науки. Мовознавство. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2013. – № 22 (271). – С. 58–63.

122. Костусяк Н. М. Морфологічні та семантичні відмінки сучасної української літературної мови / Н. М. Костусяк // Українська мова. – 2013. – № 4 (48). – С. 45–57.

123. Костусяк Н. М. Формально-синтаксична валентність у категорійній системі сучасної української літературної мови / Н. М. Костусяк // Філологічні

студії. Науковий вісник Криворізького національного університету : [зб. наук. праць]. – Кривий Ріг : [б. в.], 2013. – Вип. 9. – С. 230–239.

124. Кочерган М. П. Слово і контекст / М. П. Кочерган. – Львів : Вища шк., 1980. – 181 с.

125. Крейдлин Г. Е. О лексикографическом описании служебных слов русского языка / Г. Е. Крейдлин, А. К. Поливанова // Вопросы языкознания. – 1987. – № 1. – С. 106–120.

126. Кузь Г. Т. Вигуківі фразеологізми української мови : етнолінгвістичний та функціональний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Г. Т. Кузь. – Івано-Франківськ, 2000. – 19 с.

127. Кузьмич О. О. Еквіваленти речень у сучасній малій прозі / О. О. Кузьмич // Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. Серія : Філологічні науки. – 2013. – Кн. 3. – С. 195–198.

128. Куныгина О. В. Фразеочастицы русского языка: структурно-семантическое описание : [монография] / О. В. Куныгина. – М. : Прометей, 2006. – 164 с.

129. Курилович Е. Очерки по лингвистике / Е. Курилович. – М. : Изд-во иностр. лит., 1962. – 456 с.

130. Курс сучасної української літературної мови : в 2 т. / [за ред. Л. А. Булаховського]. – К. : Рад. шк., 1951– .–

Т. 1. – 1951. – 519 с.

Т. 2. – 1951. – 407 с.

131. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови : морфологія / І. К. Кучеренко. – Вінниця : Поділля–2000, 2003. – 464 с.

132. Куш О. П. Про функціонування стверджувальних і заперечних речень / О. П. Куш // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського. Серія : Філологія : [зб. наук. праць / редкол. : Н. Іваницька (гол. ред.) та ін.]. – Вінниця : ВДПУ, 2000. – Вип. 2. – С. 138–142.

133. Куш О. П. Нечленовані речення та їхнє лексико-граматичне вираження / О. П. Куш // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Філологія: [зб. наук. праць / редкол. : Н. Іваницька (гол. ред.) та ін.]. – Вінниця : ВДПУ, 2001. – Вип. 3. – С. 202–205.

134. Куш О. П. Категорії ствердження і заперечення в українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / О. П. Куш. – Дніпропетровськ, 2002. – 16 с.

135. Лекант П. А. Типы и формы сказуемого в современном русском языке / П. А. Лекант. – М. : Высш. шк., 1976. – 143 с.

136. Лекант П. А. Синтаксис простого предложения в современном русском языке : [учебн. пособие для пед. ин-тов по спец. № 2101 “Рус. яз. и лит.”] / П. А. Лекант. – [2-е изд., исправ. и доп.]. – М. : Высш. шк., 1986. – 176 с.

137. Лекант П. А. Несогласие как одно из модальных значений высказывания / П. А. Лекант // Семантика грамматических форм и речевых конструкций : [межвуз. сб. науч. тр.]. – М. : МОПИ, 1991. – С. 41–44 с.

138. Лекант П. А. Очерки по грамматике русского языка : [монография] / П. А. Лекант. – М. : Изд-во МГОУ, 2002. – 311, [1] с.

139. Леонова М. В. Сучасна українська літературна мова : морфологія / М. В. Леонова. – К. : Вища шк. – 1983. – 264 с.

140. Леонтьев А. А. Высказывание как предмет лингвистики, психолингвистики и теории коммуникации / А. А. Леонтьев // Синтаксис текста. – М. : Наука, 1979. – С. 18–36.

141. Леонтьев А. А. Психология общения / А. А. Леонтьев. – [2-е изд., испр. и доп.] – М. : Смысл, 1997. – 365 с.

142. Лещенко М. И. Виртуальный и актуальный аспекты предложения / М. И. Лещенко. – Мн. : Вышэйш. шк., 1988. – 132 с.

143. Лингвистический энциклопедический словарь / [гл. ред. В. Н. Ярцева]. – М. : Сов. энцикл., 1990. – 685 с.

144. Ломов А. М. Типология русского предложения / А. М. Ломов. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1994. – 278 с.
145. Ломтев Т. П. Структура предложения в современном русском языке / Т. П. Ломтев. – М. : МГУ, 1979. – 198 с.
146. Макаров М. Л. Основы теории дискурса / М. Л. Макаров. – М. : Гнозис, 2003. – 280 с.
147. Мартине А. Основы общей лингвистики // Новое в лингвистике. – М. : Прогресс, 1963. – Вып. 3. – С. 366–566.
148. Матезиус В. О системном грамматическом анализе / В. Матезиус // Пражский лингвистический кружок – М. : Прогресс, 1967. – С. 226 – 229.
149. Мацько Л. І. Інтер'єктиви в українській мові : [навч. посібник] / Л. І. Мацько. – К. : КДП, 1981. – 128, [2] с.
150. Межов О. Г. Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць : [монографія] / О. Г. Межов. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 464 с.
151. Меликян В. Ю. Проблема статуса и функционирования коммуникем: язык и речь : [монография] / В. Ю. Меликян. – Ростов-на-Дону : Ростиздат, 1999. – 200 с.
152. Меликян В. Ю. Материалы к анализу нечленимых предложений / В. Ю. Меликян // Русский язык в школе. – 2001. – № 2. – С. 99–105.
153. Меликян В. Ю. О нечленимых предложениях / В. Ю. Меликян // Русский язык в школе. – 2001. – № 2. – С. 99–105.
154. Меликян В. Ю. О языковом статусе и моделях построения коммуникем со значением утверждения/отрицания в английском языке / Ю. В. Меликян // Вопросы филологии. – 2001. – № 3. – С. 63–69.
155. Меликян В. Ю. Об основных типах нечленимых предложений в русском языке / В. Ю. Меликян // Науч. докл. высш. шк. Филол. науки. – 2001. – № 6. – С. 79–89.
156. Меликян В. Ю. Очерки по синтаксису нечленимого предложения / В. Ю. Меликян. – Ростов-на-Дону : Изд-во РГПУ, 2001. – 136 с.

157. Меликян В. Ю. Словарь эмоционально-экспрессивных оборотов живой речи / В. Ю. Меликян. – М. : Флинта: Наука, 2001. – 240 с.
158. Меликян В. Ю. Актуальные вопросы синтаксиса русского языка : Теория нечленяемого предложения : [учеб. пособие] / В. Ю. Меликян. – Ростов-на-Дону : Изд-во РГПУ, 2002. – 243 с.
159. Меликян В. Ю. О лексической членимости и вариативности нечленяемых предложений / Ю. В. Меликян // Русский язык в школе. – 2004. – № 2. – С. 68–72.
160. Меликян В. Ю. Современный русский язык. Синтаксис нечленяемого предложения : [учеб. пособие] / В. Ю. Меликян. – Ростов-на-Дону : Изд-во РГПУ, 2004. – 288 с.
161. Меликян В. Ю. Классификация коммуникем русского языка по степени фразеологизации / В. Ю. Меликян // Русский язык в школе. – 2012. – № 4. – С. 56–62.
162. Меликян В. Ю. Этикетные коммуникемы русского языка / В. Ю. Меликян // Русский язык за рубежом. – 2012. – № 6. – С. 57–62.
163. Мельничук О. М. Український мовленнєвий етикет : синтаксично-стилістичний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Оксана Мельничук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/138059.html>
164. Мельничук О. С. Розвиток структури слов'янського речення / О. С. Мельничук. – К. : Наук. думка, 1966. – 324 с.
165. Мельчук И. А. Курс общей морфологии / И. А. Мельчук. – М. : Прогресс, ЯРК ; Вена : WSA, 1997. – Т. I. – 416 с.
166. Мельчук И. А. Курс общей морфологии / И. А. Мельчук. – М. : Прогресс, ЯРК ; Вена : WSA, 1998. – Т. II. – 544 с.
167. Мірченко М. В. Співвідношення категорій модальності і предикативності та їх взаємодія / М. В. Мірченко // Проблеми славістики. – Луцьк : [б. в.], 1999. – Ч. 2. – С. 40–47.

168. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій : [монографія] / М. В. Мірченко. – [2-е вид., переробл.]. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. – 392, [1] с.

169. Михайлов Л. М. Коммуникативная грамматика немецкого языка : [учеб. пособие для институтов и фак-тов ин. языка] / Л. М. Михайлов. – М. : Высшая шк., 1994. – 256 с.

170. Михайлов Л. М. Немецкая речь : Грамматика устной речи : [учеб. пособие для вузов] / Л. М. Михайлов. – М. : Издательство АСТ, 2003. – 348 с.

171. Михальчук Т. Г. Диалогические формы выражения согласия и несогласия (отказа) с разным прагматическим эффектом / Т. Г. Михальчук // Веснік Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, серыя IV. – 1989. – № 1. – С. 35–39.

172. Михальчук Т. Г. Стилистическое использование формул речевого этикета в художественном тексте : [учеб. пособие] / Т. Г. Михальчук. – Могилев : МГПИ, 1994. – 96 с.

173. Михальчук Т. Г. Речевой этикет в русской художественной литературе : [монография] / Т. Г. Михальчук. – Могилев : МГУ им. А. А. Кулешова, 2005. – 418 с.

174. Михальчук Т. Г. Русский речевой этикет : практикум : [учеб. пособие] / Т. Г. Михальчук. – Мн. : Асар, 2009. – 258 с.

175. Москальская О. И. Грамматика текста / О. И. Москальская. – М. : Высшая школа, 1981. – 183 с.

176. Москальская О. И. Теоретическая грамматика немецкого языка для институтов и факультетов иностр. яз. : [учебник] / О. И. Москальская. – [3-е изд., испр. и доп.]. – М. : Высш. шк., 1983. – 356 с.

177. Муханов И. Л. О текстообразующей функции имплицитных смыслов высказывания (диалог) / И. Л. Муханов // Имплицитность в языке и речи. – М. : Языки русской культуры, 1999. – С. 88–94.

178. Мухин А. М. Лингвистический анализ. Теоретические и методологические проблемы : [монография] / А. М. Мухин. – Л. : Наука, Ленингр. отдел., 1976. – 282 с.

179. Мухин А. М. Синтаксемный анализ и проблема уровней языка : [монография] / А. М. Мухин. – Л. : Наука, Ленингр. отдел., 1980. – 308 с.

180. Мясоєдова С. В. Категорія спонукання і її вираження в непрямих висловленнях сучасної української мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / С. В. Мясоєдова. – Харків, 2001. – 20 с.

181. Немец Г. П. Актуальные проблемы модальности в современном русском языке / Г. П. Немец. – Ростов-на-Дону : Изд-во Ростов. ун-та, 1991. – 187 с.

182. Ніка О. Теорія модусу в сучасній лінгвістиці / Оксана Ніка // Українська мова. – 2001. – № 2. – С. 19–29.

183. Николаева Т. М. Функции частиц в высказывании: на материале славянских языков / Т. М. Николаева ; [под. ред. В. Н. Торопова ; изд. 2-е, стереотипное]. – М. : УРСС, 2005. – 168 с.

184. Новый объяснительный словарь синонимов русского языка / под общ. рук. акад. Ю. Д. Апресяна. – [2-е изд., исправ. и доп.] – М. ; Вена : Языки славянской культуры: Венский славистический альманах, 2004 г. – 1488 с. – (Studia philologica).

185. Основы теории речевой деятельности / [под ред. А. А. Леонтьева]. – М. : Наука, 1974. – 367 с.

186. Остин Дж. Слово как действие / Дж. Остин; [пер. с англ. А. А. Медниковой] // Новое в зарубежной лингвистике. – 1986. – Вып. XVII. – С. 22–130.

187. Панфилов В. З. Категория модальности и её роль в конструировании структуры предложения / В. З. Панфилов // Вопросы языкознания. – 1977. – № 4. – С. 37–48.

188. Панфилов В. З. Отрицание и его роль в конструировании структуры простого предложения и суждения / В. З. Панфилов // Вопросы языкознания. – 1982. – № 2. – С. 36–49.

189. Паславская А. И. Эксплицитное и имплицитное отрицание в немецком языке : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 “Германские языки” / А. И. Паславская. – Львов, 1990. – 21 с.

190. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – [7-е изд.]. – М. : Учпедгиз, 1956. – 511 с.

191. Плоткин В. А. Семантика и синтаксис предложения и высказывания // Синтаксическая и лексическая семантика : на материале языков разных систем / Акад. наук СССР, Сиб. отд-ние, Ин-т истории, филологии и философии ; [отв. ред. канд. филол. наук Л. Г. Панин, д-р филол. наук М. И. Черемисина]. – Новосибирск : Наука, Сибирское отдел., 1986. – С. 33–43.

192. Плунгян В. А. Общая морфология : введение в проблематику / В. А. Плунгян. – М. : Эдиториал УРСС, 2000. – 383 с.

193. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Слововір. Морфологія : [підручник] / М. Я. Плющ. – [2-е вид., доповн.]. – К. : Вид. дім “Слово”, 2010. – 327, [1] с.

194. Попова З. Д. Синтаксическая система русского языка в свете теории синтаксических концептов / З. Д. Попова. – Воронеж : Истоки, 2009. – 209 с.

195. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике : в 4 т. / А. А. Потебня. – М. : Учпедгиз, 1958–1985– .–

Т. 1–2. – 1958. – 536 с.

Т. 3. – 1968. – 551 с.

Т. 4. Вып. 1. – 1985. – 287 с.

Т. 4. Вып. 2. – 1977. – 406 с.

196. Прибыток И. И. Английские сентенсоиды. Структура. Семантика. Прагматика. Сферы функционирования / И. И. Прибыток. – Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1992. – 178 с.

197. Прокопович Н. Н. Словосочетание в современном русском литературном языке / Н. Н. Прокопович. – М. : Просвещение, 1966. – 398, [2] с.
198. Распопов И. П. Очерки по теории синтаксиса / И. П. Распопов. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1973. – 220 с.
199. Распопов И. П. Что же такое структурная схема предложения? (По поводу ст. С. И. Кокориной “О реализации структурной схемы предложения”) // Вопросы языкознания. – 1976. – № 2. – С. 65–70.
200. Рыбакова Г. Н. О модальности предложения и модальности высказывания / Г. Н. Рыбакова // Единицы морфологии и синтаксиса в семантическом аспекте : [межвуз. сб. науч. трудов]. – Ростов-на-Дону : Ростовский н/Д ГПИ, 1979. – С. 30–36.
201. Руднев А. Г. Синтаксис простого предложения / А. Г. Руднев. – М. : Учпедгиз 1960. – 177 с.
202. Русановский В. М. Украинская грамматика / В. М. Русановский, М. А. Жовтобрюх, Е. Г. Городенская, А. А. Грищенко. – К. : Наук. думка, 1986. – 360 с.
203. Русская грамматика : в 2 т. – Прага : Academia, 1979 – . –
Т. 1–2. – 1979. – 1092 с.
204. Русская грамматика : в 2 т. / [гл. ред. Н. Ю. Шведова]. – М. : Наука, 1980 – . –
Т. 1 : Фонетика. Фонология. Ударение. Интонация. Словообразование. Морфология. – 1980. – 788 с.
Т. 2 : Синтаксис. – 1980. – 709 с.
205. Русская разговорная речь. Фонетика. Морфология. Лексика. Жест / [отв. ред. Е. А. Земская]. – М. : Наука, 1983. – 237 с.
206. Русское предложение: компоненты с модальной, оценочной, экспрессивно-эмоциональной семантикой / [П. А. Лекант, Н. А. Герасименко, Е. В. Алтабаева и др. ; под ред. П. А. Леканта ; М-во образования и науки РФ, Моск. гос. обл. ун-т]. – М. : МГОУ, 2006. – 140 с.

207. Свиридова Т. М. Нечленимые предложения как коммуникативно-синтаксический способ выражения согласия–несогласия : [учеб. пособие для студентов гуманитарных факультетов высших учебных заведений] / Т. М. Свиридова. – М. : МПУ, 2001 – 186 с.

208. Свиридова Т. М. Способы и средства выражения категории согласия-несогласия в русском языке : [монография] / Т. М. Свиридова. – М. : МГОУ, 2006. – 189 с.

209. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Эдвард Сепир / Пер. с англ. А. Е. Кибрика. – М. : Издательская группа “Прогресс” ; “Универс”, 1993. – 656 с.

210. Скаб М. Вокативні речення сучасної української мови / Мар’ян Скаб // Українська мова. – 2002. – № 1. – С. 32–41.

211. Скаб М. С. Граматика апеляції в українській мові / М. С. Скаб. – Чернівці : Місто, 2002. – 272 с.

212. Скобликова Е. С. Современный русский язык: Синтаксис простого предложения / Е. С. Скобликова. – М. : Поросвещение, 1979. – 326 с.

213. Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови : проблемні питання / І. І. Слинько, М. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища шк., 1994. – 670 с.

214. Словник української мови : в 11т. – К. : Наук. думка, 1970–1980.

215. Словник фразеологізмів української мови / Нац. акад. наук України, Ін-т укр. мови, Укр. мовно-інформац. фонд ; [укл. В. М. Білоноженко та ін. ; відп. ред. В. О. Винник]. – К. : Наукова думка, 2008. – 1104 с.

216. Слюсарева Н. А. Проблемы функционального синтаксиса современного английского языка / Н. А. Слюсарева. – М. : Наука, 1981. – 206 с.

217. Современный русский литературный язык / [под ред. Н. М. Шанского]. – [изд. 2-е, испр. и доп.]. – Л. : Высшая школа, 1988. – 298 с.

218. Современный русский литературный язык : [учеб. для студ. высш. учеб. заведений] / [под ред. П. А. Леканта]. – [5-е изд., стереотип]. – М. : Высш. шк., 2001. – 462 с.

219. Современный русский литературный язык : Ч. II. Морфология. Синтаксис / [под ред. Е. М. Галкиной-Федорук]. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1964. – 638 с.
220. Современный русский язык / [под общ. ред. Л. А. Новикова]. – [2-е изд., исправ. и доп.]. – СПб. : Лань, 1999. – 855 с.
221. Современный русский язык : [учеб. для филол. спец. ун-тов] / [В. А. Белошапкова, Е. А. Брызгунова, Е. А. Земская и др. ; под ред. В. А. Белошапковой]. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : Высш. шк., 1989. – 800 с.
222. Соколов О. М. Основы имплицитной морфологии русского языка / О. М. Соколов. – М. : Изд-во РУДН, 1997. – 203 с.
223. Соссюр Ф. де. Труды по языкознанию / Ф. де Соссюр. – М. : Прогресс, 1977. – 695 с.
224. Соссюр Ф. де. Заметки по общей лингвистике / Ф. де Соссюр. – М. : Прогресс, 1990. – 275 с.
225. Стародумова Е. А. Акцентирующие частицы в русском языке / Е. А. Стародумова. – Владивосток : Изд-во ДВГУ, 1988. – 96 с.
226. Стародумова Е. А. Русские частицы : [учебн. пособие] / Е. А. Стародумова. – Владивосток : Изд-во ДВГУ, 1997. – 68 с.
227. Стародумова Е. А. Частицы русского языка (разноаспектное описание) / Е. А. Стародумова. – Владивосток : Изд-во Дальневост. ун-та, 2002. – 292 с.
228. Стельмахович М. Український мовленнєвий етикет / Мирослав Стельмахович // Дивослово. – 1998. – № 3. – С. 20–21.
229. Степанова М. Д. Части речи и проблема валентности в современном немецком языке / М. Д. Степанова, Г. Хельбиг. – М. : Высш. шк., 1978. – 258 с.
230. Столнейкер Р. С. Прагматика / Р. С. Столнейкер // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1985. – Вып. 16. – С. 429–438.
231. Сухотин В. П. Проблема словосочетания в современном русском языке / В. П. Сухотин // Вопросы синтаксиса современного русского языка. – М. : Учпедгиз, 1950. – С. 127–177.

232. Сучасна українська літературна мова / [А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін. ; за ред. А. П. Грищенка]. – К. : Вища шк., 1993. – 366, [2] с. – (Навчальне видання).
233. Сучасна українська літературна мова : [підручник] / [М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін. ; за ред. М. Я. Плющ]. – [6-те вид., стер.]. – К. : Вища школа, 2006. – 430 с.– (Навчальне видання).
234. Сучасна українська літературна мова : морфологія / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1969. – 583 с.
235. Сучасна українська літературна мова : синтаксис / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1972. – 515 с.
236. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис : [підручник] / [за ред. О. Д. Пономарева]. – К. : Либідь, 1994. – 256 с.
237. Сучасна українська літературна мова : стилістика / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1973. – 587 с.
238. Сучасна українська мова : [підручник] / [О. М. Григор'єв, С. Є. Долман, Ю. В. Лисенко та ін. ; за ред. О. Д. Пономарева]. – К. : Либідь, 1997. – 399, [1] с.
239. Сучасная беларуская літературная мова : марфалогія / [пад рэд. Ф. М. Янкоўскага]. – [2-е вид, дапрац.]. – Мн. : Вышэйш. школа, 1980. – 238 с.
240. Телецька Т. В. Предметна модальність і модальність вірогідності у мові та мовленні (на матеріалі української, російської, французької та англійської мов) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.15 “Загальне мовознавство” / Т. В. Телецька. – Одеса, 2005. – 21 с.
241. Телия В. Н. Конотативный аспект семантики номинативных единиц / В. Н. Телия. – М. : Наука, 1986. – 141 с.
242. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / Л. Теньер ; [пер. с фр. И. М. Богуславского и др.]. – М. : Прогресс, 1988. – 654 с.
243. Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность / [А. В. Бондарко, Е. И. Беляева, Л. А. Бирюлин и др. ; под ред. А. В. Бондарко]. – Л. : Наука, 1990. – 262, [1] с.

244. Ткачук В. М. Категорія суб'єктивної модальності : [монографія] / В. М. Ткачук. – Тернопіль : Підручники й посібники, 2003. – 240 с.
245. Труб В. М. О коммуникативных аспектах отрицания как негативной оценки истинности / В. М. Труб // Вопросы языкознания. – 1994. – № 1. – С. 44–62.
246. Турбина О. А. Природа эмотивного синтаксиса и его категорий / О. А. Турбина // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия : Лингвистика. – Челябинск : Изд-во ЮУрГУ. – 2013. – Т. 10, вып. № 2. – С. 4–9.
247. Удовиченко Г. М. Словосполучення в сучасній українській літературній мові : [монографія] / Г. М. Удовиченко. – К. : Наук, думка, 1968. – 227 с.
248. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови : [навч. посібник] / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К. : Знання, 2007. – 494 с.
249. Українська мова : Енциклопедія : [1797 статей] / [редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін.]. – К. : “Укр. енцикл.”, 2000. – 752 с.
250. Фейс Р. Модальная логика / Р. Фейс. – М. : Наука, 1974. – 520 с.
251. Филлмор Ч. Дело о падеже / Ч. Филлмор // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1981. – Выпуск 10. – С. 369–495.
252. Фоменко Ю. В. Является ли словосочетание единицей языка / Ю. В. Фоменко // Филологические науки. – 1975. – № 6. – С. 60–65.
253. Формановская Н. И. Функциональные и категориальные сущности устойчивых формул общения : автореф. дис. на соискание науч. степени докт. филол. наук : спец. 10.02.01 “Русский язык” / Н. И. Формановская. – М., 1979. – 37 с.
254. Формановская Н. И. Речевой этикет и культура общения / Н. И. Формановская. – М. : Высшая школа, 1989. – 159 с.
255. Формановская Н. И. Речевое взаимодействие: коммуникация и прагматика / Н. И. Формановская. – М. : ИКАР, 2007. – 480 с.

256. Фортунатов Ф. Ф. Избранные труды : в 2 т. / Ф. Ф. Фортунатов. – М. : Учпедгиз, 1956–1957. –
 Т. 1. – 1956. – 450 с.
 Т. 2. – 1957. – 471 с.
257. Фразеологічний словник української мови / Акад. наук України, Ін-т укр. мови ; [укл. В. М. Білоноженко, В. О. Винник, І. С. Гнатюк та ін.]. – К. : Наукова думка, 1999.
 Кн. 1. – 528 с.
 Кн. 2. – 984 с.
258. Фразеологічний словник української мови / [за ред. Л. С. Паламарчука]. – К. : Наукова думка, 1993. –
 Кн. 1. – 528 с.
 Кн. 2. – 980 с.
259. Харченко С. Спонукальність як модально-синтаксична категорія / Світлана Харченко // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського. Серія : Філологія : [зб. наук. праць]. – Вінниця : ВДПУ, 2000. – С. 142–145.
260. Харченко С. В. Семантико-синтаксична та комунікативна структура речень спонукальної модальності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / С. В. Харченко. – К., 2001. – 21 с.
261. Хомский Н. Аспекты теории синтаксиса : [монография] / Ноам Хомский. – М. : Изд. Изд-во Моск. ун-та, 1972. – 259 с.
262. Хрычиков Б. В. Категория модальности, её объём и средства выражения в современном русском языке / Б. В. Хрычиков. – К. : КГПИ, 1992. – 215 с.
263. Чейф У. Л. Значение и структура языка / У. Л. Чейф. – М. : Прогресс, 1975. – 482 с.
264. Черняховская Л. А. Перевод и смысловая структура / Л. А. Черняховская. – М. : Международные отношения, 1976. – 261, [1] с.

265. Шабат С. Т. Категорія питальної модальності в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / С. Т. Шабат. – Івано-Франківськ, 2000. – 19 с.

266. Шабат-Савка С. Т. Вербалізація категорії комунікативної інтенції: когнітивні, граматичні та дискурсивні вияви : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / С. Т. Шабат-Савка. – К., 2014. – 36 с.

267. Шаронов И. А. Коммуникативы как функциональный класс и как объект лексикографического описания / И. А. Шаронов // Русистика сегодня. – 1996. – № 2. – С. 89–112.

268. Шаронов И. А. К вопросу о лингвоспецифичности эмоциональных междометий / И. А. Шаронов // Русский язык за рубежом. – 2009. – № 4. – С. 87–92.

269. Шаронов И. А. Когнитивные междометия: проблемы выявления и описания / И. А. Шаронов // Русский язык в научном освещении. – 2009. – № 2 (16). – С. 70–88.

270. Шаронов И. А. Коммуникативы и методы их описания // Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии: по материалам ежегодной I междунар. конф. “Диалог 2009”. – М. : РГГУ, 2009. – Вып. 8 (15). – С. 543–547.

271. Шаронов И. А. Междометия в речи, тексте и словаре : [монография] / И. А. Шаронов. – М. : РГГУ, 2009. – 296 с.

272. Шаронов И. А. Проблемы анализа и описания побудительных междометий / И. А. Шаронов // Вестник РГГУ. Сер. Языкознание. – 2009. – № 6. – С. 160–176.

273. Шаронов И. А. Семантический анализ звукоподражательных слов / И. А. Шаронов // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. Общественные и гуманитарные науки. – 2009. – № 111. – С. 157–163.

274. Шаронов И. А. Проблемы описания русских коммуникативов, состоящих из служебных слов / И. А. Шаронов // Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия Филология. Журналистика : [науч. журнал / гл. ред. А. Н. Чумаченко]. – Саратов : Университетская типография, 2012. – Т. 12, вып. 3. – С. 7–13.

275. Шатілова О. Спонукальний потенціал еквівалентів речення / Олена Шатілова // Лінгвістичні студії : [зб. наук. праць / укл. : Анатолій Загнітко (наук. ред.) та ін.]. – Донецьк : ДонНУ, 2012. – Вип. 25. – С. 79–83.

276. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка / А. А. Шахматов ; [вступ. ст. и коммент. Е. В. Клобукова ; ред. и коммент. Е. С. Истриной]. – [3-е изд.]. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – 620 с. – (Лингвистическое наследие XX века).

277. Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 1987. – 190 с.

278. Шведова Н. Ю. Очерки по синтаксису русской разговорной речи / Н. Ю. Шведова. – М : Изд-во АН СССР, 1960. – 377 с.

279. Швидка Н. В. Вигукові нечленовані речення із семою “заборона” / Н. В. Швидка // Освіта і культура / [відп. ред. Н. М. Маторіна]. – Слов’янськ : СДПУ, 2010. – Вип. 2. : матеріали науково-теоретичної та науково-методичної конференції викладачів та студентів Слов’янського державного педагогічного університету, учителів загальноосвітніх закладів (філологічний факультет, 20–22 квітня 2010 р.). – С. 154–158.

280. Шевельов Ю. До питання про генезу й природу називних речень / Юрій Шевельов. – Х. : Харківське історико-філологічне товариство, 2012. – 135 с.

281. Шинкарук В. Д. Модальність як категорія модусу / В. Д. Шинкарук // Лінгвістичні студії : [зб. наук. праць / укл. : Анатолій Загнітко (наук. ред.) та ін.]. – Донецьк : ДонДУ, 1999. – Вип. 5. – С. 125–128.

282. Шинкарук В. Д. Категорії модусу і диктуму у структурі речення : [монографія] / В. Д. Шинкарук. – Чернівці : Рута, 2002. – 272 с.

283. Шиць А. А. Висловлення нечленованого різновиду як засоби експлікації заперечної модальності / А. А. Шиць // Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови : [зб. наук. праць / відп. ред. М. Я. Плющ]. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2014. – Вип. 11. – С. 165–169.

284. Шиць А. А. Граматичний статус нечленованих синтаксичних одиниць в українській мові / А. А. Шиць // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського. Серія : Філологія (мовознавство) : [зб. наук. праць / гол. ред. Н. Л. Іваницька]. – Вінниця : ВДПУ, 2014. – Вип. 19. – С. 73–79.

285. Шиць А. А. Класифікаційні схеми досліджень простих речень у сучасній граматичній теорії / А. А. Шиць // Вісник Черкаського університету імені Б. Хмельницького. Серія : Філологічні науки. – Черкаси : Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького, 2014. – Вип. 7 (300). – С. 125–131.

286. Шиць А. А. Нечленовані речення як специфічні засоби вираження позамовних ситуацій / А. А. Шиць // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Серія “Філологічна” : [зб. наук. праць]. – Острого : Вид-во Нац. ун-ту “Острозька академія”, 2014. – Вип. 49. – С. 140–143.

287. Шиць А. А. Проблема розмежування простих речень за ступенем їхнього синтаксичного членування / А. А. Шиць // Типологія та функції мовних одиниць : наук. журн. / [редкол. : Н. М. Костусяк (гол. ред.) та ін.]. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. – № 2. – С. 274–291.

288. Шиць А. А. Типологія й ранжування основних синтаксичних одиниць в історії лінгвістичної науки / А. А. Шиць // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Філологічні науки. Мовознавство. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. – № 12 (289). – С. 142–148.

289. Шиць А. А. Особливості реалізації модально-часових ознак у нечленованих реченнях сучасної української мови / А. А. Шиць // Балтийский гуманитарный журнал: ежеквартальный научный журнал. – 2015. – № 1 (10). – С. 83–86.

290. Шиць А. А. Принципи класифікації нечленованих речень у сучасній українській літературній мові / А. А. Шиць // Молодий вчений : науковий журнал. – Херсон : ТОВ “Видавничий дім “Гельветика”, 2015. – Ч. 1. – № 4 (19). – С. 155–162.

291. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови / К. Ф. Шульжук. – К. : Академія, 2004. – 408 с.

292. Шульжук К. Ф. Еквіваленти речення чи речення? / К. Ф. Шульжук // Філологічні студії : [зб. наук. праць / за заг. ред. проф. Л. А. Лисиченко]. – Х. : Вид-во Харківського нац. пед. ун-ту імені Григорія Сковороди, 2009. – С. 173–182.

293. Щерба Л. В. О частях речи в русском языке / Л. В. Щерба // Избранные работы по русскому языку. – М. : Учпедгиз, 1957. – С. 63–84.

294. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность / Л. В. Щерба. – Л. : Наука, 1974. – 428 с.

295. Языкознание. Большой энциклопедический словарь / [гл. ред. Н. В. Ярцева]. – [2-е изд.]. – М. : Большая Российская энциклопедия, 2000. – 688 с.

296. Яўневіч М. С. Сінтаксіс сучаснай беларускай мовы. – 3-е выд. / М. С. Яўневіч, П. У. Сцяцко. – Мн. : Навука і тэхніка, 1987. – 439 с.

297. Bosco F.M. The Fundamental Context Categories in Understanding Communicative Intention / F. M. Bosco, M. Bucciarelli, B.G. Vara // Journal of Pragmatics. – 2004. – Vol. 36. – P. 467–488.

298. Carston R. Linguistic Meaning, Communicated Meaning and Cognitive Pragmatics / R. Carston // Mind and Language. – 2002. – Vol. 17. – № 1–2. – P. 127–148.

299. Daneš F. Three-Level Approach to Syntax / F. Daneš // *Travaux Linguistiques de Prague*. – 1964. – Vol. 1. – P. 215–240.
300. Ducrot O. *Les mots du discours*. – Paris : Minuit 1980. – 243p.
301. Katz J. J. *Propositional Structure and Illocutionary Force* / J. J. Katz. – N. Y. : Crowell, 1977. – 249 p.
302. Leech G. *Principles of Pragmatics* / G. Leech. – London ; New York: Longman, 1983. – 250 p.
303. Maingueneau D. *Analyser les textes de communication* / D. Maingueneau. – Paris : Armand Colin, 2012. – 213 p.
304. Meibauer J. *Pragmatik* / J. Meibauer. – Tübingen : Stauffenburg, 2001. – 208 s.
305. Sinclair M. *Fitting Pragmatics into the Mind: Some Issues in Mentalist Pragmatics* / M. Sinclair // *Journal of Pragmatics*. – 1995. – Vol. 23. – P. 509–539.
306. Sgall P. *Towards a pragmatically based theory of meaning* / P. Sgall // *Speech act theory and pragmatics*. – Dordrecht : Reidel, 1980. – P. 233–246.
307. Thomas J. *Meaning in Interaction: An Introduction to Pragmatics* / J. Thomas. – London : Longman, 1995. – 430 p.
308. Wardhaugh R. *How Conversation Works* / R. Wardhaugh. – Oxford : Basil Blackwell, 1995. – 230 p.
309. Wierzbicka A. *Lingua mentalis : The semantics of natural language* / A. Wierzbicka. – Sydney : Academic Press, 1980. – 367 p.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрухович Ю. І. Рекреації : [романи] / Ю. І. Андрухович. – К. : Час, 1996. – 287 с.
2. Андрухович Ю. Дезорієнтація на місцевості / Юрій Андрухович. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1999. – 124 с.
3. Андрухович Ю. Перверзія : [роман] / Юрій Андрухович. – Львів : Класика, 1999. – 290 с.
4. Андрухович Ю. Дванадцять обручів : [роман] / Юрій Андрухович. – К. : Критика, 2003. – 320 с.
5. Андрухович Ю. Таємниця. Замість роману / Юрій Андрухович. – Х. : Фоліо, 2007. – 478 с.
6. Антоненко-Давидович Б. Д. Смерть. Сибірські новели. Завищені оцінки / Б. Д. Антоненко-Давидович ; вступ. слово Л. Бойко. – К. : Вид-во гуманіт. л-ри, 2005. – 559 с.
7. Белімова Т. Київ.ua : роман / Тетяна Белімова ; передм. С. Філоненко. – Х. : Книжковий клуб “Клуб сімейного дозвілля”, 2013. – 256 с.
8. Белімова Т. Вільний світ : роман / Тетяна Белімова ; передм. С. Філоненко. – Х. : Книжковий клуб “Клуб сімейного дозвілля”, 2014. – 272 с.
9. Бондаренко Д. Сімнадцятий поверх : роман / Дмитро Бондаренко. – Дніпропетровськ : Дніпро-ВАЛ, 2006. – 100 с.
10. Весела абетка. – Режим доступу: <http://abetka.ukrlife.org>
11. Високий Замок (щоденна суспільно-політична газета), м. Львів. – 2013–2015.
12. Вихованець І. Ластівка над словом : поезії / Іван Вихованець ; передмова Анатолія Загнітка. – Луцьк : Вежа-Друк, 2014. – 116 с.
11. Віче-інформ (щотижнева газета), м. Луцьк. – 2013–2015.
12. Гончар О. Т. Вибрані твори : У 4 т. / О. Т. Гончар. – К. : Сакцент Плюс, 2005–. –

- Т. 1 : Тронка ; Собор ; Кресафт. – 2005. – 542с.
- Т. 2 : Циклон ; Твоя зоря ; Микита Братусь ; Далекі вогнища. – 2005. – 736 с.
- Т. 3 : Людина і зброя ; Чорний Яр. – 2005. – 320 с.
- Т. 4 : Прапорonosці ; Письменницькі роздуми. – 2005. – 416 с.
13. Горак Р. Д. Тричі мені являлася любов: [повість-есе. Роман-есе про Івана Франка] / Р. Д. Горак. – К. : Дніпро, 1987. – 268 с.
14. Горак Р. Д. Твого ім'я не вимовлю ніколи : [повість-есе про Івана Франка] / Р. Д. Горак. – К. : Академія, 2008. – 224 с. – (Серія “Автографи часу”).
15. Горик Н. П. Територія слова / Н. П. Горик. – Луцьк : Надстир'я, 1993. – 92 с.
16. Горик Н. П. Повернення Мавки : [поезії] / Н. П. Горик. – Луцьк : Надстир'я, 2004. – 94 с.
17. Горик Н. П. Вересень : [поезії різних років] / Н. П. Горик. – Луцьк : Терен, 2007. – 172 с.
18. Гуменюк Н. Енна. Дорога до себе : роман / Надія Гуменюк ; передм. В. Шовкошитного. – Х. : Книжковий клуб “Клуб сімейного дозвілля”, 2014. – 256 с.
19. Гуцало Є. П. Вибрані твори у 2 т. / Є. П. Гуцало. – К. : Рад. письменник, 1987.–
- Т. 2 : Оповідання. Княжа гора. Повість. – 1987. – 587 с.
20. Гуцало Є. П. Серпень, спалах любові : [оповідання та повісті] / Є. П. Гуцало ; упорядкув. та вступ. сл. Л. А. Ворониної. – К. : Знання-Прес, 2007. – 264 с.
21. Гуцало Є. П. Пролетіли коні : [оповідання та повісті]. – К. : Вид-во гуманіт. л-ри, 2008. – 384 с. – (Серія “Бібліотека Шевченківського комітету”).
22. Дашвар Люко. РАЙ.центр / Люко Дашвар. – Х. : Книжковий клуб “Клуб сімейного дозвілля”, 2009. – 272 с.
23. Дашвар Люко. Биті є. Гоцик. Книга 3 / Люко Дашвар. – Х. : Книжковий клуб “Клуб сімейного дозвілля”, 2012. – 272 с.

24. Денисенко Л. Відлуння: від загиблого діда до померлого : роман / Лариса Денисенко ; передм. Г. Гузьо. – Х. : Книжковий клуб “Клуб сімейного дозвілля”, 2012. – 320 с.
25. Дереш Л. Трохи пітьми, або На краю світу / Любко Дереш. – Х. : Книжковий клуб “Клуб сімейного дозвілля”, 2007. – 288 с.
26. Дереш Л. Культ : [роман] / Любко Дереш. – Х. : Фоліо, 2010. – 219 с.
27. Дереш Л. Миротворець : [повісті та оповідання] / Любко Дереш. – Львів : Кальварія, 2013. – 196 с.
28. День (щотижнева всеукраїнська газета), м. Київ. – 2013–2014.
29. Довженко О. П. Вибрані твори / О. П. Довженко. – К. : Сакцент Плюс, 2004. – 512 с.
30. Драч І. Ф. Храм сонця : [поезії] / І. Ф. Драч. – К. : Рад. письм., 1988. – 125 с.
31. Драч І. Ф. Вогонь з попелу : [поезії (З шістдесятих – у дев’яності)] / І. Ф. Драч. – К. : Рада, 1995. – 116, [3] с.
32. Загребельний П. А. Твори у 6 т. / П. А. Загребельний. – К. : Дніпро, 1979 –.–
- Т. 2. Диво : [роман]. – 1979. – 574 с.
33. Загребельний П. А. Твори у 2 т. / П. А. Загребельний. – К. : Дніпро, 1984 –.–
- Т. 2. Смерть у Києві. Первоміст : [романи]. –1984. – 663 с.
34. Загребельний П. А. Євпраксія : [роман] / П. А. Загребельний ; вступ. ст. М. Ф. Слабошпицького. – Х. : Фоліо, 2002. – 382 с.
35. Загребельний П. А. Роксолана : [роман : у 2 кн.] / П. А. Загребельний. – Х. : Фоліо, 2003– .– (Серія “Література”).
- Кн. 1 : Вознесіння. – 2003. – 381 с.
- Кн. 2 : Вознесіння (закінч.) ; Страсті. – 2003. – 382 с.
36. Загребельний П. А. Тисячолітній Миколай : [роман] / П. А. Загребельний. – Х. : Фоліо, 2004– .– (Серія “Література”).
- Т. 1 : Полювання на хлястики. – 2004. – 399 с.

Т. 2 : Залізні зуби. – 2004. – 460 с.

37. Загребельний П. А. Я, Богдан (Сповідь у славі): [роман] / П. А. Загребельний. – К. : Укр.центр духов. культури, 1994– .– (Український історичний роман).

Кн. 1 : Битви. – 1994. – 280 с.

Кн. 2 : Нестями. – 1994. – 336 с.

38. Зарудко І. Матадор. Нотатки авантюриста : повість / Ігор Зарудко; передм. С. Ушкалова. – Х. : Книжковий клуб “Клуб сімейного дозвілля”, 2013. – 240 с.

39. Жадан С. Гімн демократичної молоді / Сергій Жадан. – Х. : Фоліо, 2006. – 224 с.

40. Жадан С. Депеш мод / Сергій Жадан. – Х. : Фоліо, 2009. – 229 с.

41. Жадан С. Месопотамія : збірка оповідань і віршів / Сергій Жадан ; передм. В. Неборака. – Х. : Книжковий клуб “Клуб сімейного дозвілля”, 2014. – 368 с.

42. Іваничук Р. І. Журавлиний крик : [роман] / Р. І. Іваничук. – Х. : Фоліо, 2006. – 382 с. – (Серія “Українська література”).

43. Іваничук Р. І. Черлене вино ; Манускрипт з вулиці Руської : [романи] / Р. І. Іваничук. – Х. : Фоліо, 2006. – 382 с. – (Серія “Українська література”).

44. Іваничук Р. І. Вода з каменю ; Саксаул у пісках : [романи] / Р. І. Іваничук. – Х. : Фоліо, 2007. – 414 с. – (Серія “Українська література”).

45. Іваничук Р. І. Четвертий вимір ; Шрами на скалі : [романи] / Р. І. Іваничук. – Х. : Фоліо, 2007. – 447 с. – (Серія “Українська література”).

46. Іваничук Р. І. Мальви ; Орда : [романи] / Р. І. Іваничук. – Х. : Фоліо, 2008. – 415 с. – (Серія “Українська література”).

47. Івченко В. Стоп самодержавства, або 12 справ Івана Карповича Підпригори / Владислав Івченко, Юрій Камаєв ; передм. Г. Пагутяк. – Х. : Книжковий клуб “Клуб сімейного дозвілля”, 2011. – 352 с.

48. Івченко В. Химери дикого поля : роман / Владислав Івченко ; передм. П. Вольвача. – Х. : Книжковий клуб “Клуб сімейного дозвілля”, 2014. – 336 с.

49. Кава В. І. День ясний і ночі горобині : [повість] / В. І. Кава. – К. : Молодь, 1980. – 208 с.
50. Кава В. І. Осіння стежка : [повість] / В. І. Кава. – К. : Веселка, 1989. – 335 с.
51. Кирилюк Г. В. Бувальщина прикордонника Гриви : [повісті] / Г. В. Кирилюк. – К. : Веселка, 1983. – 168 с.
52. Кідрук М. Твердиня : [технотрилер] / Максим Кідрук. – Х. : Книжковий клуб “Клуб сімейного дозвілля”, 2013. – 592 с.
53. Кокотюха А. Справа отамана Зеленого. Українські хронічки 1919 року : [роман] / Андрій Кокотюха ; передм. Я. Файзуліна. – Х. : Книжковий клуб “Клуб сімейного дозвілля”, 2014. – 304 с.
54. Корній Дара. Гонимарник : [роман] / Дара Корній ; передм. Люко Дашвар. – Х. : Книжковий клуб “Клуб сімейного дозвілля”, 2010. – 336 с.
55. Корній Дара. Зірка для тебе : [роман] / Дара Корній ; передм. О. Хвостової. – Х. : Книжковий клуб “Клуб сімейного дозвілля”, 2013. – 304 с.
56. Костенко Л. В. Сад нетанучих скульптур : [вірші, поема-балада, драматичні поеми] / Л. В. Костенко. – К. : Рад. письм., 1987. – 207 с.
57. Костенко Л. В. Вибране / Л. В. Костенко. – К. : Дніпро, 1989. – 559 с.
58. Костенко Л. В. Маруся Чурай : [історичний роман у віршах] / Л. В. Костенко. – К. : Веселка, 1999. – 159 с.
59. Костенко Л. В. Записки українського самашедшого / Л. В. Костенко. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2010. – 416 с.
60. Куява Ж. Із медом полин : [роман] / Жанна Куява ; передм. Р. Сьоми. – Х. : Книжковий клуб “Клуб сімейного дозвілля”, 2013. – 272 с.
61. Лис В. Маска : [роман] / Володимир Лис ; художн. Н. Переверзева. – Х. : Книжковий клуб “Клуб сімейного дозвілля”, 2012. – 320 с.
62. Лис В. Соло для Соломії : [роман] / Володимир Лис ; передм. Т. Прохаська. – Х. : Книжковий клуб “Клуб сімейного дозвілля”, 2013. – 368 с.

63. Лісовець О. В. Теорія і методика роботи з дитячими та молодіжними організаціями України : [навч. посібник] / О. В. Лісовець. – К. : ТОВ ВЦ “Академія” – 256 с. – (Серія Альма-матер).
64. Літературна Україна (щотижнева газета, орган правління Національної спілки письменників України), м. Київ. – 2009–2011.
65. Логоритмічні заняття в ДНЗ. 3–4 роки / упоряд. В. Л. Сухар. – Х. : Вид-во “Ранок”, 2011. – 160 с. – (Дошкільна освіта).
66. Лукашук Х. Жити сьогодні : [роман] / Христина Лукашук ; передм. В. Гранецької. – Х. : Книжковий клуб “Клуб сімейного дозвілля”, 2014. – 240 с.
67. Малик В. Черлені щити : [роман] / В. Малик. – Х. : Прапор, 1985. – 295 с.
68. Малик В. Горить свіча : [роман] / В. Малик. – К. : Укр. письменник, 1992. – 431 с.
69. Малик В. К. Князь Ігор : [роман] / В. К. Малик. – Х. : Фоліо, 2009. – 476 с. – (Серія “Українська література”).
70. Малик В. К. Князь Кий : [роман] / В. К. Малик. – Х. : Фоліо, 2009. – 282 с. – (Історія України в романах).
71. Міщенко Д. О. Синьоока Тивер / Д. О. Міщенко. – К. : Укр. центр духов. культури, 1996. – 423с. – (Український історичний роман).
72. Міщенко Д. О. Згубні вітри над оазою ; Не полишу тебе самотньою : [історичні романи] / Д. О. Міщенко. – К. : Укр. письм., 1997. – 334 с.
73. Міщенко Д. О. Сіверяни : [роман] / Д. О. Міщенко. – К. : Укр. центр духов. культури, 1999. – 392 с. – (Український історичний роман).
74. Мушкетик Ю. М. Яса : [роман] / Ю. М. Мушкетик. – К. : Дніпро, 1990. – 831 с.
75. Мушкетик Ю. М. Біла тінь : [роман] / Ю. М. Мушкетик. – К. : Твім інтер, 2004. – 392 с.
76. Мушкетик Ю. М. На брата брат : [роман] / Ю. М. Мушкетик. – Х. : Фоліо, 2007. – 317 с. – (Історія України в романах).

77. Мушкетик Ю. М. Гетьманський скарб : [роман] / Ю. М. Мушкетик. – Х. : Фоліо, 2008. – 414 с. – (серія “Українська література”).
78. Народ скаже, як зав’яже. Українські народні прислів’я та приказки ; уклад. : Леся Вознюк. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2009. – 224 с.
79. Нестайко В. Одиниця з обманом : [повісті й оповідання для дітей] / Всеволод Нестайко. – Х. : ВД “Школа”, 2011. – 320 с.
80. Олійник М. Я. Судний день : [роман] / М. Я. Олійник. – К. : Рад. письм., 1982. – 215 с.
81. Олійник М. Я. Дочка Прометея : [роман] / М. Я. Олійник. – К. : Рад. школа, 1985. – 359 с.
82. Печорна О. Кола на воді / Олена Печорна ; передм. Г. Пагутяк. – Х. : Книжковий клуб “Клуб сімейного дозвілля”, 2013. – 288 с.
83. Пільгук І. І. Грозовий ранок : [повісті] / І. І. Пільгук. – К. : Дніпро, 1979. – 559 с.
84. Покальчук Ю. Озерний вітер : [повісті та оповідання] / Юрко Покальчук. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1998. – 230 с.
85. Покальчук Ю. Українці у Великій Британії / Юрко Покальчук. – Львів : Кальварія, 1999. – 144 с.
86. Покальчук Ю. Інший бік місяця / Юрко Покальчук. – Львів : Кальварія, 2000. – 77 с.
87. Покальчук Ю. Одісей, батько Ікара / Юрко Покальчук. – Львів : Кальварія, 2000. – 118 с.
88. Процюк С. Маски опадають повільно : роман про Володимира Винниченка / Степан Процюк. – К. : ВЦ “Академія”, 2011. – 304 с. – (Серія “Автографи часу”).
89. Роздобудько І. Якби / Ірен Роздобудько. – Х. : Книжковий клуб “Клуб сімейного дозвілля”, 2012. – 256 с.
90. Самчук У. Волинь: [роман-хроніка]. У 3 ч. / Улас Самчук. – К. : Дніпро, 1993–. –
- Т. 1, ч.1: Куди тече та річка; ч. 2: Війна і революція. –1993. – 573 с.

- Т. 2, ч. 3: Батько і син. –1993. – 334 с.
91. Самчук У. Гори говорять! : [роман]. У 2 ч. / Улас Самчук ; післямова А. Жив'юка. – Ужгород : МПП “Гражда” – Карпати, 1996. – 270 с.
92. Самчук У. Марія : Хроніка одного життя : [роман] / Улас Самчук. – К. : Укр. письменник, 2000. – 189 с.
93. Самчук У. Марія. Куди тече та річка : [романи] / Улас Самчук. – К. : Наук. думка, 2003. – 416 с.
94. Симоненко В. А. Берег чекань : [поезії] / В. А. Симоненко. – К. : Сучасність, 1973. – 310 с.
95. Симоненко В. А. Ти знаєш, що ти – людина : [вірші, сонети, поеми, казки, байки] / В. А. Симоненко – К. : Наук. думка, 2001. – 294 с.
96. Симоненко В. А. Вибране / В. А. Симоненко. – К. : Школа, 2002. – 253 с.
97. Сім'я і дім (щотижнева газета), м. Луцьк. – 2013–2015.
98. Слапчук В. Сліпий дощ : [роман] / Василь Слапчук. – К. : Факт, 2003. – 336 с.
99. Слапчук В. Дикі квіти : [роман] / Василь Слапчук. – К. : Факт, 2004. – 296 с.
100. Слоньовська О. Дівчина на кулі : роман / Ольга Слоньовська. – Х. : Книжковий клуб “Клуб сімейного дозвілля”, 2012. – 400 с.
101. Сорока Ю. Хотин : [роман] / Юрій Сорока. – Х. : Фоліо, 2010. – 477 с. – (Історія України в романах).
102. Стельмах Я. М. Митькозавр із Юрківки : [повість та оповідання] / Я. М. Стельмах. – Х. : Фоліо, 2006. – 223 с. – (Українська література).
103. Стус В. Вибране : [поезії] / Василь Стус ; упоряд. А. І. Лазаренко. – Донецьк : Донбас, 1998. – 203 с.
104. Талан С. Не вурдалаки : [роман] / Світлана Талан ; передм. К. Романченко. – Х. : Книжковий клуб “Клуб сімейного дозвілля”, 2013. – 304 с.
105. Талан С. Помилка : [роман] / Світлана Талан ; передм. Ж. Куяви. – Х. : Книжковий клуб “Клуб сімейного дозвілля”, 2014. – 336 с.

106. Талан С. Розколоте небо : [роман] / Світлана Талан ; передм. О. Хвостової. – Х. : Книжковий клуб “Клуб сімейного дозвілля”, 2014. – 352 с.
107. Тютюнник Г. М. Вир : [роман] / Г. М. Тютюнник. – К. : Дніпро, 1973. – 587 с.
108. Українська правда (інтернет-газета). – 2013–2015.
109. Українські народні казки. – Режим доступу: <http://nashakazka.org.ua>
110. Федорів Р. М. Отчий світильник : [історичний роман] / Р. М. Федорів. – Львів : Червона калина, 1998. – 558 с. – (Історична бібліотека).
111. Федорів Р. М. Палиця для прокажених : [роман]. – Львів : Червона Калина, 2000. – 421 с.
112. Художнє слово в житті дитини : [посібник-хрестоматія] / Автор-упоряд. С. О. Павлюк. – Х. : Вид-во “Ранок”, 2012. – 320 с.
113. Царук Н. Душі моєї Білий птах... : [поезії] / Ніна Царук ; передм. Б. Мельничука. – Чернівці : Букрек, 2012. – 136 с.
114. Чернецький І. І. Зірниці : [поезії] / І. І. Чернецький. – Львів : Каменярь, 1985. – 70 с.
115. Чернецький І. І. Літа : [поезії] / І. І. Чернецький. – Луцьк : Надстир’я, 2005. – 244 с.
116. Шевчук В. А. Син волі : [роман] / В. А. Шевчук. – К. : Рад. письм., 1985. – 471 с.
117. Шевчук В. О. Дім на горі : [роман-балада] / В. О. Шевчук. – К. : Рад. письм., 1983. – 487 с.
118. Шевчук В. О. У череві апокаліптичного звіра : [істор. повісті та оповідання] / В. О. Шевчук. – К. : Укр. письм., 1995. – 203 с.
119. Шкляр В. Кров кажана : [роман] / Василь Шкляр. – Х. : Книжковий клуб “Клуб сімейного дозвілля”, 2013. – 272 с.
120. Шкляр В. Тінь сови : [роман] / Василь Шкляр; передм. А. Куркова. – Х. : Книжковий клуб “Клуб сімейного дозвілля”, 2014. – 304 с.
121. Яковенко Л. В. Театралізовані казки / Л. В. Яковенко. – Х. : Вид-во “Ранок”, 2013. – 96 с. – (Сучасна дошкільна освіта).

122. Яковенко Т. В. Любов вам до лица : [лірика] / Т. В. Яковенко. – Одеса : Маяк, 1987. – 72 с.